

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

О. В. Ребрій

ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Конспект лекцій для студентів
освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»
факультету іноземних мов

Харків – 2016

УДК 81'25(075.8)

ББК 81.2-7-923

Р 31

Рецензенти:

Т. М. Тимошенкова – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та романської філології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»;

С. К. Криворучко – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології та перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 14 від 28.12.2015 р.)*

Ребрій О. В.

Р 31 Вступ до перекладознавства : конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 116 с.

Конспект лекцій пропонує огляд головних проблем сучасного перекладознавства, що є необхідною складовою формування професійної компетенції майбутніх перекладачів з іноземної мови українською.

Конспект лекцій розрахований на студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної та заочної форм навчання факультету іноземних мов.

УДК 81'25(075.8)

ББК 81.2-7-923

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2016

© Ребрій О. В., 2016

© Дончик І. М., макет обкладинки, 2016

ПЕРЕДМОВА

Курс лекцій «Вступ до перекладознавства» належить до циклу фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін, передбачених програмою підготовки фахівців з перекладу освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» денної та заочної форми навчання факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У конспекті лекцій пропонується стислий огляд головних проблем сучасного перекладознавства з урахуванням як власне українського, так і міжнародного досвіду розвитку цієї наукової дисципліни. Питання, що виносяться на розгляд студентів, зорганізовано у три великі теми.

Перша тема – «Історія перекладу та історія перекладознавства» – розглядає в історичному ракурсі такі фундаментальні проблеми теорії перекладу, як стратегія перекладу та перекладність/неперекладність. Друга тема – «Загальнотеоретичні поняття сучасного перекладознавства» – присвячена головним методологічним аспектам перекладу як об'єкту наукового дослідження (предмет, методи та завдання перекладознавства). Принциповий акцент зроблено на висвітленні перекладу як різновиду мовлення та засобу здійснення міжкультурної комунікації. На обговорення також виносяться питання класифікації перекладів, функцій мови та функцій перекладу, еквівалентності та адекватності, співвідношення перекладу та інших форм міжмовної комунікації (адаптивне транскодування). Третя тема – «Моделювання перекладацької діяльності» – висвітлює принципи і завдання опису перекладу у формі моделей. Розглянуто переваги та недоліки ситуативно-денотативної, трансформаційної, семантичної моделі та теорії рівнів еквівалентності. Врешті-решт, в межах четвертої теми – «Дослідження перекладу як реального процесу» – проаналізовано такі цікаві питання, як роль суб'єктивних чинників у здійсненні перекладу, прагматика перекладу, особливості діяльнісного підходу до дослідження перекладу та культурологічний поворот у перекладознавстві.

Конспект лекцій побудовано на основі значної кількості теоретичних джерел, серед яких – найважливіші роботи провідних вітчизняних та закордонних фахівців у галузі теорії перекладу за останні шістьдесят років. У тексті міститься багато цитат та цікавого ілюстративного матеріалу. До уваги студентів запропоновано перелік найважливіших теоретичних джерел для самостійного ознайомлення.

Запропонований лекційний курс є першим важливим кроком у формуванні теоретичної складової перекладацької компетенції.

ЛЕКЦІЯ № 1

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ

Переклад – один із найдавніших різновидів людської діяльності, адже, як вважається, водночас із різними мовними колективами з'явилася потреба у забезпеченні міжмовного спілкування і з'явилися перекладачі-білінгви як засіб вирішення цієї проблеми. Спочатку переклад мав виключно усний характер, але з появою писемності до усних перекладачів приєдналися письмові. Розповсюдження письмових перекладів відкрило доступ до культурних досягнень інших народів. Таким чином, переклад перетворився на один із найважливіших чинників цивілізаційного розвитку.

Хоча протягом багатовікової історії перекладу робилися неодноразові спроби теоретично обмірковувати та обґрунтувати його сутність, перекладацька практика значно випереджає теорію. Не дивно, що перші теоретичні проблеми, пов'язані з перекладом, були окреслені саме перекладачами-практиками, які вважали, що вирішення цих питань дозволить більш чітко окреслити перспективи їхньої діяльності. Такими проблемами, на нашу думку, були: 1) стратегія перекладу та 2) суперечка про перекладність. Перш ніж ми перейдемо до їхнього обговорення, треба зазначити два важливі моменти. По-перше, курс «Вступ до перекладознавства» не має на меті висвітлення історичного аспекту перекладу та перекладознавства, а отже, історичні посилання для нас є тільки фоном для ілюстрації теоретичних питань і не мають всеохоплюючого характеру. По-друге, історія перекладу трактується переважно як історія художнього перекладу, що є цілком закономірним, зважаючи на значущість художнього перекладу в історії людства. Тож цілком зрозуміло, що більшість історичних пам'яток, що дійшли до нас, та більшість відомих сьогодні висловлювань з питань теорії та практики перекладу присвячені художньому перекладу.

Перейдемо до питання про стратегії перекладу. Проблема стратегії у перекладознавстві має парадоксальну природу: важко знайти хоча б одну більш-менш ґрунтовну розробку, в якій вона не згадувалася б, водночас так само важко знайти розгорнуту дефініцію цього поняття, яка б претендувала на більш-менш універсальний характер. Поняття стратегії (від давньогрецького *στρατηγία*, тобто «мистецтво полковод-

ця») входить до термінологічного апарату переважної більшості наукових дисциплін, модифікуючи своє значення та дефініцію відповідно до вимог тієї або іншої галузі, тож цілком закономірно, що визначення перекладацьких стратегій також вказує на зв'язок між перекладознавством та спорідненими дисциплінами. Найближчим до потреб нашого підходу є діяльнісне визначення стратегії як усталеної ментальної формації, що має генеральну спрямованість форм (дій) поведінки, які входять до неї та розташовані у певній послідовності задля досягнення поставленої мети (результату).

Сам термін «стратегія» перекладознавці почали використовувати порівняно нещодавно, тому в історичній ретроспективі доцільніше користуватися позначенням «підхід до перекладу» або «тенденція перекладу». Порівняльно-історичний аналіз знайомить нас з існуванням двох протилежних підходів або тенденцій, які приходили на зміну одна одній у різні історичні епохи. Такими тенденціями є: 1) переклад, заснований на прагненні до дослівного відтворення тексту оригіналу, навіть якщо при цьому зазнає втрат зміст оригіналу та мова перекладу; 2) переклад, заснований на намаганні відтворити зміст оригіналу (його «дух»), дотримуючись при цьому норм мови перекладу.

За часів античності переклад активно розвивається у Давньому Римі. Для порівняння, давньоєгипетська та давньогрецька цивілізації вважаються у цьому сенсі «первинними», тобто такими, що розвиваються переважно за рахунок власних ресурсів, без залучення перекладених джерел. Рим у своєму культурному розвитку, навпаки, активно спирався на запозичені джерела, причому запозичені переважно у греків. Давньоримські тексти-переклади не були перекладами з давньогрецької у сучасному сенсі, вони були скоріше вільними викладами, «побудо-ваними» з урахуванням специфіки латинської мови та культури. Ще у I ст. до н. е. оратор і філософ Цицерон у трактаті «Про ораторів найкращого ґатунку» так сформулював своє перекладацьке кредо: «Я переклав з аттичної говірки найвідоміші промови двох найкрасномовніших риторів – Есхіна та Демосфена, звернені одна до одної, переклав не як тлумач, а як Оратор, пристосувавши самі думки та їхнє вираження, як фігури, так і слова, до нашого звичайного мовлення. Я не вважав за необхідне передавати їх слово в слово, але зберіг весь смисл та силу слів. Адже я вважав, що читачеві слова потрібні не за рахунком, а за вагою». У цих словах фактично виражена не тільки перша антиномія перекладу «літера»/«дух», а й ставлення до перекладу як до творчого відтворення оригіналу: такий переклад не вимагає зберігати геть все з першотвору; головне в ньому – це адаптованість до іншої мови та культури.

Німецький філолог Гуго Фрідріх (1904–1978) у своїй статті “*On the Art of Translation*” («Про мистецтво перекладу», 1965) виділив три підходи до перекладу, типові для античного періоду. Перший може бути охарактеризований як «завойовування» (*appropriation/submission*), адже за його умов «латина [мова перекладу] не порушувалася жодним чином, навіть тоді, коли мовні порушення спостерігалися в самому тексті оригіналу через вживання неологізмів, незвичних асоціацій, стилістичних чи синтаксичних утворень». Другий підхід до перекладу може бути охарактеризований як «суперництво» (*contest*), і тут вже можна побачити принципово відмінні риси саме в плані творчого використання перекладачем ресурсів цільової мови: «Мета [перекладу] в тому, аби перевершити оригінал, вважаючи його за джерело натхнення для створення нових висловів у своїй рідній мові, які проте ніколи не мали досягати ступеня надмірної девіації, як це могло бути в тексті оригіналу». Третій підхід є логічним продовженням другого, а творче начало перекладу в ньому ще більше акцентується за рахунок «вивільнення тієї мовної та естетичної енергії, які до цього існували в мові перекладу лише потенційно і ніколи не були матеріалізовані». Отже, ключовим в цьому підході є творче «збагачення» (*enrichment*) мови перекладу, а повнота відтворення змісту та форми оригіналу, як і раніш, відходить на другий план.

У ранньохристиянський період підхід до перекладу кардинально змінюється, оскільки головним об'єктом перекладу стає священна книга християн Біблія та інші релігійні тексти, щодо яких у суспільстві діяла концепція недоторканості божественного одкровення. Поширення принципу буквалістського перекладу, що ґрунтувався на ідеї неподільності змісту та форми Священного Писання, пов'язано з двома відомими перекладами Біблії – грецьким (відомим під назвою «Септуагінта») та латинським (відомим під назвою «Вульгата»).

Септуагінта (що означає грецькою «переклад сімдесяти тлумачів») – переклад священних книг юдеїв, виконаний ще у дохристиянський період (приблизно III–II ст. до н. е.) в Александрії. Згідно з легендою єгипетський цар Птолемеї II Філадельф (285–246 рр. до н. е.) забажав отримати для своєї бібліотеки грецький переклад Тори, для чого звернувся по допомогу до первосвященника Єлеазара. У відповідь той направив до царя 72 вчених рабина. Кожен з них працював у окремій кімнаті над перекладом п'яти головних книжок Тори, не спілкуючись з іншими. Врешті-решт, сталося так, що всі рабини закінчили працювати одночасно, а всі отримані тексти перекладів були абсолютно однаковими. Ця легенда мала довести божественне походження текстів, що лягли в основу Старого Заповіту, адже якщо текст оригіналу створений не людиною, а божественною сутністю, то й текст перекладу має бути «продиктований» саме нею.

Вульгата (що означає латиною «загальноприйнята») – латинський переклад Біблії, виконаний святим Ієронімом наприкінці IV – початку V ст. н. е. на основі декількох різних джерел – івриту, арамейської та грецької мов. У подальшому католицька церква забороняла переклади Біблії іншими мовами, спираючись на легенду про підпис на хресті, де розп'яли Христа, який начебто було зроблено трьома мовами: давньоєврейською, грецькою та латиною.

Вважається, що церковнослов'янський (старослов'янський або староболгарський) переклад Біблії (деякі Євангелія та псалтир) було здійснено з Септуагінти за тими ж самими принципами буквалізму у IX сторіччі візантійськими монахами Кирилом та Мефодієм, які спеціально для цього розробили нову слов'янську абетку – «глаголицю», або ж «кирилицю».

Цікаво, що внаслідок переписування церковних книжок від руки в їхні тексти весь час вносилися несанкціоновані зміни, які фактично нівелювали принципи буквалістського перекладу.

З часом життя у Європі набувало все більш світського характеру, наслідком чого став поступовий відхід від дослівного перекладу та повернення до укоріненого в часи античності принципу перекладу за змістом/сміслом. В історичному масштабі ці зміни сполучаються з періодом Ренесансу та Реформації. Потужною подією у «боротьбі» з буквалізмом став переклад Біблії німецькою мовою, виконаний Мартіном Лютером (1483–1546) у першій третині XVI ст. (перше видання Нового Заповіту вийшло у 1522 р., а повне видання Старого Заповіту – у 1534 р.). Свої «нові» погляди на переклад Лютер виклав у відомому «Посланні про переклад та про заступництво святих», де розкритикував та висміяв буквалістів, назвавши їх «ослами». Лютер начебто відкидає ідею дослівного відтворення першотвору, надаючи перевагу об'єктивному відтворенню змісту: «Я не нехтував занадто вільно літерами, але докладав чимало зусиль разом із своїми помічниками, аби там, де слово могло мати суттєве значення, зберегти його у буквальному вигляді, не відступаючи від нього зовсім вільно».

Іншим важливим принципом роботи Лютера, актуальним для тогочасної Європи, стало використання у перекладах мови, максимально наближеної до народної, а отже, зрозумілої усім потенційним читачам. Він писав: «Не варто питати у літер латинської мови, як треба говорити німецькою, як роблять ці осли, але варто питати про це у матері родини у домі, у дітей на вулиці, у простої людини на ринку, дивитися на їхні губи, як вони говорять, і за цими зразками перекладати, і тоді вони зрозуміють та побачать, що з ними говорять німецькою».

Наступний період, що привертає нашу увагу, – епоха класицизму, коли особистість перекладача отримала небачену до того свободу, що дозволяла йому не тільки привласнювати зміст оригінальних текстів, а й створювати новий стиль, відмінний від стилю мови оригіналу. Діяльність перекладачів цього періоду, скеровану на те, аби удосконалити вихідний текст та зробити його еталоном, відправним пунктом та передісторією своєї праці, можна розглядати як яскраву ілюстрацію панівної стратегії XVII ст. засвоєння та застосування у власних інтересах античної спадщини, яка отримала назву *les belles infidèles* («чарівні невірні»). Згідно з цією теорією, кожен переклад давнього тексту стає перелицьовуванням, навмисно віддаленим від оригіналу; перекладач автоматично перетворюється на творця – «покращувача» вихідного тексту, позбавляючи його непристойної мови, недостойних сцен тощо, тобто пристосовувавши його до смаків сучасної перекладачеві публіки.

Специфіка перекладацької діяльності цього періоду полягає в тому, аби ознайомити читача з текстом, «гідним його». Відбувається усвідомлена нейтралізація першоджерела, з якого усуваються не тільки невідповідні мовні та сюжетні елементи, а й вся та індивідуально-авторська своєрідність, яка могла бути сприйнята суспільством як стилістичний або смисловий дефект. Якщо порівняти такий підхід з давньоримською традицією, можна насправді побачити між ними багато спільного. Відміна полягає в тому, що для латинської культури асиміляція – в тому числі й через переклад – була настільки природною, що ніхто і не намагався теоретично обґрунтовувати її необхідність, тоді як «просвітлена» епоха класицизму вимагала обґрунтування мовної та літературної гегемонії, зняряддя якої й виступав переклад. Показовими в цьому плані є «маніфести» перекладачів цієї доби, в яких сформульоване їхнє творче кредо. Так, Нікола Перро д'Абланкур (1606–1664) у вступі до свого перекладу «Анналів» Тацита пише про прагматичну цінність перекладу, який має значення не сам по собі, а тільки як засіб трансляції необхідних знань: «Твір, що перекладається, виявляється, таким чином, лише нарисом, кінцевий варіант якого має бути створеним перекладачем». Такий підхід вимагає духовної близькості між перекладачем та автором, яка в ідеалі набуває форми «метемпсихози» – античної теорії про переселення душ з одного тіла до іншого. д'Абланкур пише: «В моєму перекладі ви не знайдете відображення Фуکیدіда як такого, адже він неначе перейшов в інше тіло силою метемпсихози і з грека перетворився на француза».

Передвісником наступної епохи романтизму, яка знову радикально змінює погляди на переклад, стає відомий англійський поет, драматург та перекладач Джон Драйден (1631–1700), теоретичні виклади якого стосовно

природи перекладу та творчої свободи перекладача характеризуються відчутною суперечливістю. З одного боку, Драйден змальовує відносини між автором та перекладачем наступними словами: «Ми є рабами, що працюють на плантації іншої людини; ми обробляємо виноградник, але вино належить господарю»; з іншого боку, Драйден рішуче наполягає на необхідності відходу від рабської покірності оригіналу: «Коротко кажучи, дослівний копіювальник обтяжує себе такою кількістю складнощів, що вже ніколи їх не позбудеться. Він має водночас враховувати думки автора і його слова та ще й знаходити до кожного з них відповідник в іншій мові. Це як танцювати на мотузках зі зв'язаними ногами. Якщо бути обережним, можна уникнути падіння, але граційності рухів годі чекати; краще, що можна про таке казати, – це дурна справа, адже жодна людина у здоровому глузді не наражатиметься на небезпеку тільки заради того, щоб отримати аплодисменти за те, що не зламала собі шию». Драйден був одним із перших, хто намагався сформулювати нормативні вимоги до перекладу, не уникнувши суперечливості й у цьому питанні. У вступі до власного перекладу «Понтійських послань» Овідія він сформулював своєрідне зведення правил, серед яких знаходимо й такі: «Перекладач не має намагатися покращити оригінал» та «Перекладач має змусити автора розмовляти як сучасний англієць». Отже, дослідник водночас вимагає від перекладача не відступати від оригіналу та змусити говорити автора так, як говорить він сам, що й є відходом від оригіналу. Сучасний американський дослідник Лоренс Венуті так коментує його перекладацькі принципи: «Серед багатьох декларацій, що сформували розуміння літературного перекладу, жодна не отримала такого розголосу, як відомий вступ Джона Драйдена до його перекладу Енеїди. “Я зробив спробу змусити Вергілія говорити такою англійською”, заявляє Драйден, “якою він говорив би сам, якби народився в сучасній Англії”. Немає сумніву, досягнення Драйдена в тому, що він змусив багатьох своїх сучасників повірити, що він і є втіленням латинського поета. Але все це лише поетичне трюкацтво. Вергілій Драйдена поступився білим віршем на користь римованого двовірша... Скептик міг би запитати, чого Вергілій має повернутися до нас Драйденом, а не Джоном Мільтоном – поетом, який жив у той самий час і писав неримовані епічні поеми... Відповідь має відношення не стільки до уявної реінкарнації, скільки до того факту, що літературні смаки змінюються. І коли це відбувається, певний стиль перекладу виходить із вжитку і ніколи не застосовується провідними перекладачами... Перекладач – не заміна іншомовному авторові і не черевомовець, він є винахідливим імітатором, який переписує оригінал таким чином, аби апелювати до іншої аудиторії іншою мовою та в іншій культурі».

За доби романтизму перекладачі вже не прагнуть досягти ідеально-прекрасного, а ведуть мову про індивідуальність конкретних авторів та твору, яку слід зберігати навіть з усіма вадами, помилками, темними місцями, тобто саме на початку XIX ст. вперше починають формуватися ті принципи перекладу, які є актуальними і сьогодні. Тому, за словами Олександра Фінкеля, романтиків гостро цікавлять такі питання, як «принцип точності перекладу, різні тлумачення цього терміна, визначення межі точності, співвідношення різних національних мов та наслідки цього для можливості та якості перекладу».

Першим у низці теоретиків перекладу доби романтизму стоїть ім'я перекладача п'єс Шекспіра німецькою мовою Августа-Вільгельма Шлегеля (1767–1845). Перекладацькі принципи Шлегеля базувалися на тлумаченні літературних творів як організмів – сутностей, кожна з яких складається з форми та змісту. Шлегель вважав цю сутність «органічно створеною формою», що є результатом свідомої творчої уяви. Відповідно, кожна п'єса Шекспіра, з якою він працював, – це майстерно побудоване неповторне ціле, в якому кожна подробиця пов'язана з цілим невід'ємно й необхідно, і тільки з цих подробиць можна вивести значення цілого. Лише помічаючи та відтворюючи кожен таку подробицю, можна правильно перекласти оригінал у всій його повноті, а кожна немотивована зміна руйнує та спотворює досконалий організм. Мова перекладу має бути легкою та приємною, щоб у читача складалося враження, що він читає не переклад, а оригінальний твір, написаний німецькою мовою. Інакше кажучи, Шлегель (в тому ж дусі, що й Драйден, але з принципово іншої теоретичної платформи) намагався поєднувати «об'єктивний» та «суб'єктивний» аспекти перекладу: з одного боку, вірність вихідному текстові, а з іншого, творче перестворення згідно з вимогами цільової мови та культури.

«Романтична» концепція перекладу Шлегеля набула свого подальшого розвитку в творах Фрідріха Шлейєрмахера (1768–1834) – автора відомого трактату «Про різні методи перекладу» (1813). Ця доволі невелика розробка є воістину геніальною, адже в ній вміщуються систематика й методологія перекладу, на яких з часом сформувалися онтологічні засади сучасного перекладознавства. Шлейєрмахер виокремлює два «методи перекладу», які відрізняються за інтерпретацією вихідного тексту та породженням тексту перекладу. Сам автор описує ці методи наступним чином: «Перекладач або залишає у спокої письменника та змушує читача рухатися до нього назустріч, або ж залишає у спокої читача, і тоді йти йому назустріч доводиться письменникові». Обидва шляхи є відмінними, а рухатися, як вважав дослідник, можна тільки одним із них. За умови «змішування» двох підходів результат може виявитися

плачевним: письменник і читач можуть взагалі не зустрітися. Інакше кажучи, перекладати можна або «так, як би перекладав сам автор, якби володів мовою перекладу», або «так, як написав би автор мовою перекладу, якби ця мова була для нього рідною». Перший підхід приводить до тексту, іншомовне походження якого не приховується, а, навпаки, підкреслюється перекладачем. Другий скерований на створення «природного» для приймаючої лінгвокультури тексту. На практиці Шлейєрмахер був прибічником першого методу, за допомогою якого він і перекладав німецькою мовою Платона.

Так з'явилася науково обґрунтована теза про наявність двох протилежних методів перекладу, які призводять до різних типів тексту перекладу. Перший читається саме як переклад, як текст, «хода якого є судомним та скутим шкандибанням», тоді як другий читається так, начебто він і є оригінал, як текст «з легкою, природною ходом». Здавалося б, перевага беззастережно має бути надана другому, у більшості випадків так воно і є. Ми усі звикли до того, що, читаючи перекладений твір, зовсім не відчуваємо його іншомовного походження, а бачимо тільки ознаки іноземності, присутні в іменах, топонімах, реаліях тощо. Втім, такі відомі перекладачі, як Набоков, Брюсов, Фет, Вяземський, Ортега, Бенямін тощо, йшли у своїй праці шляхом Шлейєрмахера.

Наприкінці ХХ ст. Венуті переосмислив спадщину Шлейєрмахера, назвавши його «підходи» стратегіями, які схарактеризував термінами «одомашнення» (*domestication*) та «очуження» (*foreignization*). На думку Олександра Чередниченка, «одомашнення» й «очуження» виходять за рамки поняття «стратегія» і вказують на широкі тенденції в історії перекладу, які мали і мають своїх прибічників та противників: «З одного боку, перекладач, за відомим висловом Гете, може “переселити” свого читача до країни автора оригіналу, максимально наблизивши до нього свою версію інтерпретації. З іншого боку, він може намагатися переселити автора оригіналу до своєї країни, і тоді переклад віддалиться від першотвору». Таким чином, замикаючи коло, ми знову повертаємося до того, з чого починали цю лекцію, і зауважуємо, що стратегії Венуті зіставні не тільки з методами Шлейєрмахера, а й із тими тенденціями до буквального та вільного перекладу, які ми розглянули в історичному аспекті. І якщо очуження відповідає буквалістському перекладу, то одомашнення, безперечно, має багато спільного з перекладом за змістом/сміслом.

Сучасне перекладознавство виходить із того, що стратегії очуження та одомашнення у чистому вигляді є ідеальними науковими конструктами, що існують лише в теорії перекладу, тоді як на практиці у чистому вигляді вони ніколи не реалізуються, а перекладач, навіть надаючи перевагу одній

із них, як правило, інтуїтивно прагне «золотої середини», вдаючись у різні моменти перекладу то до одної, то до другої. Стратегія одомашнення орієнтована на максимально адекватну передачу смислу, тобто є стратегією смислу, а стратегія очуження орієнтована на передачу особливостей форми, тобто є стратегією форми. Обираючи стратегію смислу, перекладач свідомо усуває усі перепони на шляху до розуміння тексту, через що і жертвує тими особливостями форми, які можуть ускладнити сприйняття твору іншомовним реципієнтом. Обираючи ж стратегію форми, перекладач, навпаки, часто змушений жертвувати смисловою прозорістю задля максимальної точності відтворення нетривіальних особливостей побудови оригінального тексту, які можуть виступати як маркерами індивідуально-авторського стилю, так і характерними мовностилістичними ознаками епохи чи стилю.

ЛЕКЦІЯ № 2

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ/НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС ТА СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

Проблема перекладності/неперекладності є одним із магістральних напрямків сучасної науки про переклад. Вважаємо за необхідне попередити подальші міркування стосовно цієї проблеми двома важливими зауваженнями, здатними пролити світло як на нашу позицію, так і на її аргументацію.

По-перше, проблема перекладності/неперекладності належить не тільки до найдавніших в історії перекладу, а й до найскладніших, нараховуючи у своїх межах багато аспектів, здатних привернути увагу дослідника, зокрема: мовний та мовленнєвий, текстуальний та контекстуальний, психологічний та психолінгвістичний, культурологічний та нормативний тощо. Будь-який перекладознавець має чітко усвідомлювати нерозривність і невід'ємність усіх потенційних аспектів дослідження зазначеної проблеми, що не заперечує наявності в нього тих або інших пріоритетів. Пріоритетним об'єктом нашої уваги виступатимуть мовні чинники перекладності/неперекладності, релевантність яких визначається їхньою текстуальністю. Інакше кажучи, нас не цікавить відсутність відповідників між елементами окремих рівнів двох мовних систем сама по собі, а те, які проблеми виникають за необхідності відтворити такі елементи, актуалізовані автором у тексті, що перекладається. А це, у свою чергу, означає, що неперекладність може мати як системний, так і ситуативний (контекстуальний) характер.

По-друге, проблема перекладності/неперекладності гіпотетично може мати декілька варіантів вирішення, включаючи визнання абсолютної неперекладності та абсолютної перекладності, так само як і помірковану проміжну позицію часткової (відносної) перекладності/неперекладності. У зв'язку з цим спробуємо розтлумачити, що мається на увазі під самими термінами «перекладність»/«неперекладність».

На нашу думку, було б неправильно ототожнювати концепцію неперекладності з повною неможливістю здійснювати переклад з якоїсь однієї мови якоюсь іншою. Абсурдність такого припущення заперечується усією багатовіковою практикою перекладу, яка до того ж постійно удосконалюється. Неперекладність скоріше пов'язується з неможливістю

повного і повноцінного відтворення змісту оригіналу, яка спочатку більше відчувалася інтуїтивно, а пізніше знайшла свої теоретичне обґрунтування у роботах багатьох дослідників, у тому числі й таких відомих, як, наприклад, Вільгельм фон Гумбольдт, Олександр Потебня, Віллард Квайн, Едвард Сепір та Бенджамін Ворд тощо.

Одним із перших сумніви стосовно можливості здійснити повноцінний переклад висловив Данте Аліґ'єрі (1265–1321), який у трактаті «Бенкет» написав про порушення гармонії та краси вірша у перекладі: «І тому нехай кожен знає, що жодний твір, пов'язаний та підпорядкований законам ритму, не може бути перекладений зі своєї мови іншою без порушення усієї його насолоди та гармонії. У цьому причина, чому Гомер не перекладався з грецької латиною, подібно до інших творів, що дійшли до нас від греків. І такою ж є причина, чому вірші Псалтирю позбавлені насолоди музики та гармонії, адже вони були перекладені з єврейської грецькою, а з грецької латиною, і вже у першому перекладі уся насолода гармонії зникла».

Пізніше Мігель де Сервантес (1547–1616) зневажливо порівняв переклад із виворотом килима, підкреслюючи таким чином його неповноцінність стосовно оригіналу. Врешті-решт, на початку XIX ст. сформувалися специфічні умови, які сприяли розгортанню справжньої наукової дискусії, відомої під назвою «суперечка про перекладність». Переважна більшість залучених до дискусії фахівців відстоювали ідею неможливості відтворювання у перекладі усіх тонких смислових нюансів першотвору, внаслідок чого перекладений твір може лише приблизно передати ідею оригіналу. То чим був спричинений такий песимізм? Причин декілька і їх можна згрупувати за сферою впливу.

1) *Соціально-політична* причина полягала у тому, що в період після Великої французької революції та війн Наполеона народи Європи, що до того часу перебували «в тіні» могутніх імперій, чи не вперше усвідомили свою національну свідомість, наслідком чого стали процеси розбудови багатьох національних мов та літератур. Основою такої розбудови часто виступав переклад.

2) *Ідеологічна* причина полягала у пануванні філософії ідеалізму, згідно з положеннями якої «зовнішня», чи «об'єктивна», реальність є тільки проявами духа (загального чи індивідуального), а отже, пізнаваність світу так само має суб'єктивний і обмежений характер. Оскільки у світлі ідеалістичного світогляду все, що знаходиться навколо нас, об'єктивно неможливо пізнати, адже воно нереально, остільки і світ художніх творів не може бути ані об'єктивно витлумачений, ані повністю переданий засобами іншої мови.

3) *Літературна* причина полягала у переважанні літератури романтизму, символічна складова якої була надзвичайно складною як для інтерпретації, так і для іншомовного відтворення. До того ж, особливої популярності набули віршовані твори, переклад яких ускладнюється такими чинниками, як рима, ритм, розмір тощо. Саме в цей період формується той погляд на переклад, який є панівним і сьогодні, водночас зростання вимог до перекладу загостило усвідомлення його труднощів.

4) *Наукова* причина полягала у формуванні основ нової наукової дисципліни, яка отримала назву «лінгвістика», або «мовознавство». Піонером науки про мову став відомий німецький дослідник Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835), лінгвістична теорія якого має безпосереднє відношення до популяризації ідеї неперекладності. Відомою є така цитата Гумбольдта: «Будь-який переклад видається мені спробою вирішити завдання, яке не підлягає вирішенню. Адже кожний перекладач неминуче має розбитися об один з двох підводних каменів, надто близько дотримуючись або свого оригіналу за рахунок смаку та мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого оригіналу. Дещо середнє між тим або іншим не тільки важко знайти, але просто неможливо». Спробуємо розкрити сутність проблеми неперекладності, «зашифровану» у цій цитаті.

Коло інтересів Гумбольдта, видатного німецького мислителя та гуманіста, охоплювало філософію, літературознавство, класичну філологію, теорію мистецтв, переклад (він переклав твори Есхіла та Піндара). Але головною справою його життя вважається лінгвістика, батьком-засновником якої він є. Гумбольдт був упевнений, що тільки мова може наблизити людину до з'ясування таємниці людини та виявлення особливостей («характерів») народів і їх ментальності («дух народу»). Шляхом до вирішення цих складних питань є порівняльне дослідження мов, яке з часом набуло форми окремого наукового напрямку – порівняльного мовознавства.

Гумбольдт поставив завдання встановити зв'язок між мовою та мисленням. Він спробував спростувати тезу про домінуючу позицію мислення, зовнішнім вираженням якого є мова, яка, до того ж, не бере участі у формуванні думки (мова як апарат висловлення, а не створення думок). Натомість він поступово випрацьовує позицію про єдність мови та мислення: «безпосередньо закладена у людині» мова є своєрідним «інстинктом розуму». Автор називає мову «інтелектуальним інстинктом», підкреслюючи, таким чином, її унікальність як антропологічного феномену, головним призначенням якого є «акт перетворення світу на думки». Мова «не лежить мертвою масою у сутінках душі, а є законом, що обумовлює функції розумової сили людини». Отже, Гумбольдт стає на позиції мовного детермінізму, відповідно до якого світ, що категорізується у поняттях, що

виражаються засобами певної мови, неначе «малюється» у свідомості людини залежно від того, яка понятійна система відтворена у мові.

У своїх дослідженнях Гумбольдт торкається важливих проблем соціально-філософського характеру, пов'язаних із взаємодією між поняттями «народ» і «мова». Народ (або нація) – це така «форма індивідуалізації людського духу», яка має мовний статус. Якщо нація – це «духовна форма людства», то її специфіка головним чином проявляється у мові, оскільки розподіл людства на народи здійснюється за мовним критерієм. Отже, має існувати кореляція між мовою і народом, точніше тим, що автор називає «духом народу». Складність цього поняття полягає в тому, що його важко усвідомити так би мовити у чистому вигляді: без омовлення дух народу незрозумілий, знання про нього треба вилучити з мови, але мова при цьому трактується як «чинник його створення».

Тут неначе замикається зачароване коло: дух народу, з одного боку, є вищим принципом, що зумовлює специфіку мов та їхню відмінність, а з іншого, сам потребує пояснення через мову. Для роз'яснення цього протиріччя Гумбольдт пише: «Не буде зачарованого кола, якщо вважати мову продуктом сили народного духу і водночас намагатися пізнати цей дух на основі вивчення побудови мови».

Вчений висуває тезу про те, що різні мови – це не просто різні за формою позначення одного предмета, а різні його «бачення». Ідея «мовного світобачення» є плідною для усвідомлення основ комунікації, втому числі міжмовної та міжкультурної: «Люди розуміють один одного не тому, що передають співбесіднику знаки предметів, а тому, що взаємно торкаються однієї й тієї самої ланки ланцюга чуттєвих уявлень, торкаються одних і тих самих клавіш інструменту свого духу, завдяки чому у кожного з'являються у свідомості відповідні, хоча й не тотожні смисли».

Водночас Гумбольдт був талановитим перекладачем, а отже, вважав переклад здійсненням на практиці, незважаючи на мовні та ментальні відмінності між представниками різних народів. На обґрунтування такої позиції він писав: «Досвід перекладу з вельми різних мов показує, що нехай навіть з різним ступенем вдалості кожна ідея може бути відтворена у будь-якій мові. Однак це є наслідком не тільки загальної спорідненості мов, гнучкості понять та їх мовних знаків. Для самих мов та їхніх впливів на народи доведеним може вважатися тільки те, що є для них природним, не те, що їм можна нав'язати, а те, до чого вони схильні і на що надихаються». Зіставне вивчення мов показує, що в них «існує значно більша кількість понять, а також своєрідних граматичних особливостей, які настільки органічно вплетені у свою мову, що не можуть бути надбанням усіх мов і не можуть бути перенесені до інших мов без спотворення. Тому значна частина змісту кожної мови перебуває у залежності до форми цієї мови».

Протягом решти XIX сторіччя та початку XX ст. суперечка про перекладність залишалась у зазначених нами межах, тобто в ній не з'явилося принципово нових аргументів – ані «за», ані «проти». У Європі регулярно друкувалися книжки про переклад, в яких стосовно питання перекладності автори займали неоднозначну позицію: з одного боку, вони викладали цікаві спостереження стосовно окремих (цілком успішних) випадків перекладу, а з іншого – змальовували головне завдання перекладача – повноцінно відтворити оригінал цілком – як щось неможливе та недосяжне.

До табору прихильників неперекладності долучається відомий лінгвіст – харків'янин Олександр Потебня (1835–1891), який розвиває ідеї Гумбольдта, у тому числі стосовно перекладу. Потебня багато займався вивченням співвідношення мови і мислення, у тому числі і в історичному аспекті, намагаючись виявити історичні зміни у мисленні народу крізь призму мови. У своїй відомій роботі «Мысль и язык» («Думка і мова») він пропонує певні умовиводи стосовно можливості здійснення перекладу, що є для нас показовими в аспекті виявлення його позиції стосовно здійсненості міжмовної та міжкультурної комунікації.

Спочатку вчений розглядає специфіку внутрішньомовної комунікації, акцентуючи індивідуальність інтерпретаційних процесів. Він пише: «Коли дві особи, що говорять однією мовою, розуміють одна одну, то *зміст* даного слова у них буде різним, натомість *уявлення* настільки схожим, що може прийматися за тотожне. Ми можемо сказати, що ті, хто говорять однією мовою, за допомогою одного слова розглядають різні в кожному з них змісти цього слова під одним кутом, з однієї й тієї ж точки». Якщо замінити «уявлення» Потебні на «смысл», можна побачити разючу подібність його тверджень до постулатів сучасної теорії мовної комунікації. Про це пише, зокрема, Вілен Комісаров: «Справа в тім, що втрата якоїсь частини інформації за будь-якої комунікації (навіть внутрішньомовної) неминуча. Прийнято навіть говорити, що будь-який текст умовно існує в двох варіантах: той зміст, що у нього вкладає джерело, і той зміст, що витягає рецептор несиметричні. Тим більше це актуально для міжмовної комунікації, коли імовірність непорозуміння підсилюється різними культурними, історичними та іншими традиціями, а також утручанням перекладача. Однак подібне непорозуміння не повинне мати значний вплив і порушувати принцип еквівалентності. Інакше в акті міжмовної комунікації відбудеться збій».

Потебня також вказує на те, що під час перекладу іншою мовою процес комунікації ускладнюється, адже «тут не тільки значення, а й уявлення є відмінними. Якщо слово однієї мови не покриває слова іншої, то тим менше можуть покривати одна одну комбінації слів,

картини, почуття, що збуджуються мовленням; їхня сутність зникає під час перекладу; жарти взагалі неперекладні. Навіть думка, відірвана від зв'язку зі словесним втіленням, не покриває думки оригіналу». І далі: «Думка, передана іншою мовою, отримує нові додавання, несуттєві лише з точки зору її первинної форми. Якщо під час порівняння фрази оригіналу та перекладу нам часто важко сказати, наскільки асоціації, що збуджуються кожною з них, є відмінними, це відбувається через недосконалість доступних нам засобів спостереження».

Дослідник також наводить цікавий анекдот, який, на його думку, ілюструє недосконалість міжмовної (міжкультурної) комунікації: «Існують анекдоти, що вказують на неможливість виразити однією мовою те, що висловлюється іншою. Зокрема, у Даля: один заїжджий грек сидів на березі моря та щось наспівував про себе, а потім сильно заплакав. Росіянин, який випадково проходив повз нього, зацікавився та попросив перекласти пісню. Грек переклав: сидів птах, не знаю, як зветься російською, сидів на горі, довго-довго сидів, потім махнув крилом та полетів далеко-далеко, через ліс далеко полетів. Ось і все. Російською нічого не виходить, а грецькою дуже сумно!»

Незважаючи на такі песимістичні тези щодо здатності людей повноцінно усвідомлювати іншомовну інформацію, Потебня багато розмірковує про позитивну роль перекладу у розвитку культури та міжнародних стосунків: «Між тим, відомі переклади, зокрема, книг священного писання, які за впливом на самостійний розвиток літератури перевершують багато оригінальних творів. Навіть в школі переклади з іноземних мов, за певних умов, виявляються могутнім засобом укріплення учнів у дусі вітчизняної мови та поштовху до самостійної творчості цією мовою». Цікавими є умови, які автор висуває для навчання школярів іноземних мов: «Ці умови полягають у тому, аби ознайомлення учнів з іноземними мовами починалося лише тоді, коли вони достатньо укріпилися у знанні своєї мови; з іншого боку, у тому, аби мова учнів була рідною мовою учителя, щоб він міг вимагати від перекладів точності та відповідності до вимог рідної мови».

Яким же чином сучасне перекладознавство вирішує суперечку про перекладність? Кожна розвинена мова є достатньо потужним засобом для передачі змісту, вираженого іншою мовою, в єдності з формою. Засоби мови перекладу слугують не для копіювання формальних особливостей мови оригіналу, а для передачі функцій, які виконують одиниці оригіналу. Те, що неможливе стосовно окремого елемента, можливе відносно до складного цілого – на основі виявлення та передачі смислових і художніх функцій окремих одиниць, що не підлягають вузько-формальному відтворенню; у свою чергу, виявити та передати ці функції можливо лише

на основі тих смислових зв'язків, що існують між окремими елементами, об'єднаними у систему (мова як система та текст як система).

Реальність принципу перекладності підтверджується практикою. Практика показує, що дійсно неперекладними є ті елементи, які є відхиленням від норми, причому таким, що відчувається передусім відносно до самої мови оригіналу (діалектизми, жаргонізми тощо). Хоча винахідливість перекладача часто знаходить вихід під час перекладу таких одиниць, в цілому, можна стверджувати, що принцип перекладності підпадає під певні обмеження у тих випадках, коли оригінал дає значне відхилення від норм літературної мови. З цього приводу класик вітчизняного перекладознавства Олександр Фінкель (1899–1968) зазначає, що, «якщо не ставити перед собою завідомо невирішуваних завдань, якщо не ставити знака рівності між адекватністю та абсолютним збігом перекладу з оригіналом у всіх деталях, якщо відмовитися від хибної думки, що переклад іншою мовою має відтворити не тільки значення слова, а й усі його співзначення та морфологічні особливості, – тоді переклад є цілком можливим».

У теоретичному сенсі ми виділяємо три аспекти на користь гіпотези перекладності.

1) *Перекладність з позицій холістичного підходу до вирішення антиномії «ціле – частина».* Для того щоб пояснити методологічне обґрунтування перекладності, слід коротко розглянути закладені в ньому філософські поняття «цілого» та «частини». Філософські взаємовідносини між цілим і частиною представлені у вигляді низки антиномій, одна з яких сформульована у вигляді афористичної тези «ціле – все, частина – ніщо» або «частина – все, ціле – ніщо». Філософська позиція, яка підкреслює незведення цілого до його частин та набуття цілим нових властивостей порівняно з його частинами, називається «холізмом». Отже, важливим методологічним положенням, яке визначило становлення ідеї перекладності, було твердження про діалектичне співвідношення в тексті частини й цілого, інакше кажучи, принцип структурності: ціле – перекладне навіть у тому випадку, коли воно складається з неперекладних елементів. Втрата якихось елементів тексту, що перекладається, не означає, що текст є неперекладним і, за словами Комісарова, «зазвичай виявляється, коли він вже перекладений і зіставляється з оригіналом».

Поняття перекладності визначається через поняття перекладацької еквівалентності, у зв'язку з чим вважається за необхідне розрізняти, з одного боку, перекладність на рівні того або іншого сегмента/елемента тексту, а з іншого – перекладність на рівні тексту в цілому. Леонід Бархударов стверджує, що оскільки «еквівалентність перекладу забезпечується не на рівні окремих елементів тексту, а на рівні тексту, що

перекладається, в цілому», «існують неперекладні окремоті, але немає текстів, які не можна було б перекласти».

2) *Перекладність з позицій виразально-зображувального потенціалу мови перекладу.* В якості аргументу на підтримку примату перекладності часто використовують тезу про «розвиненість мови», яка гарантує знаходження засобів, необхідних для відтворення будь-якого змісту. Така позиція зумовлена системним поглядом на мову, ієрархічна побудова якої дозволяє, по-перше, комбінувати наявні мовні одиниці таким чином, аби передати необхідну інформацію, і, по-друге, створювати за необхідності потрібні мовні одиниці з елементів нижчих рівнів (наприклад, лексеми з морфем або фонем) на позначення нових референтів чи заповнення лінгвокультурних лакун міжмовної комунікації. Закладена в мові здатність до описування нових фактів/ситуацій в необмеженій кількості зумовлює її комунікативну цінність. За словами Бархударова, без неї мова просто «не могла би бути знаряддям пізнання й зробила б прогрес людства просто неможливим», а отже, «здатність описувати нові незнайомі ситуації є невід'ємною властивістю будь-якої мови», і саме «ця властивість уможлиблює передачу засобами іншої мови ситуацій, специфічних для життя даного народу і даної країни, які не мають аналогів у житті інших народів та інших країн».

3) *Перекладність з позицій динамічності мовного розвитку.* Динамічність перекладності визначається не тільки глобальними парадигмальними змінами у підходах до її визначення та вирішення, а й діапазоном тих мовних засобів, які в тих чи інших мовах/культурах/часових проміжках характеризуються як неперекладні або принаймні такі, що створюють проблеми всім, хто прагне їх відтворення засобами іншої мови. Більшість теоретиків усвідомлюють абсурдність ідеї глобальної, абсолютної перекладності, сповідуючи швидше поміркований підхід, який можна було б охарактеризувати як «серединний шлях» або «відносну перекладність тексту». Динамічну природу мовного розвитку як запоруку перекладності акцентував Максим Рильський, на думку якого примат перекладності визначається творчим, «а отже, не тільки вмілим, а й сміливим перекладом», заради якого перекладач, «який, маючи в тому чи іншому випадку обмежений словниковий запас даної мови, рішуче розсуває його рамки, не відступаючи і перед словотворенням на міцній підвалині законів і особливостей рідної мови, вміло використовуючи інколи залучення до рідної мови іноземних слів і виразів».

Вербальні факти, можливість адекватного відтворення яких ставиться під сумнів або й взагалі заперечується, за традицією пов'язують із поняттям перекладацьких труднощів, детальний аналіз яких буде представлено в одній з наступних лекцій.

ЛЕКЦІЯ № 3

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Метою цієї лекції є не тільки і не стільки знайомство з історичними аспектами перекладу на теренах нашої країни (і так само деяких інших суміжних країн, між якими Україна довгий час була поділена), скільки намагання усвідомити роль перекладу у формуванні української нації та внесок українських дослідників у формування підвалин теоретичного перекладознавства у світовому масштабі.

Початок перекладної діяльності на території сучасної України та Росії починається ще у IX ст., коли у 864 р. імператор Візантії Михайло III надіслав грецьких монахів Кирила та Мефодія для проповідкування християнства серед слов'янських народів. Вони почали свою діяльність зі створення алфавіту, відомого усьому світові як кирилиця, за допомогою якого переклали з грецької церковнослов'янською декілька релігійних текстів, в тому числі Новий Заповіт, Псалтир та молитовник. Після офіційного хрещення Русі у 998 р. з'явилася інша перекладна література, що мала на меті ознайомити нових християн з основами цієї релігії, її філософським підґрунтям, обрядами та звичаями. У ранній період існування Київської Русі, що підтримувала досить тісні торговельні та культурні відносини з іншими європейськими державами середньовіччя, головним посередником та передавачем перекладної літератури було Болгарське царство, однак вже в перші десятиліття XI ст. князь Ярослав Мудрий усвідомив необхідність мати власні перекладені книги.

Досить велика кількість перекладів, датованих XI, XII і початком XIII ст., виділяє Київську Русь не тільки серед слов'янських держав, але й у середньовічній Європі взагалі. Перекладні твори цього періоду відносяться переважно до релігійної літератури. Значне поширення одержала патристична література (тобто твори т. зв. «батьків церкви» II–VIII ст., у яких викладені основи християнського богослов'я та філософії), гомілетична література, (твори, у яких розглядаються теоретичні та практичні питання церковної проповіді), а також життя святих, серед яких «Житіє святої Ірини» та «Житіє Олексія, людини Божої» користалися особливою популярністю.

Істотно важливими для розвитку культури представляються переклади візантійських хронік. Особливо виділяються «Хроніка Георгія Амартола» та «Хроніка Іоанна Малали». У першій викладаються події світової історії з орієнтацією на церковну історію, а у другій – міфи та розповіді про головних героїв античного світу, починаючи з Гомера. У цей же період зустрічаються переклади книг цілком світського змісту, як, наприклад, «Повість про Акіра Премудрого» чи «Повість про Варлаама та Іоасафа». Своєрідний лицарський роман являє собою «Євгенієво діяння».

Більшість перекладів у розглянутий період носила буквалістський характер, що є цілком закономірним з урахуванням релігійного характеру першоджерел, однак їхня мова була тісно пов'язана з народною мовою Київської Русі. Як показали дослідження, у низці випадків перекладацька майстерність піднімалася на високий ступінь. Найбільш примітним є переклад «Іудейської війни» Йосипа Флавія. Ім'я перекладача нам невідоме, також не можна визначити, переклад був зроблений в самій країні або за її межами, але дві редакції перекладу, що дійшли до наших днів, свідчать про те, що переклад був виконаний досить вільно. Почувається стилістична розкутість перекладача, що не прив'язується до синтаксису оригіналу. Уже немає характерного для ранніх слов'янських перекладів максималістського буквалізму. У перекладі явно відчувається прагнення до ритмізації перекладного тексту.

У Київській Русі не робилися прямі переклади класичної античної (давньогрецької чи давньоримської) літератури, але в різних збірках були представлені фрагменти висловлень античних авторів.

Переклади, датовані другою половиною XIII і XIV ст., цілком відповідають настроям підмонгольної Русі (1228–1480). Це були твори утопічного та есхатологічного (тобто такі, що оповідають про кінець світу) характеру. Серед них відомі «Сказання про Індійське царство», «Повість про Макарія Римського». Більшість перекладів виконувалися з грецької, але деякі перекладачі вочевидь користувалися латинськими та давньоєврейськими джерелами.

З кінця XIII ст. у зв'язку зі значним послабленням значення Києва як культурного та політичного центра слов'янського і – ширше – європейського світу відбувається відтік багатьох культурних цінностей, у тому числі і книг, на північ. У цей же період у народів, що населяли східнослов'янські землі, завершується формування трьох чітко виділюваних мов та культур – російської, української та білоруської. Однак основною мовою книжності залишається церковнослов'янська.

Період з XIV по XVII ст. характеризується як московський період розвитку східнослов'янських земель. У цей період мистецтво перекладу продовжує розвиватися, хоча головне місце в перекладній літературі, як

і раніше, належить релігійним книгам. Переклади поступово втрачають анонімність, а роль перекладачів у розвитку мови та культури починає отримувати суспільне визнання. До видатних перекладачів цього періоду можна віднести Максима Грека (1470–1556), ченця, запрошеного Великим князем Василем III до Москви з Афона у 1515 році. Протягом свого життя Максим Грек займався перекладами переважно релігійних книг. Він також вносив виправлення до перекладів, зроблених раніше, та писав коментарі. Спочатку він не знав ані російської, ані старослов'янської мови, отже, його переклади відбувалися у два етапи: спочатку він перекладав з грецької латиною, а потім його помічники перекладали з латини старослов'янською. Виправляючи старі переклади, Максим Грек нерідко порушував усталені традиції, за що й був звинувачений в кошунстві та ересі. Максим Грек був також письменником, педагогом та філософом. В його доробку можна знайти багато міркувань про мистецтво перекладу. Він наполягав на необхідності ретельно аналізувати оригінал, аби виявити в ньому усі приховані нюанси та алегорії. А для цього перекладач має не тільки знати мову, але й володіти широкими філологічними знаннями та провести значну підготовчу роботу. Свої приписи він доповнював численними зауваженнями стосовно лексики, ритмічної організації та кінетичних особливостей грецької мови, які мають бути відтворені у перекладі. Його внеском до російської філології став словник «Имена, истолкованные в алфавитном порядке», в якому проаналізовано грецькі, латинські та давньоєврейські імена.

Частково напрямок перекладацької діяльності зміщується у бік літератури світського характеру. Перекладачів цього періоду умовно можна поділити на чотири категорії. По-перше, це штатні перекладачі різних відомств. Оскільки більшість з них були іноземцями (здебільшого поляками, німцями або голландцями), в їхніх перекладах спостерігається дослівність, важкість, незграбність та плутаність, викликані недостатнім рівнем володіння цільовою мовою. По-друге, була невелика група вчених монахів, які перекладали лише релігійні тексти з латини або з грецької. Найбільш відомі перекладачі Єпіфаній Славинецький, Арсеній Грек, Діонісій Грек. Членів третьої групи можна назвати перекладачами за сумісництвом, адже вони виконували переклади випадково і в невеликій кількості. Четверта група складалася з освічених заможних людей, серед яких були навіть особи, наближені до царів та великих князів. Чеська дослідниця Светла Матхаузерова (1924–2006) в монографії «Древнерусские теории искусства слова» («Давньоруські теорії мистецтва слова», 1976) на основі порівняльного аналізу перекладів різних авторів спробувала сформулювати основні системи перекладу у допетровський період. Вона виділяє: 1) дослівне відтворення оригіналу або переклад «від слова до слова», що

застосовувався під час передачі літургійних текстів; 2) вільний переклад або переклад «за змістом», що застосовувався переважно до творів світської літератури; 3) школу Максима Грека, сутність якої автор визначає як «граматичну теорію перекладу». Сама назва вказує, що прихильники цієї теорії особливу увагу приділяють граматичним особливостям мов оригіналу і перекладу; 4) синтетичну теорію перекладу. На останній зупинимося докладніше. Ця тенденція проявилася у XVII ст. у творчості Симеона Полоцького (1629–1680), автора трактату «Жезл Правління». У ньому, зокрема, висувається вимога перекладати «і розум, і вислів», тобто і зміст, і спосіб вираження. Маутхаузерова підкреслює, що погляди Полоцького у цей період є найбільш прогресивними і мають багато спільного з поглядами класичних авторів і авторів Ренесансу. Автор доходить висновку: «Теорія перекладу у XVII столітті синтезувала в собі усі крайні можливості. В ній поєдналися теорія перекладу “за смыслом” і “за літерою”, теорія вільного та строго послівного перекладу з переважанням як граматичного, так і естетичного аспектів. Переклади богословських текстів і методи перекладу світської літератури взаємоперетиналися». Можна також відмітити, що Полоцький навчався у Києво-Могилянській академії.

Незважаючи на явне переміщення центру слов'янської культури до Москви, українська культура була достатньо розвиненою, аби зберегти свій переклад. У XV ст. з'являються нові редакції деяких книг Старого Заповіту, а також Євангелія. У XVI ст. з'являються переклади таких творів, як «Логіка» Авфисафа, «Таємна Таємних», «Шостикрил» і «Псалтир» Федора Жидовина. Був також зроблений переклад з німецької твору «Люцифарії». Протягом XV–XVII ст. переклад в Україні посів місце власне української літератури. Практично всі твори перекладалися або переказувалися з польської мови, оскільки велика частина території сучасної України знаходилася у складі Речі Посполитої. Проте деякою мірою підтримувався вплив на українську культуру з боку Московського царства. Найбільш відомими навчальними закладами цього періоду були Острозька академія, заснована князем Костянтином-Василем Острозьким у 1576 р., та Києво-Могилянська Академія, заснована у 1659 році.

У XVII ст. підсилюється конфронтація між Польщею і Росією за вплив на Україну. Одночасно практично припиняються переклади українською мовою. Після приєднання України до Московського Царства у 1654 р. мовна ситуація в Україні в цілому і розвиток перекладу зокрема ускладнювалися низкою факторів: 1) відсутністю державної самостійності України; 2) сусідством російської мови, що мала статус імперської; 3) заборонною політикою стосовно друкування книг українською мовою, що активно проводилася з початку XVIII ст. Зокрема, у 1720 р. було видано відомий наказ: «Вновь книг никаких, кроме церковных прежних

зданий, не печатать, а и оныя церковныя книги с такими же церковными книгами справлявать, прежде печати, дабы никакой розни и особого наречия в них не было». А 21 липня 1721 року всі книги з українських друкарень звелено було надсилати до Синоду «исправления ради и согласия с великороссийскими».

Початок XVIII ст., ознаменований реформами Петра I, є переломним періодом і для розвитку перекладацької діяльності. Насамперед, відбувається перехід від теологічних перекладів до світських. Економічні та політичні реформи викликають розвиток наукового, технічного, військового, медичного, дипломатичного та інших видів перекладу. До перекладів починають висувати жорсткіші якісні вимоги.

Зростає інтерес і до перекладів художньої літератури. Починаючи з другої половини XVIII ст., і протягом XIX ст. в області перекладу на теренах Російської імперії панують ті ж тенденції, що й у цілому в Європі. Настрої перекладачів того часу правильно сформулював поет Тредіаковський: «Перекладач від творця тільки що ім'ям різниться. Ще скажу вам більше: коли творець мудрий був, то перекладачу мудріше слід бути». Важливо відзначити, що у XVIII ст. відбувається активне формування літературної російської мови і розвиток перекладної літератури мав на цей процес значний вплив. Видатна роль у цьому процесі належала таким відомим особистостям, як Михайло Ломоносов, Олександр Сумароков та Василь Тредіаковський, які часто супроводжували свої поетичні переклади теоретичними міркуваннями, пояснюючи, чому треба було перекласти так, а не інакше, підкреслюючи особливу важливість перекладацької праці, її творчий характер. На цьому етапі розвитку перекладацька діяльність характеризується трьома головними особливостями. По-перше, вона набула нових організаційних форм. Наприклад, в Іноземній Колегії працювала група професійних перекладачів, а в 1735 р. при Петербурзькій Академії Наук була створена Російська Асамблея – перша професійна організація перекладачів. Асамблея не тільки відбирала книги для перекладу, але й розробляла правила та принципи роботи перекладачів, критично оцінювала їхні доробки. Також в Академії готували майбутніх перекладачів. У 1748 р. президент Академії оприлюднив наказ імператриці Єлизавети більше перекладати нерелігійні (світські) книжки. Академія також звернулася до дворян та представників інших соціальних верств із закликом активніше займатися перекладами. Саме в цей час перекладачі стали отримувати гонорари за свою роботу. Друга особливість проявилася у зміні характеру книжок, що перекладалися. До перекладів класичної літератури додалася велика кількість інформативних перекладів. Одночасно змінився склад мов, з яких здійснювалися переклади. Переважати стали сучасні

європейські мови: французька, німецька, англійська. Натомість польська мова втратила свою популярність через розподіл Польщі та втрату неї державності. Польські території, заселені етнічними українцями, перейшли до складу Російської імперії. Суспільно-політичні та економічні реформи супроводжувалися зростанням культурних вимог населення, які не можна було задовольнити лише за рахунок вітчизняної літератури. Отже, літературні переклади мали на меті заповнити цей культурний пробіл. Відповідно, значно зріс статус перекладача художньої літератури, який зберігається донині. Перекладачі вважали свою працю внеском у розбудову держави, на чому й наголошували в коментарях та вступях до перекладених творів. Часто перекладач позиціонував себе як суперника автора та намагався перевершити його.

З початком ХІХ ст. ситуація поступово змінюється на краще у зв'язку з формуванням літературної української мови та самої української літератури, хоча разом з багатьма позитивними зрушеннями у царині перекладу на теренах Російської імперії спостерігаємо посилення тиску на українську мову і, як наслідок, на українську літературу та переклад. Починає формуватися власна українська традиція літературного перекладу. Першим згадаємо ім'я нашого величного земляка – Григорія Сковороди (1722–1794). Відомий філософ є автором цілої низки поетичних та прозових перекладів здебільшого з латинської мови. Як теоретик Сковорода чітко розрізняв *translatio*, тобто «достотний переклад», та *interpretatio*, тобто «вільний переклад», чи «переспів». Він писав: «Перекладач (*translator*) ставить слово замість слова, як зуб замість зуба, а тлумач (*interpretes*), неначе ніжна годувальниця, кладе в рот своєму годованцеві розжований хліб і сік мудрості». Утім, досить часто Сковорода ототожнює переклад та переспів: «И сія-то причина заохотила меня поднестъ сію книжечку, претолкованную здешним наречіем... А переведены не слова ея, но мысли». Іншого разу Сковорода напише таке: «Уклонившись от Библии к Плутарху, перевел я книжчонку его “О спокойствіи душевном”, истолковав не наружную словозвонкость, но самую силу и эссенцію (тобто *сутність*), будто гроздіє в точиле выдавил». У будь-якому разі, філософ вочевидь надавав перевагу *interpretatio* перед *translatio* й далеко не завжди прагнув адекватно віддзеркалити в перекладі всі особливості оригінального тексту.

Наступними згадаємо імена двох українських письменників – Івана Котляревського (1769–1838) та Петра Гулака-Артемовського (1790–1865) – найвідоміших представників травестійного напрямку українського перекладу. «Травестія» – один із різновидів бурлескної, гумористичної поезії, в якому твір серйозного або героїчного змісту та відповідної форми переробляється, «перелицьовується» у твір комічного характеру з вико-

ристанням лексики зниженого регістру. Найоригінальнішим прикладом травестії в українській літературі є «Енеїда» Котляревського, в основу якої покладена героїчна поема Вергілія. Героїв свого твору письменник перевдягнув в український національний одяг і гумористично зобразив на тлі національного побуту. Поряд з майстром травестійної поеми стоїть в українській літературі майстер травестійної оди – Гулак-Артемовський. Найбільш вдалі у своєму роді «Пісні Гараська» – травестійні переспіви од Горація. Переспіви ці переводять завжди основну думку оди в площину вульгарного стилю та мови. Улюблена мова Гулака-Артемовського – мова п'яниць та жартівників, але не бракує й серйознішої ліричної мови.

В Україні інтенсивний розвиток художнього перекладу починається у 20-30 рр. XIX ст. Поети-романтики перекладають твори російської та польської літератури. Випускник Харківського університету та учень Гулака-Артемовського Лев Боровиковський (1806–1889) вважається одним із реформаторів системи українського віршування. Він перекладав твори Пушкіна та Міцкевича, а також зробив досить вільний переклад «Світлани» Жуковського (переспів) під назвою «Маруся». Переважна більшість українських перекладів цього часу не відтворює національну своєрідність оригіналів або принаймні їхні формальні характеристики: поети скорочують або, навпаки, розширюють тексти оригіналів.

У 1840–1850-х роках чільне місце в історії українського художнього перекладу посідає Тарас Шевченко (1814–1861). У циклі «Давидові псалми» Шевченко об'єднує власне переклади з переспівами окремих біблійних віршів: зберігаючи образну систему оригіналів, перекладач часто надає їм іншого ідейного забарвлення. Існує декілька редакцій перекладу Шевченком «Слова о полку Ігоревім», які свідчать про те, що автор намагався надати перекладу відтінку драматичності, не властивого загальній уяві про мелодійність твору.

Водночас набирає обертів політика репресій стосовно української мови та культури. Зокрема, у 1863 р. вийшов Валуєвський циркуляр, що обмежував друкування творів українською мовою. В Україні не існувало елементарних умов для розвитку майстерності художнього перекладу.

У другій половині XIX ст. спостерігається розквіт творчої діяльності Михайла Старицького (1840–1904), який увійшов до історії вітчизняного перекладу завдяки роботі з «Гамлетом» Шекспіра, сербським народним епосом, поезією Лермонтова, Пушкіна та Некрасова. Художній переклад у виконанні Старицького стає справжньою лабораторією зі створення нових засобів поетичної мови, зокрема неологізмів. Пантелеймон Куліш (1819–1897) переклав 15 п'єс Шекспіра, твори Гете, Шиллера, Байрона, Гейне та інших. Частина його перекладів наближена до переспівів. У своїй літературній діяльності Куліш користувався «староруською» (староук-

раїнською) мовою, а тому в лексиці його перекладів відсутні бурлескні елементи, натомість значне місце посідають старослов'янізми, які надають їм урочистого, піднесеного, хоча нерідко й важкуватого для сприйняття характеру. Куліш здійснив перший повний переклад Біблії українською мовою. Завершив переклад уже після смерті Куліша Іван Пулюй (1845–1918). У 1903 р. Британське та закордонне біблійне товариство видало першу повну українську Біблію («Святе письмо Старого і Нового Завіту») у перекладі Куліша, Нечуя-Левицького та Пулюя.

Трохи пізніше розгортається перекладацька діяльність великого поета та вченого Івана Франка (1856–1916), автора численних перекладів із багатьох мов світу. Він переклав першу частина «Фауста» Гете, «Мертві душі» Гоголя, політичну лірику Гейне, велику кількість творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Міцкевича, балади та пісні західноєвропейських народів, твори античних майстрів. Франко – автор статті «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання», в якій критично проаналізував польський переклад свого відомого вірша. У своїй статті автор захищає повноцінний художній переклад, який би відтворював оригінал у єдності його форми та змісту. Він пише: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинилися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури». Франко з боєм пише про незадовільний рівень перекладацтва в Україні, тверезо оцінює наявність великої кількості перекладів сумнівної вартості, коли перекладач (радіше «передавач») і не бачить оригіналу. Як редактор «Літературно-наукового вісника» і один з редакторів «Українсько-руської видавничої спілки» Франко знав на гіркому досвіді, як слабо випускники гімназій знали німецьку мову та як мало були вони підготовлені думати українською мовою та передавати нею чужі думки. Усвідомлюючи, що наші наукові болі – це недуга нашого народу, Франко пише про українську молодь, «яка може пройти й проходить цілу гімназію і цілий університет, ані разу не почувши імені Данте, Шекспіра і Дарвіна».

Леся Українка (1871–1913) відома в історії українського художнього перекладу своєю роботою над десятками ліричних віршів Гейне, прозою Гоголя та Горького, уривками з творів Гомера, Данте, Байрона, ліричними піснями давнього Єгипту та гімнами з давньоіндійської «Рігведи». Павло Грабовський (1864–1902) виконав багато перекладів з мов народів Східної Європи, Америки та Російської імперії. Він працював за допомогою підрядників, які готували для нього його товариші – політичні висланці. Найкращі переклади Грабовського є видатними художніми творами, які

проте дають чітку уяву про оригінал. Сам перекладач писав: «В кожному творі для мене мають увагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені – ніщо».

Радянський період в історії України характеризується неоднозначним ставленням до перекладу. Чільне місце як теоретик та практик українського художнього перекладу ХХ ст. посідає Максим Рильський (1895–1964). Зокрема, він переклав поему Міцкевича «Пан Тадеуш», поему Вольтера «Орлеанська діва», роман Пушкіна «Євген Онегін», новели Мопассана, оповідання Джека Лондона, повісті Гоголя, трагедії Шекспіра, сотні ліричних творів російських, білоруських, французьких, німецьких авторів. У 1920-х рр. Рильський належав до мистецького угруповання «неокласиків», переслідуваного офіційною критикою за «декадентство» і «відірваність від сучасних потреб соціалістичного життя». Як і решта неокласиків, Рильський безпосередньо своєю творчістю не реагував на політичні події і протягом 1920-х рр. цілковито ізолювався від радянської дійсності, лише подеколи в одвертій формі (наприклад, у вірші «На світі є співучий Лянгедок») чи у вигляді іронічних «відступів» (як у «Чумаках» чи поемі «Сашко») виявляв обурення проти ідейно-політичної та літературної атмосфери, що панувала тоді. Така поведінка поета викликала гострі напади офіційної критики, що врешті закінчилося арештом у 1931 р., після чого він майже рік просидів у Лук'янівській тюрмі. Після ув'язнення Остап Вишня забрав його до себе в Харків на кілька днів у гості. Його товариші-неокласики були репресовані й загинули в концтаборах. Микола Бажан (1904–1983) переклав «Витязя в тигровій шкурі» Руставелі, «Фархад і Ширін» Навої, «Моцарта і Сальєрі» Пушкіна, твори Гете, Гельдерліна, Рільке тощо. Його переклади характеризує відтворення найтонших нюансів думки автора у поєднанні з глибокою увагою до особливостей поетичної мови оригіналу, зокрема, її ритміки та фонетики. Борис Тен (1897–1983) автор багатьох перекладів із давньогрецької («Іліада» та «Одисея» Гомера, трагедії Есхіла та Софокла, комедії Аристофана), англійської (трагедії Шекспіра), німецької (драми Шиллера), польської (драми Словацького, поезії Міцкевича), російської («Живий труп» Толстого). В його перекладах глибина наукового проникнення до оригіналу сполучається із залученням широкого спектру засобів української мови.

Трагічні події 1930-х рр. вивели з рядів українського перекладу таких талановитих митців, як Микола Зеров, Валеріан Підмогильний, Михайло Драй-Хмара, Микола Вороний, Павло Пилипович, Дмитро Загул, які вважаються представниками «розстріляного Відродження». Микола Зеров (1890–1937) у 1920–1930 рр. виконав переклади з латини («Антологія римської поезії»), польської (драма Словацького «Мазепа»), французької, італійської, англійської, російської, білоруської. Це твори Беранже, де

Ліля, Бодлера, Петрарки, Байрона, Міцкевича, Пушкіна, Гоголя, Янки Купали. Зерова цікавили й теоретичні питання перекладознавства, про що свідчать, зокрема, статті «У справі віршованого перекладу» та «Брюсов – перекладач латинських поетів».

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. відбувається активізація перекладацької діяльності, але об'єктом перекладу виступає переважно російська – радянська література, що було негативним чинником, адже кількість перекладів з інших мов значно зменшилася. Також з'явилася практика перекладати іншомовні твори не з оригіналів, а з їхніх російських перекладів. Прикладом виступає скандально відоме подарункове видання «Дон Кіхота» Сервантеса. В цей же період своєрідно відроджується практика буквального перекладу через штучне наближення української мови перекладів до російської мови оригіналів; з'явився своєрідний «перекладацький» варіант української мови, повний калькувань, штучно створених слів та граматичних конструкцій.

Кінець 1950-х – початок 1960-х рр. – період «відлиги», під час якого був послаблений ідеологічний контроль Москви, що дало можливість частково виправити ситуацію з перекладами. Починає виходити журнал «Всесвіт», спеціально присвячений перекладам іншомовних художніх творів. У видавництвах відкриваються відділи перекладної літератури. Видавництво «Дніпро» починає друкувати серії перекладних книжок «Бібліотека світової класики», «Вершини світового письменства», «Перлини світової лірики», «Зарубіжна новела». Виходять антології та зібрання творів класичних зарубіжних авторів. Починають активно перекладати не тільки з відомих європейських мов, але також з іспанської, італійської, шведської, датської, грецької, східних мов тощо. З поєднання практики перекладів та теоретичних розробок формується відома українська школа художнього перекладу.

Згадаємо про двох найвідоміших представників цієї школи – Григорія Кочура (1908–1994) та Миколу Лукаша (1918–1988). Кочур був справжнім ерудитом, знавцем світової літератури. Був засуджений та провів в таборах 10 років за звинуваченнями в українському націоналізмі. Після повернення до України став організатором літературних сил, передусім молодих перекладачів. Микола Лукаш був поліглотом та перекладав з чотирнадцяти мов. Його рисою був сміливий підхід до вирішення складних перекладацьких завдань, часто експериментував із мовними засобами. Довгі роки його переклади було заборонено друкувати, а сам автор був фактично під домашнім арештом. Після Другої світової війни Лукаш викладав англійську та німецьку мови у Харківському педінституті іноземних мов, який пізніше став факультетом іноземних мов Харківського університету.

ЛЕКЦІЯ № 4

ВИНИКНЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА. ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА ЗАВДАННЯ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

На початку ХХ ст. значною мірою зросли обсяги перекладу та принципово змінилася його якісна структура. Це дало змогу говорити про початок нового етапу в історії перекладу, який закономірно привів до створення наукового перекладознавства. Виділяють декілька причин.

1) *Суспільно-політичні.* У ХХ ст. на карті світу з'явилося багато нових національних держав, різко зросли міжнародні контакти, виникли численні міжнародні та регіональні організації й союзи держав (Ліга Націй, ООН, НАТО тощо). Бурхливий розвиток науки та техніки викликав велику потребу в обміні інформацією. Щорічно у світі проходять різноманітні міжнародні конференції, зустрічі, наради, проводяться міжнародні кампанії, реалізуються спільні проекти.

2) *Методологічні.* Усі подібні зміни в житті суспільства викликали небачену до того потребу у перекладі та перекладачах. Перекладацькою діяльністю почали займатися тисячі спеціалістів різного профілю: референти, інформатори, секретарі тощо. З'явилося усвідомлення перекладу як спеціального різновиду професійної діяльності та зросли вимоги до якості самого перекладу, що потребувало окремої фахової підготовки перекладачів, а будь-яка професійна підготовка вимагає теоретико-методологічного обґрунтування.

3) *Якісні зміни у царині перекладу.* На перший план як за обсягами, так і за значущістю вийшов інформативний переклад. В інформативному перекладі, на відміну від художнього, особливості індивідуально-авторського стилю не мають настільки суттєвого значення. Натомість особливого значення набуває точність перекладу, оскільки він повинний забезпечити передачу інформації в усіх деталях.

4) *Наукові.* Перекладознавство з самого початку розвивалося на основі суміжних наукових дисциплін, передусім літературознавства та мовознавства, які, у свою чергу, у ХХ ст. отримали бурхливий розвиток. Усвідомлення перекладу як мовленнєвої, а пізніше й комунікативної діяльності дозволило залучити до його наукового опрацювання положення багатьох актуальних на той час мовознавчих теорій і напрямків. Сам розвиток мовознавства підготував ґрунт для виникнення лінгвістики

перекладу, відповідно до якої переклад трактується як еквівалентний перехід від актуалізованих у тексті одиниць однієї мови до одиниць іншої. Для опису правил та умов такого переходу принципово важливим виявилися такі лінгвістичні розробки, як визнання двостороннього характеру мовних одиниць, єдність плану вираження та плану змісту, теорія семантичного поля та семантичних множників, глибинних семантичних структур тощо. Були також закладені основи лінгвістики тексту, почалося вивчення функціонування мовних одиниць у складі великих мовленнєвих структур. Вивчення змістової структури мови та особливостей функціонування мовних одиниць у процесі мовленнєвого спілкування дозволило по-новому підійти до опису суто лінгвістичних аспектів перекладу.

Зародження загальної теорії перекладу датують або 20–30-ми рр. або, частіше, 50-ми рр. ХХ ст. У цьому немає суперечності. Дійсно, інтерес до теоретичного усвідомлення перекладу сформувався ще протягом першої третини ХХ ст. З самого початку існувало два альтернативних напрями розвитку теорії перекладу – *літературознавчий* та *лінгвістичний*. У цей час більшість робіт мали переважно літературознавчий характер.

Основним матеріалом *літературознавчого* підходу до теорії перекладу виступала художня література – без будь-якого зіставлення з перекладом інших різновидів матеріалу. Відповідно, роботи про художній переклад писалися не у строгій формі філологічних досліджень, а у жанрі літературно-критичних есе. В таких роботах принцип зв'язку теорії та практики розумівся недиференційовано: з одного боку, дані перекладацької практики постійно використовувались як матеріал для дослідження та вироблення теоретичних положень, необхідних для подальшого удосконалення діяльності перекладачів, але, з іншого боку, саме формулювання подібних теоретичних положень дуже часто набувало характеру прямолінійних порад та рекомендацій, внаслідок чого відбувалося змішування цілей навчально-практичних та чисто теоретичних.

Окремо згадаємо про книжку Корнія Чуковського (1882–1969) «Высокое искусство» («Високе мистецтво»), надруковану вперше у 1936 році. У цій праці було проаналізовано витoki перекладацьких помилок, поставлено питання про соціальну природу перекладача, про передачу синтаксичних та стилістичних особливостей оригіналу, про відтворення ідіом, про текстуальну точність та про принципи редагування перекладів. Ця яскрава й талановита книга, що спирається на багатий фактичний матеріал, була потім перероблена і розширена.

Інший автор, вартий уваги, – харків'янин Олександр Фінкель, якому належить перший на теренах тодішнього СРСР підручник під назвою «Теорія й практика перекладу», до того ж, написаний українською мовою

(1929). В цій роботі, зокрема, автор торкається таких питань: види та функції перекладу, переклад художній та конструктивний, суперечка про перекладність, дослівний переклад та переклад за змістом, стилістичні проблеми перекладу тощо. Вперше дослідник цікавиться власне проблемами мови під час перекладу, хоча вважає їх не суто перекладацькими: «Принципово кажучи, проблема перекладу починається там, де закінчується проблема мови. Це визначає, що питання утворення мови, ц.т. слів, висловів та зворотів для визначення будь-якого поняття або висловлення думки, питання, які завше виникають під час перекладу, по суті ще не є проблема перекладу. Це є проблема утворення мови, проблема, що її можна (і навіть треба) розв'язувати незалежно від перекладів».

Детальніше з поглядами українських перекладознавців літературознавчого напрямку можна ознайомитися у книзі «Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років», що вийшла зусиллями фахівців кафедри теорії та практики перекладу англійської мови ХНУ імені В. Н. Каразіна.

До 50-х рр. теорія перекладу розвивалася переважно в літературознавчому напрямку. Серйозне вивчення лінгвістичних аспектів перекладу було започатковано саме в СРСР. У 1950 р. Яків Рецкер (1897–1984) надрукував статтю «О закономерных соответствиях при переводе на родной язык» («Про закономірні відповідники при перекладі на рідну мову»), в якій зазначив, що вибір перекладачем відповідників тих або інших мовних одиниць є не випадковим, а зумовленим об'єктивно існуючим співвідношенням між одиницями двох мов. Таким чином, для багатьох одиниць мови можна знайти більш-менш регулярні відповідники. Так була започаткована теорія закономірних відповідників, автор якої наголосив: «Переклад неможливий без міцної лінгвістичної основи. Такою основою має бути порівняльне вивчення мовних явищ та встановлення певних відповідностей між мовою оригіналу та мовою перекладу. Ці відповідності у галузі лексики, фразеології, синтаксису та стилю й мають утворювати лінгвістичну основу теорії перекладу». Він запропонував розглядати переклад з позицій порівняльного мовознавства та виділив три різновиди відповідників: 1) еквіваленти, під якими розуміються постійні, не залежні від контексту відповідники; 2) аналоги, під якими розуміються варіантні відповідники, використання яких зумовлюється контекстом; 3) адекватні заміни, під якими розуміються одиниці мови перекладу, які взагалі не є словниковими відповідниками, а використовуються перекладачем тільки тоді, коли ані існуючі еквіваленти, ані існуючі аналоги «не вписуються» у контекст ситуації.

Головною проблемою залишалося виведення теорії перекладу на загальномовний рівень, визначення її власного предмета та місця серед

інших філологічних дисциплін. Частково ці завдання були вирішені в роботі Андрія Федорова (1906–1997) «Введение в теорию перевода» («Вступ до теорії перекладу», 1953). Вперше лінгвістична теорія перекладу заявила про себе як про самостійний напрямок наукового пошуку. Автор вперше поставив проблему перекладу як загальну мовознавчу проблему, спільну для всіх жанрів та різновидів перекладу. Одним із здобутків Федорова є те, що він вперше акцентував дихотомічну процесуально-результативну природу перекладу і дав йому відповідне визначення: «Слово “переклад” належить до загальновідомих та загальнозрозумілих, але й воно, як позначення спеціального різновиду людської діяльності та її результату, вимагає уточнення та термінологічного визначення. Воно означає: 1) процес, що відбувається у формі психічного акту і полягає у тому, що мовленнєвий твір однією мовою (текст або ж усне висловлення), що виник однією – вихідною – мовою, перестворюється іншою мовою – мовою перекладу (цільовою); 2) результат цього процесу, тобто новий мовленнєвий твір мовою перекладу».

У закордонному мовознавстві, перш за все, треба звернути увагу на роботу французів Жана-Поля Віне (1910–1999) та Жана Дарбельне (1904–1990) “*Stylistique comparée du français et de l’anglais*” («Порівняльна стилістика французької та англійської мов», 1958), що була першим дослідженням, повністю присвяченим перекладу. У своєму дослідженні автори дотримувалися підходу, близького до запропонованого Рецкером, і проводили порівняльний аналіз двох мов із метою визначення одиниць, здатних замінювати одна одну під час перекладу, тобто еквівалентів. Серед заслуг цих двох авторів варто згадати про дві. Першою є те, що вони описали головні способи перекладу (запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція, еквіваленція, адаптація). Другою є те, що вони порушили проблему одиниці перекладу, яку вони розглядали в оперативному сенсі.

Наступним у нашому переліку «батьків» перекладознавства стоїть ім’я відомого американського лінгвіста російського походження Романа Якобсона (1896–1982), який у своїй статті “*On Linguistic Aspects of Translation*” («Про лінгвістичні аспекти перекладу», 1959) стверджував, що «значно поширена практика міжмовної комунікації, зокрема перекладацька діяльність, має постійно перебувати під пильним наглядом лінгвістичної науки. Важко переоцінити, наскільки велика нагальна потреба, а також якою є теоретична та практична цінність двомовних словників, які надавали б ретельно виконані порівняльні дефініції усіх відповідних одиниць стосовно їх значення та сфери вжитку». Працюючи над своєю теорією інтерпретації вербальних знаків, Якобсон дійшов висновку, що «значенням будь-якого лінгвістичного знаку є його переведення в іншу

мову», а «наука про мову не може інтерпретувати жодного лінгвістичного явища без перекладу його знаків в інші знаки тієї самої системи або в знаки іншої системи». На основі цього твердження дослідник запропонував відому типологію перекладів, яка включає в себе: 1) інтралінгвістичний переклад (тобто такий, в якому знак однієї мовної системи тлумачаться за допомогою знаків тієї ж мовної системи); 2) інтерлінгвістичний переклад (тобто такий, в якому знаки однієї мовної системи замінюються знаками іншої мовної системи); 3) інтерсеміотичний переклад (тобто такий, в якому твір, створений за допомогою знаків однієї системи замінюється на твір, створений за допомогою знаків іншої системи).

Ще одне ім'я, про яке варто згадати, це ім'я Джеймса Голмса (1924–1986), британського вченого, який у роботі *“The Name and Nature of Translation Studies”* («Назва та сутність науки про переклад», 1972) вперше описав розділи перекладознавства і об'єднав їх у єдину схему (рис. 4.1).

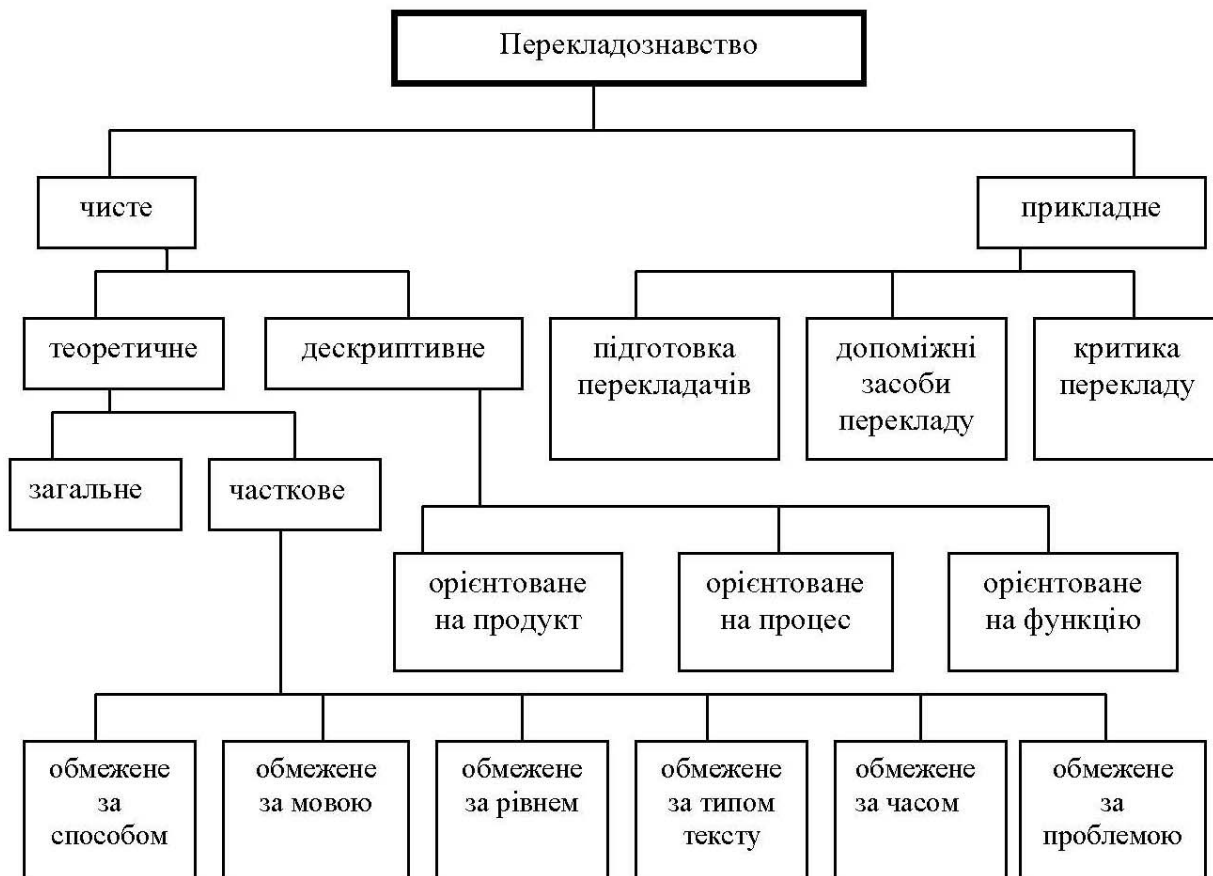

Рис. 4.1. Схема розділів перекладознавства

Отже, завданнями «чистого» перекладознавства є (1) опис перекладацьких явищ та (2) встановлення загальних принципів, за допомогою яких ці явища можна виявити та пояснити. «Теоретична» гілка перекладознавства поділена на «загальні» й «часткові» теорії. Загальними

є ті теорії, що намагаються пояснити будь-який переклад і зробити узагальнення, релевантні перекладу в цілому. Часткові теорії мають обмежений характер та поділяються відповідно до низки показників. «Теорії, обмежені за способом» вивчають окремо машинний переклад та переклад, здійснюваний людиною. «Теорії, обмежені за мовою» вивчають переклад з/окремою мовою/групою мов. «Теорії, обмежені за рівнем» вивчають переклад одиниць окремого рівню/типу (наприклад, лексем, речень чи текстів). «Теорії, обмежені за типом тексту» вивчають переклад текстів різних стилів та жанрів. «Теорії, обмежені за часом» вивчають переклад в окремі історичні епохи (історія перекладу). «Теорії, обмежені за проблемою» вивчають окремі проблеми (наприклад, еквівалентність чи перекладацькі універсалиї).

«Дескриптивна» гілка перекладознавства має три підрозділи. «Орієнтоване на продукт» перекладознавство досліджує вже існуючі переклади. «Орієнтоване на функцію» перекладознавство досліджує функціональний аспект перекладу. «Орієнтоване на процес» перекладознавство досліджує переклад як діяльність.

Завданням «прикладного» перекладознавства є розробка проблем, пов'язаних із практикою перекладу. Сюди належать такі підрозділи: «підготовка перекладачів», «допоміжні засоби перекладу» та «критика перекладу».

Перейдемо до висвітлення головних методологічних питань перекладознавства. В широкому сенсі термін «теорія перекладу» протиставлений терміну «практика перекладу» та охоплює будь-які концепції, положення та спостереження, які стосуються перекладацької практики, способів та умов її виконання, різноманітних факторів, які мають на неї прямий або ж непрямий вплив. За такого розуміння поняття «теорія перекладу» збігається з поняттям «теоретичне перекладознавство».

Переклад – це складне багатогранне явище, окремі аспекти якого можуть бути предметом дослідження різних наук. Залежно від предмета дослідження можна виділити психологічне перекладознавство (психологія перекладу), літературознавче перекладознавство (теорія художнього перекладу), етнографічне, історичне перекладознавство тощо. Чільне місце у сучасному перекладознавстві посідає лінгвістичне перекладознавство (лінгвістика перекладу), яка вивчає переклад як лінгвістичне явище (предмет лінгвістичної теорії перекладу).

В теорії перекладу розрізняють загальну теорію перекладу, спеціальні теорії перекладу та окремі (часткові) теорії перекладу.

Загальна теорія перекладу – розділ теорії перекладу, який вивчає загальні лінгвістичні особливості перекладу, незалежно від особливостей конкретної пари мов, що беруть участь у процесі перекладу, способу здійснення цього процесу та індивідуальних особливостей конкретного акту

перекладу. Положення загальної теорії перекладу охоплюють будь-які види перекладу будь-яких оригіналів з будь-якої мови будь-якою іншою мовою.

Окремі (часткові) теорії перекладу вивчають особливості перекладу з однієї мови іншою.

Спеціальні теорії перекладу розкривають особливості процесу перекладу текстів різних типів та жанрів, а також вплив на характер цього процесу мовленнєвих форм та умов його здійснення.

Загальна теорія перекладу дає теоретичне обґрунтування та визначає головні положення спеціальних і окремих теорій перекладу. Спеціальні та окремі (часткові) теорії перекладу конкретизують положення загальної теорії відносно до окремих типів та різновидів перекладу.

Найперші спроби піддати перекладацьку діяльність науковому аналізу викликали заперечення, які ґрунтувалися на тому, що переклад є творчим процесом. Сутність цих заперечень можна звести до формули: «Переклад – це не наука, а мистецтво». Але тут криється певне протиріччя. Зрозуміло, що сам переклад як один з різновидів діяльності (мовленнєво-розумової) сам по собі не є наукою. Така діяльність може відбуватися більш-менш успішно, а її найвищі досягнення справді можна вважати мистецтвом. Термін «наука» належить до теоретичних постулатів, сформульованих внаслідок аналізу та осмислення такої діяльності.

Що саме в перекладі може виступати об'єктом наукового аналізу, не можна сказати однозначно, адже переклад можна розглядати як процес (діяльність) та як результат цього процесу (текст, мовленнєвий твір). З одного боку, вважалося, що теорія перекладу має займатися виключно тим, що робить перекладач, тобто його розумовими операціями і діями. З іншого боку, ці операції та дії є недоступними для безпосереднього спостереження і судити про них можна тільки за результатом, тобто за текстом перекладу шляхом його порівняння з текстом оригіналу. Водночас протиставлення діяльнісного та результативного аспектів перекладу не є доцільним, оскільки переклад необхідно розглядати перш за все як засіб забезпечення можливості спілкування між людьми (міжмовної комунікації), що означає необхідність аналізу усіх аспектів такої комунікації, що включає як процес, так і його результат.

Наступною важливою проблемою був пошук визначення, яке охоплювало б усі реальні акти перекладу, незалежно від їхньої форми, виду або якості. Для цього було необхідно винайти критерій, який дозволяв би відокремити переклад від інших видів передачі змісту засобами іншої мови. Таким критерієм в багатьох визначеннях була еквівалентність. Звідси переклад визначався як «заміна текстового матеріалу однією мовою текстовим матеріалом іншою мовою» (Джон Кетфорд) або як «створення найбільш близького природного еквіваленту

мовою перекладу» (Юджин Найда). Недоліком таких визначень було перш за все те, що в них не розкриті саме поняття еквівалентності, але не тільки це. Якщо виходити з найбільш поширеного визначення еквівалентності як ідентичності або подібності, то ми змушені визнати перекладами тільки ті тексти, які є саме такими. Але існують художні переклади (особливо поетичні), де текст перекладу значною мірою відходить від тексту оригіналу. Нарешті, тут постає питання якості перекладів. Якщо переклад виконаний не на достатньо високому рівні, то виходить, що його не можна назвати перекладом. Але хто має визначати критерії якості і за якою шкалою? Єдиним практичним висновком, який ми можемо зробити з усіх цих міркувань, є те, що одного критерію, навіть такого важливого, як еквівалентність, недостатньо, аби дати визначення тому, що таке переклад.

Теорія перекладу ставить перед собою багато завдань, тож перерахуємо лише деякі з них:

- розкрити та описати загальнолінгвістичні основи перекладу, тобто вказати, які саме особливості мовних систем та закономірності функціонування мов лежать в основі перекладацького процесу, роблять цей процес можливим та визначають його характер і межі;
- визначити переклад як об'єкт лінгвістичного дослідження, вказати на його відмінність від інших видів мовного посередництва;
- розробити основи класифікації видів перекладацької діяльності;
- розкрити сутність перекладацької еквівалентності як основи комунікативної рівноцінності текстів оригіналу та перекладу;
- розробити загальні принципи й особливості побудування окремих (часткових) та спеціальних теорій перекладу;
- розробити загальні принципи наукового опису процесу перекладу як дій перекладача, спрямованих на перестворення тексту оригіналу на текст перекладу;
- розкрити вплив на процес перекладу культурних, прагматичних та соціологічних чинників;
- визначити поняття «норма перекладу» та розробити принципи оцінки якості перекладу.

Теорія перекладу є в першу чергу теоретичною дисципліною, яка описує не те, як треба правильно перекладати (прескриптивний аспект), а те, що є сутністю явища, яке вивчається (дескриптивний аспект). Поряд з цим на основі опису механізмів перекладу стає можливим сформулювати деякі рекомендації, принципи, правила та прийоми перекладу, що можуть застосовуватися як у практиці перекладу, так і під час підготовки майбутніх спеціалістів-перекладачів.

Як синтетична дисципліна теорія перекладу широко застосовує дані і методи інших наук, зокрема мовознавства (граматики, лексикології,

стилістики, прагматики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо), літературознавства, культурології, психології, соціології, когнітивістики тощо.

Досить довго тривала дискусія про роль лінгвістичних методів та концепцій для проведення перекладацьких досліджень. Історично саме лінгвістичні теорії відіграли значну роль у розвитку перекладознавства. Це пов'язано з тим, що дослідження проводилися переважно на матеріалі інформативних текстів, тобто таких, в яких особливості індивідуально-авторського стилю не мали особливого значення. Під час роботи з ними головна проблема перекладача полягала не в передачі тонкощів художнього стилю, а в подоланні труднощів, пов'язаних із структурою та особливостями функціонування різних мов. Оскільки такі труднощі були мовними, то для їхнього подолання необхідні були лінгвістичні методи. Був ще один суб'єктивний фактор. Підготовка майбутніх перекладачів велася на базі навчальних закладів, де викладали іноземні мови й інші філологічні дисципліни. Фахівці, які там працювали, першими усвідомили необхідність запровадження теоретичної підготовки та теоретичного обґрунтування навчальних програм для перекладачів. Таким чином, ми бачимо тут поєднання практичної та теоретичної необхідності. Треба також сказати, що лінгвістика також пройшла значний шлях від вузького розуміння науки про мову (так званий системний підхід) до більш широкого розуміння (когнітивно-дискурсивний підхід) і разом із нашою уявою про мову змінювалася також наша уява про переклад. До парадигми перекладознавства увійшли або входять такі проблеми, як прагматика перекладу, когнітивні засади перекладу, культурологічний аспект перекладу, соціологічні та психологічні основи перекладу тощо.

Головним методом дослідження у перекладознавстві є порівняльний аналіз перекладу та оригіналу, тобто аналіз форми та змісту тексту перекладу у порівнянні з формою та змістом тексту оригіналу. Ці тексти становлять собою об'єктивні факти, доступні для спостереження та аналізу. В процесі перекладу встановлюються певні відносини між двома текстами різними мовами. Порівнюючи ці тексти, можна розкрити внутрішній механізм перекладу, виявити еквівалентні одиниці, а також знайти зміни у формі та змісті, які відбуваються під час заміни одиниці оригіналу одиницею перекладу, що є еквівалентною. Порівняльний аналіз перекладів дає змогу з'ясувати, як долаються типові труднощі перекладу, пов'язані із специфікою кожної мови, а також які елементи оригіналу втрачаються під час перекладу. Внаслідок цього маємо опис перекладацьких фактів, який висвітлює реальну картину процесу.

ЛЕКЦІЯ № 5

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІЗНОВИДІВ ПЕРЕКЛАДУ

Реальна перекладацька діяльність здійснюється перекладачем за різних умов: тексти, що перекладаються, можуть бути різнорідними за тематикою, мовою, жанровою приналежністю. Переклади виконуються в усній або ж письмовій формі, а стосовно до перекладачів висувуються різні вимоги щодо точності та повноти перекладу тощо. Різні типи перекладів вимагають від перекладача особливих знань та умінь. Ці особливості доводять необхідність наукової класифікації видів перекладацької діяльності та детального вивчення кожного з них.

Вілен Комісаров пропонує дві головні класифікації видів перекладу: 1) за характером текстів, що перекладаються, та 2) за характером мовленнєвих дій перекладача у процесі перекладу. Перша класифікація пов'язана із жанрово-стилістичними особливостями оригіналу, друга – з психолінгвістичними особливостями мовленнєвих дій в усному та письмовому мовленні.

Жанрово-стилістична класифікація перекладів, залежно від жанрово-стилістичних особливостей оригіналу, обумовлює виділення двох функціональних видів перекладу: художній (літературний) переклад та інформативний (галузевий) переклад.

Художнім перекладом називається переклад творів художньої літератури, які протиставляються усім іншим мовленнєвим творам завдяки тому, що для усіх них домінантною є художньо-естетична функція. Головна мета будь-якого художнього твору полягає у досягненні певного естетичного впливу та створенні певного художнього образу. Така естетична спрямованість відрізняє художнє мовлення від інших видів мовленнєвої комунікації, для яких пріоритетним є інформативний зміст. Іншими словами, художнім перекладом можна назвати різновид перекладацької діяльності, головне завдання якого полягає у породженні мовою перекладу мовленнєвого твору, спроможного чинити художньо-естетичний вплив на реципієнта, максимально наближений до оригінального. У художньому перекладі розрізняються окремі підвиди перекладу залежно від приналежності оригіналу до певного жанру, як, наприклад: переклад поезії, п'єс (драми, комедії або трагедії), сатиричних

творів, пісень тощо. Однак, в цілому, виокремлення окремих підвидів художнього перекладу носить умовний характер.

Інформативним перекладом називається переклад текстів, головна функція яких полягає у наданні певних відомостей, а не у художньо-естетичному впливі на реципієнта. До таких текстів належать усі матеріали наукового, ділового, громадсько-політичного, побутового характеру тощо. Сюди ж необхідно віднести також переклад нарисів, описів подорожей та інших подібних творів, де переважає чисто інформативне повідомлення.

Розподіл на художній та інформативний переклад вказує лише на головну функцію оригіналу, яка повинна бути відтворена під час перекладу. В інформативному перекладі підвиди виділяються на основі приналежності текстів, що перекладаються, до різних функціональних стилів та або галузей діяльності. При цьому необхідно, аби функціонально-стилістичні особливості оригіналу також визначали специфічні риси перекладу таких текстів. За цією ознакою виділяються такі підвиди, як, наприклад: переклад наукових матеріалів, науково-технічних матеріалів, офіційно-ділових матеріалів, газетно-журнальних публікацій тощо.

Розглянемо деякі інші класифікації текстів перекладу за характером (функцією) тексту. Концепція німецької дослідниці Катаріни Райсс (1923 р. н.) побудована на теорії функцій мови, згідно з якою мова виконує три головні функції: опису (повідомлення інформації), вираження (емоційно-експресивні характеристики), звернення (заклик до дії або реакції). Відповідно, дослідниця пропонує виділяти три типи текстів перекладів та додає до них четвертий – аудіомедіальний. Така типологія текстів пов'язується із завданнями перекладу. Передбачається, що перший тип тексту орієнтований на зміст і під час перекладу цих текстів (комерційних, наукових, ділових) завдання перекладача полягає у тому, аби якомога повніше передати їхній зміст. Другий тип тексту вважається орієнтованим на форму (художня література), і завдання перекладача полягає у збереженні художньо-естетичного впливу оригіналу. Третій тип тексту орієнтований на звернення і прагне досягти певного екстралінгвістичного ефекту на реципієнта, що має бути переданий в перекладі. Аудіомедіальні тексти (тексти радіо- і телепрограм, сценічні твори тощо) є частиною більшого цілого, тому під час їхнього перекладу необхідно перш за все враховувати умови немовного (технічного) середовища, в якому вони будуть використані. Хоча на практиці текст оригіналу може включати в себе ознаки різних типів, одна з них, як правило, є домінуючою та буде визначати метод перекладу.

Класифікація ще одного німецького дослідника Альбрехта Нойберта (1930 р. н.) побудована на основі прагматичної орієнтації текстів, адже

головним завданням перекладу є передача реального впливу тексту оригіналу на його реципієнта, аби у реципієнта перекладу виникало таке саме прагматичне ставлення. Він виділяє чотири типи текстів, що різняться за ступенем перекладності у прагматичному сенсі.

У першому типі у тексту оригіналу та тексту перекладу є спільні цілі, що ґрунтуються на спільних потребах. Зміст оригіналу не передбачений виключно для аудиторії вихідної мови (науково-технічна інформація, реклама). Спільність цілі означає, що в аудиторії цільової мови можуть виникнути таке ж прагматичне ставлення до тексту. Цей тип має найвищий ступень перекладності.

Другий тип відносин характерний для текстів, виключно передбачених для аудиторії вихідної мови (офіційні розпорядження, місцева інформація, розважальні матеріали). На думку Нойберта, тексти законів, суспільно-політична література, місцева преса настільки специфічні у прагматичному відношенні, що такі тексти у цьому сенсі принципово неперекладні.

Тексти третього типу – художня література – хоча і створюються для аудиторії вихідної мови, але можуть виражати загальнолюдські потреби та проблеми. Тому їхні прагматичні відносини з певними обмеженнями можуть виникати і в перекладі. Ступінь перекладності залежить від жанру: белетристика та драматургія мають більш високий ступінь перекладності, ніж лірична поезія.

Четвертий тип текстів створюється мовою оригіналу, але призначені вони для перекладу іншою мовою. Цей тип тексту має високий ступінь прагматичної перекладності.

Складні «багаторівневі» класифікації перекладів пропонують канадський дослідник Жан Деліль та англієць Пітер Ньюмарк (1916–2011).

Деліль ідентифікує вісім класів (різновидів) перекладу на основі чотирьох критеріїв:

1) відповідно до функції вихідного тексту він виокремлює «прагматичний переклад» (тобто переклад інформативних текстів) та «літературний переклад» (тобто переклад текстів, домінантними для яких є експресивна та естетична функції);

2) відповідно до рівня спеціалізації вихідного тексту він виокремлює «загальний переклад» (тобто переклад, який не вимагає спеціалізованих знань) та «спеціалізований переклад» (тобто переклад, який таких знань потребує);

3) відповідно до загальної мети перекладу він виокремлює: «академічний/навчальний переклад» (тобто переклад, метою якого є підготовка фахівців з перекладу) та «професійний переклад» (тобто переклад, метою якого є передача інформації споживачу);

4) відповідно до перекладацького підходу до створення цільового тексту він виокремлює: «транскодування» (тобто переклад скерований на створення еквівалентності на рівні слова) та «власне переклад» (тобто переклад, скерований на створення еквівалентності на рівні повідомлення).

Класифікація Ньюмарка має багато спільного з попередньою. Він типологізує переклад за п'ятьма критеріями:

1) відповідно до функції він виокремлює: переклад експресивного тексту, що сфокусований на авторі та його стилі; переклад інформативного тексту, що сфокусований на змісті; переклад вокативного тексту (тексту-заклику), що сфокусований на адресаті;

2) відповідно до стилю вихідного тексту він виокремлює: переклад наративу (тексту-повідомлення); переклад опису; переклад дискусії (тексту-обмірковування); переклад діалогу;

3) відповідно до змісту/напрямку вихідного тексту він виокремлює: науково-технічний переклад, художній переклад, інституційно-культурний переклад (наприклад, туристичні буклети);

4) відповідно до загальної мети перекладу він виокремлює: навчальний переклад; професійний переклад;

5) відповідно до стратегії створення цільового тексту він виокремлює: семантичний переклад, який намагається відтворити зміст та форму оригіналу настільки точно, наскільки це дозволяють норми мови перекладу; комунікативний переклад, який намагається досягти такого ефекту на реципієнта, який був би максимально наближеним до ефекту оригіналу на вихідну аудиторію.

Психолінгвістична класифікація перекладів, яка враховує спосіб сприйняття оригіналу та утворення тексту перекладу, поділяє перекладацьку діяльність на письмовий та усний переклад.

Письмовим перекладом називають такий вид перекладу, за яким мовленнєві твори, які поєднуються в акті міжмовного спілкування (тобто текст оригіналу та текст перекладу), вступають до процесу перекладу у вигляді фіксованих текстів, до яких перекладач може неодноразово звертатися. Це дає можливість перекладачу повторно сприймати відрізки тексту, що перекладається, зіставляти їх із відповідними відрізками тексту перекладу, вносити до тексту перекладу будь-які необхідні зміни до того, як текст перекладу потрапить до реципієнта, тобто до завершення процесу перекладу.

Усний переклад – це різновид перекладу, за яким оригінал та його переклад виступають у процесі перекладу у нефіксованій формі, що визначає однократність сприйняття перекладачем відрізків тексту оригіналу та неможливість наступного зіставлення або корегування

перекладу після його виконання. За умов усного перекладу створення тексту перекладу може відбуватися або паралельно сприйняттю оригіналу, або відразу ж після того, як завершиться сприйняття оригіналу. Відповідно, розрізняються два підвиди усного перекладу: синхронний та послідовний.

Синхронний переклад – це спосіб усного перекладу, за якого перекладач, слухаючи мовлення оратора, практично одночасно (з невеличким відставанням у 2–3 секунди) промовляє переклад. Як правило, синхронний переклад відбувається із застосуванням технічних засобів, у спеціальній кабіні, де мовлення оратора подається перекладачу через навушники, а сам перекладач говорить у мікрофон, звідки переклад транслюється для аудиторії. Завдяки такій організації процесу перекладу голос перекладача не заважає йому слухати оригінал. Синхронний переклад – складний підвид усного перекладу, оскільки він вимагає від перекладача уміння одночасно виконувати різноманітні мовленнєві дії: слухати текст однією мовою, перекладати іншою мовою та говорити нею, не відстаючи від темпу мовлення оратора.

Окрім власне синхронного перекладу існує синхронний переклад з аркуша: перекладач заздалегідь отримує письмовий текст виступу й перекладає його, можливі корективи під час виступу.

Синхронний переклад фактично склався як різновид професійної діяльності завдяки створенню ООН (1945) та проведенню Нюрнберзького процесу (1946). Вимоги до перекладача-синхроніста: точно артикульоване мовлення, швидкість реакції, добре розвинена оперативна пам'ять, автоматизм мовних засобів, уміння сконцентруватися, розумова та фізична витривалість. Внаслідок сильного розумового та психічного навантаження під час синхронного перекладу тривалість однієї сесії не має перевищувати 15–20, максимум 30 хвилин.

Послідовний переклад – це спосіб усного перекладу, за якого перекладач починає перекладати після того, як оратор закінчив говорити (після закінчення усього виступу або ж якоїсь його частини). Розмір відрізка тексту, що перекладається, може бути різним: від окремого висловлення до тексту, який оратор промовляв 20–30 хвилин або навіть довше. Цей різновид перекладу потребує утримання у пам'яті перекладача змісту значних сегментів оригіналу. Якщо обсяг оригіналу перевищує декілька висловлень, то перекладач веде запис ключових моментів змісту, яка допомагає йому відновити у пам'яті повідомлення, яке він прослухав. Одним із обов'язкових компонентів для усіх студентів факультету іноземних мов ХНУ імені В. Н. Каразіна є засвоєння системи перекладацького скоропису.

В усному перекладі можуть використовуватися елементи письмового та навпаки. Наприклад, письмовий перекладач може отримати текст оригіналу, записаний на плівку, диск чи електронний носій, або диктувати переклад друкарці або на диктофон. У будь-якому випадку такий переклад залишиться письмовим, оскільки тексти оригіналу та перекладу існують у фіксованому вигляді і, відповідно, до них можна неодноразово повертатися. Усний перекладач може отримувати перед початком роботи текст усного виступу та використовувати його як допоміжний засіб. Особливим підвидом використання фіксованого тексту в усному перекладі є так званий «переклад з аркушу».

Важливу роль серед відмінностей між письмовим та усним перекладом грає часовий фактор. За умов письмового перекладу процес роботи обмежений менш жорсткими часовими рамками, ніж за умов усного перекладу. У зв'язку з цим усний перекладач не має часу розмірковувати, підбирати варіанти або ж звертатися до спеціальної літератури (словників та тезаурусів). Відповідно, значну роль будуть грати напівавтоматичні навички, володіння стійкими відповідниками, штампами тощо, уміння швидко та чітко артикулювати висловлення.

Значна відмінність між письмовим та усним перекладом полягає в тому, що перекладач має справу з неоднаковими відрізками оригіналу. За умов письмового перекладу перекладач бере одне висловлювання за іншим, але в той же час у його розпорядженні знаходиться весь текст оригіналу, до якого він може звертатися, коли це необхідно. За умов усного перекладу перекладач змушений сприймати та перекладати текст оригіналу сегментами.

Письмовий та усний переклад розрізняються також за характером зв'язків з учасниками міжмовного спілкування. За умов письмового перекладу зазвичай процес перекладу проходить без прямого або зворотного зв'язку між комунікантами. Міжособові відносини не грають тут будь-якої суттєвої ролі. За умов усного перекладу перекладач працює у безпосередньому мовленнєвому (а іноді і особистісному) контакті з комунікантами та змушений забезпечувати взаєморозуміння між мовцем та реципієнтом.

ЛЕКЦІЯ № 6

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Пріоритетним завданням цього курсу є вивчення лінгвокомунікативних аспектів перекладу. В межах цієї лекції починаємо розгляд низки питань, висвітлення яких допоможе студентам усвідомити мовну та комунікативну складові перекладу.

Специфіка дослідницьких робіт у галузі лінгвістичного перекладознавства. Порівняльний аналіз конкретної пари вихідної мови (далі – ВМ) та мови перекладу (далі – ПМ) є одним із пріоритетних напрямів лінгвістичного перекладознавства. Метою такого аналізу є опис перекладацьких відносин між двома конкретними мовами. Подібні дослідження мають велике практичне значення і дають багатий фактичний матеріал, необхідний для підготовки перекладачів із певною комбінацією мов.

Зіставлення мов оригіналу і перекладу полягає, насамперед, у виявленні одиниць ВМ та ПМ, що замінюють одна одну в процесі перекладу. У перекладацькому зіставленні мови не виступають як рівноправні системи, кожна з яких повинна спочатку вивчатися як самостійне ціле, а потім порівнюватися з іншою мовою як єдина система. Під час перекладацького зіставлення вихідною точкою аналізу служить мова оригіналу. Задача аналізу полягає у знаходженні в текстах перекладу відрізків, використовуваних для передачі значення одиниць певного типу, що виділяються у текстах ВМ. Таким чином, фактично йдеться не про зіставлення систем двох мов, а про опис системи ВМ у термінах системи ПМ, і у цьому полягає принципова відмінність перекладознавства від контрастивної лінгвістики. Вибір ВМ як основи опису також відповідає фактичній процедурі процесу перекладу, коли перекладач, стаючи до роботи, має у своєму розпорядженні лише текст оригіналу, у якому він повинний ідентифікувати одиниці ВМ, а потім уже відтворювати ці одиниці засобами ПМ.

Процедура такого аналізу була закладена ще у теорії закономірних відповідників Якова Рецкера, про яку йшлося на одній із попередніх лекцій. Перекладацькі дослідження нерідко виявляють існування еквівалентних відносин між одиницями, що займають різне положення в системах відповідних мов. Наприклад, у словниковому складі англійської і української мов існують слова як з більш загальним, так

і з більш конкретним значенням. Якщо розглядати ці слова з погляду їхнього вживання в мові, то виявиться, що слова із загальним значенням набагато більш вживані в англійській мові, ніж в українській. Таким чином, під час зіставлення перекладів можна переконатися, що англійському дієслову із загальним значенням *to be* частіше відповідає не аналогічне українське дієслово із загальним значенням «бути», а дієслова з більш конкретним значенням – «стояти», «знаходитися», «жити» тощо.

Результатом порівняльного аналізу текстів оригіналу і перекладу є перекладацький опис словникового складу, граматичного ладу і жанрово-стилістичних особливостей ВМ. Об'єкти перекладацького опису виділяються на основі їх релевантності для процесу перекладу. У тексті оригіналу виділяються лише ті елементи як плану змісту, так і плану вираження, що впливають на вибір компонентів еквівалентного мовного твору в перекладі. У результаті в поле зору дослідника з теорії перекладу потрапляють ті сторони досліджуваного явища, що не цікавлять лінгвіста. Так, наприклад, багато перекладознавчих робіт присвячено дослідженню неологізмів, однак не тому що ця група слів виділяється особливо в словниковому складі, а тому що неологізми створюють особливі перекладацькі проблеми. Таким чином, значна частина лінгвістичних досліджень у галузі перекладознавства присвячена проблемі перекладацьких труднощів, на яких варто зупинитися докладніше.

Спроба типологізувати проблему перекладацьких труднощів приводить нас до висновку щодо наявності декількох різних розумінь їхньої природи. Сутність першого з них полягає в тому, що витoki перекладацьких труднощів слід шукати в системних невідповідностях між мовою оригіналу та мовою перекладу, і в цьому сенсі поняття перекладацьких труднощів фактично прирівнюється до поняття неперекладності. Відповідно до другого розуміння в основі більшості перекладацьких труднощів перебуває асиметрія природної мови, яка проявляється в неоднозначності/багатозначності її одиниць на усіх рівнях та ідіоматичності використання. Прихильники третього погляду на природу перекладацьких труднощів трактують їх як відхід від норми літературної (загальноновживаної) мови. Оскільки поняття норми є складним і галузево специфічним, перш за все, слід зазначити, що в даному випадку йдеться не про норми перекладу і не про літературні норми, а про норми ВМ.

Проведений аналіз теоретичних джерел з очевидністю вказує на те, що визначити перекладацькі труднощі можливо лише у найбільш загальному вигляді як мовні/мовленнєві утворення різних рівнів, що спричиняють перешкоди на шляху міжмовної вербальної та невербальної взаємодії внаслідок об'єктивних розбіжностей у структурах та правилах функціонування контактуючих мов, так само як і суб'єктивного

сприйняття цих розбіжностей агентом перекладацької дії, від якого вимагаються значні творчі зусилля для їх переборення.

На сьогодні не існує єдиної типології перекладацьких труднощів, яка б характеризувалася цілісністю та послідовністю і виходила б із достатньо строгого диференційного критерію. Відомі болгарські дослідники Сергій Влахов та Сидір Флорін пишуть про те, що перекладацькі труднощі є «настільки великими та різноманітними», що охопити їх усі в межах якогось окремого дослідження практично неможливо, отже, залишається «обмежуватися викладом максимально необхідного, найважливішого та найменш висвітленого в літературі». На думку дослідників, до цього переліку мають бути віднесені: фразеологія, імена власні, реалії, звертання, терміни, іншомовні вкраплення, звуконаслідування, каламбури, скорочення тощо. Ми бачимо принаймні два потенційні критерії класифікації перекладацьких труднощів. Перший пов'язаний із сутністю самих вербальних (мовно-мовленнєвих) утворень, що можуть бути віднесені до їх складу, а другий орієнтується на науковий напрямок (галузь), об'єктом дослідження якої вони пріоритетно виступають.

Перший критерій класифікації труднощів перекладу може бути схарактеризований як рівневий або семіологічний; він є логічним наслідком рівневого принципу опису мови як ієрархічної системи. Відповідно до цього критерію перекладацькі труднощі можуть бути поділені на: 1) фонетичні/фонографічні та параграфічні; 2) морфологічні; 3) лексичні (пов'язані з приналежністю одиниці до певного класу/типу/категорії тощо лексичних одиниць); 4) лексико-семантичні (пов'язані з особливостями вживання лексичних одиниць у переносному сенсі/вторинною номінацією); 5) синтаксичні; 6) текстові; 7) жанрові.

Розподіл перекладацьких труднощів за рівневим критерієм припускає певний ступінь умовності, і будь-який дослідник, який матиме на меті докладно розглянути це питання, неминуче зіштовхнеться з так званими «граничними» випадками, які потенційно потрапляють до двох різних (і не обов'язково суміжних) рівнів. Прикладом може бути таке цікаве і практично не досліджене у вітчизняному перекладознавстві явище, як «графон», тобто графічно зафіксовані на лексичному рівні особливості індивідуальної вимови персонажа художнього твору. З одного боку, джерелом проблеми для перекладача тут виступають особливості звучання, що дозволяє розташувати графон на фонетичному рівні; з іншого ж боку, графон завжди є лексично оформленим («схопленим словом») явищем (на відміну, скажімо, від алітерації, асонансу чи звукопису), що дозволяє віднести його так само й до лексичного рівня аналізу.

Другий критерій класифікації труднощів перекладу може бути охарактеризований як галузевий; він є логічним наслідком існуючої

традиції досліджувати окремі мовні/мовленнєві явища або їхні релевантні характеристики в перекладознавстві з позицій відповідних розділів мовознавства. Згідно з цим критерієм видається маловірогідним запропонувати кінцевий перелік різновидів перекладацьких труднощів у зв'язку з відсутністю усталеного переліку відповідних наукових напрямків. Прикладами можуть бути фонетичні труднощі, граматичні труднощі (які, у свою чергу, можна поділити на морфологічні та синтаксичні), лексичні труднощі, прагматичні труднощі, стилістичні (жанрово-стилістичні) труднощі тощо.

Під час зіставлення мовних систем зазвичай зіставляють одиниці, що належать до якогось одного рівня. Однак опис системи ВМ, орієнтований на переклад, не визначає заздалегідь, засобами якого рівня буде передаватися в перекладі окрема одиниця оригіналу. У силу цього принципово можливі і фактично нерідкі випадки міжрівневих перекладацьких відповідників.

Порівняльний перекладацький опис мови оригіналу включає в себе три основні розділи: опис його лексико-фразеологічної системи, граматичного ладу і жанрово-стилістичних особливостей. У теоретичному відношенні було б доцільно створити повний порівняльний перекладацький опис певної мови стосовно іншої мови, однак дослідницькі роботи в цій області носять більш практичний характер і в них аналізуються тільки так звані перекладацькі труднощі, що припускають опис лише тих елементів ВМ, переклад яких пов'язаний з необхідністю складного вибору засобів у ПМ.

Функції мови і функції перекладу. Для розуміння сутності перекладацького процесу необхідно розібратися, що таке мова. Людська мова виконує багато украй важливих функцій. Як ми вже з'ясували, аналізуючи класифікації перекладів, різні типи текстів характеризуються різним набором функцій, які мають бути аналогічно відтворенні у перекладі. Розглянемо функції мови детальніше.

Мова безпосередньо пов'язана з мисленням. За допомогою мови здійснюється вся розумова діяльність (недарма в лінгвістиці прийнятий термін «мовленнєво-розумова діяльність»). У значенні одиниць мови фіксуються результати цієї діяльності, закріплюються основні поняття, що відбивають досвід людства. Таким чином, мова реалізує когнітивну, чи пізнавальну, функцію.

Мова може використовуватися як засіб вираження емоцій і залучення уваги реципієнта. Для цього в її системі існує набір визначених засобів (слів, фразеологічних одиниць, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, інтонаційних засобів). У такий спосіб реалізується експресивно-емоційна функція мови.

Кожна мова також має потужний арсенал оцінних засобів, за допомогою яких мовець може виражати своє ставлення до тих або інших об'єктів дійсності. Таким чином мова реалізує оцінну, або аксіологічну, функцію, яку деякі дослідники виокремлюють, а деякі вважають підфункцією експресивної функції.

Далі звертаємо увагу на естетичну функцію мови, тобто її здатність впливати на наше почуття прекрасного. Саме ця здатність складає найважливіший компонент будь-якого літературного твору і виступає критерієм відокремлення художнього перекладу від інформативного. Водночас можна стверджувати, що будь-який мовленнєвий твір (текст) – чи-то художній, чи-то інформативний – має свій естетичний потенціал. Хіба ми не отримуємо естетичного задоволення, читаючи грамотний, логічний та побудований за всіма мовними нормами текст – від конституції країни до інструкції до пральної машини?

Найважливішою функцією мови є комунікативна, що полягає у здатності служити засобом спілкування між людьми. Роль комунікативної функції така велика, що мову в цілому часто визначають як засіб спілкування. Відповідно, переклад може бути схарактеризований як засіб забезпечення спілкування між носіями різних мов, про що буде йтися детальніше далі у цій лекції.

Функції мови і функції перекладу не можна ототожнювати. Наприклад, за допомогою перекладу відбувається обмін інформацією між представниками різномовних колективів, водночас вважається, що когнітивна функція не притаманна перекладу. Найбільшу кількість функцій перекладу пропонує український дослідник Віталій Радчук. Він пише: «Звичайно, можна подавати функції перекладу у вигляді переліку з коментарями, до чого зазвичай вдається лектор або автор посібника, щоб висвітлити тему, без якої важко уявити сучасний курс теорії перекладу. Завдання тут – розкрити передусім ті орудні властивості перекладу, усвідомлення яких може допомогти студентові вивчитися на перекладача. У такому разі, на наш погляд, варто показати, що переклад 1) зламає низькі й високі мури нерозуміння (мовні бар'єри) і тим самим 2) здійснює комунікативну функцію як носій інформації. При цьому він 3) замінює першотвір як його правдивий відповідник (як іншомовна паралель), вдаючись до цитування, чим 4) представляє зарубіжний літературний процес або розвиток думки у певній галузі, 5) знайомить з життям інших країн, їхнім побутом, звичаями, способом мислення, історією, природою тощо. Зрідка переклад 6) служить автентичним текстом, що має ту саму силу (юридичну – в міжнародному документі, духовну – у священному писанні) і допускає одне-єдине узгоджене або канонізоване тлумачення, обов'язкове для всіх текстів різними мовами, 7) привертає увагу до оригіналу та його мови

(своїми достоїнствами або вадами), 8) відсвіжує мову першоджерела (коли перекладають із давньої мови на сучасну), 9) повертає художника слова (автора) його рідній мові (як-от українській «Повісті» Шевченка, «Вечорниці на хуторі під Диканькою» Гоголя, статті поліглота Франка), 10) супроводжує оригінал як паралельний текст. Чи навіть буває 11) засобом опису іншої мови (цю метамовну функцію виконує буквальний переклад) або 12) методом зіставлення й кореляції мовних систем (як-от у двомовних словниках, порівняльних граматиках і стилістиках, у машинному перекладі). Переклад 13) формує етнос і націю (цю його функцію в Україні особливо акцентує сьогодення); 14) зводить мости єднання між культурами, народами, епохами й особистостями автора та перекладача; 15) уможливлює новий і особливий тип інтертекстуальності, забезпечуючи перегук і взаємодію різнорідних контекстів; 16) духовно інтегрує і консолідує людство, творить світову спільноту, роблячи загальним набуток окремі досягнення народів у науці, техніці, культурі тощо. Сучасна стадія глобалізації завдячує перекладачам – попри поширення міжнародних мов, яке активізувало 17) посередницьку, «транспортну» роль перекладу, коли перекладають не з оригіналу, а з іншомовного перекладу. Хоч це й парадоксально, але ті переклади, що конкурують і доповнюють один одного у вселенському вимірі, й далі 18) служать полем і стимулятором мовних контактів, а тому 19) сприяють створенню та еволюції мовних спільнот, місцевих і регіональних, які послуговуються багатьма мовами. Разом з тим переклад: 20) збагачує свою літературу й культуру новими образами, жанрами, стилістичними прийомами, поняттями і сферами думки; 21) прискорює зовнішні художні, концептуальні та ідейні впливи, а так само й внутрішнє життя своєї ойкумени – як складник її контексту. Чи не всі літератури починалися з перекладів, відтак переклад служив каталізатором літературного процесу. Загалом переклад 22) продовжує буття твору й культури, є формою їхнього розвитку. Вряди-годи іншомовна іпостась твору, а особливо самопереклад, 23) править за дзеркало, вдивляючись в яке, сам автор змінює щось в оригіналі чи у спрямуванні своєї творчості».

Наведена точка зору є вельми цікавою, хоча, на нашу думку, багато запропонованих дослідником «функцій» дублюються або взагалі не є функціями.

Мова як кодова (знакова) система. Переклад як мовне перекодування. Спробуємо схарактеризувати механізм перекладу, виходячи з уявлень про мову як систему. Такий погляд на мову був сформований на основі семіотики – науки про знакові системи. Один із засновників семіотики, американський дослідник Чарлз Морріс (1901–1979) свого часу запропонував поділ знакових систем на три складові – семантику (яка вивчає відношення знаку до об'єкту, який він позначає), синтаксис (який

вивчає відносини знаків між собою) та прагматику (яка вивчає відношення між знаком та суб'єктом, який його використовує).

Таким чином, мову можна представити у вигляді упорядкованого набору знаків, тобто у вигляді коду. Будь-який текст може розглядатися як ланцюжок певним чином відібраних і розташованих сигналів коду, що передають ряд елементів інформації, які складають необхідне повідомлення. Це повідомлення може бути отримано шляхом розкодування ланцюжка сигналів. З іншого боку, будь-яке повідомлення може бути закодоване за допомогою даного коду або перекодоване, тобто передане за допомогою елементів іншої мовної системи. Операція перекодування і являє собою власне переклад.

Уподібнення мови коду є дуже умовним, оскільки один раз створений код залишається незмінним, у той час як мова являє собою систему, що динамічно розвивається і певною мірою функціонує сама по собі. Як засіб передачі інформації мова відрізняється від інших кодових систем. По-перше, у плані вираження мова має ієрархічну структуру, тобто в ній існують класи одиниць, що використовуються для створення одиниць більш високого рівня (фонemi, морфemi, лексеми, словосполучення, речення). По-друге, мовний знак (слово) має асиметричну структуру. Кожна така одиниця характеризується наявністю в неї матеріальної сторони (звуки або їхнє графічне зображення, які сприймаються нашими органами почуттів, завдяки чому ми можемо передавати одиниці мови один одному) та ідеальної сторони (думки, почуття й образи, закріплені в значеннях одиниць). Відтворення матеріальної форми мовної одиниці викликає у свідомості людини, що володіє конкретною мовою, певний зміст. У мовознавстві матеріальна сторона мовного знаку звичайно називається планом вираження, а ідеальна – планом змісту. Асиметричність мовного знаку означає, що план змісту може не дорівнювати плану вираження. Існує можливість приписувати одному плану вираження кілька змістів (т. зв. вторинна номінація), що значно розширює можливості мови як кодової системи. По-третє, інформація, що складає план змісту мовних одиниць, як правило, багатогранна і різнорідна. Інформація висловлення не зводиться до суми змісту його складових. Завдяки складній процедурі певного розміщення, поєднання і протиставлення одиниць мовного коду, а також закладеній у ньому можливості породження нових одиниць, за допомогою мови можна, у принципі, передати будь-як нову інформацію якої завгодно складності.

Переклад як різновид і як засіб міжмовної комунікації. Переклад належить до класу дій, охоплених поняттям «міжмовна комунікація». Усередині цього поняття виділяються два підкласи – «пряма міжмовна комунікація» і «опосередкована міжмовна комунікація». Відмітною рисою

опосередкованої комунікації є наявність, крім двох звичайних для всякого комунікативного акту етапів (породження вихідного тексту і сприйняття), проміжного етапу (перекодування з ВМ на ПМ). Цей етап іменується мовним посередництвом, а особа, яка його виконує, – мовним посередником. Переклад входить до підкласу опосередкованої комунікації, де межує з такими явищами, як реферат, анотація, переказ, твір за мотивами тощо. Сукупно Комісаров називає їх терміном «адаптивне транскодування» і визначає як «різновид міжмовного посередництва, за якого зміст оригіналу передається у перетвореній формі, що забезпечує заданий обсяг та характер інформації, що передається». У чому ж полягає відмінність перекладу від адаптивного транскодування? Безумовно, у ступені повноти передачі інформації. Переклад являє собою т.зв. еквівалентне посередництво, а реферат, анотація тощо – нееквівалентне (чи гетеровалентне). Сутність перекладу полягає в тому, щоб підтримувати комунікацію між різномовними партнерами повною мірою, тобто зберігаючи комунікативну цінність первинного тексту. Якщо уявити собі ситуацію, коли існує ідеальний білінгв, тобто людина, яка однаково добре володіє двома мовами, то ми можемо сказати, що текст перекладу буде абсолютно ідентичним тексту оригіналу в тому випадку, коли ідеальний білінгв стоїть перед однакоvim вибором, який текст йому використовувати. Однак це ситуація ідеальна.

Якщо говорити про специфіку перекладу як особливого виду комунікації, необхідно відзначити, що перекладач як особа, що володіє двома мовними системами, грає тут подвійну роль. З одного боку, він повинний враховувати обстановку створення оригіналу і досвід, на який орієнтувалося джерело. З іншого боку, на форму і зміст породжуваного тексту перекладу впливають обстановка і попередній досвід людей, що говорять ВМ. У деяких випадках обстановка створення оригіналу і перекладу може бути майже ідентичною (як, наприклад, під час синхронного перекладу), однак навіть у цьому випадку неминуча втрата інформації на шляху від джерела до реципієнта. Справа в тім, що втрата якоїсь частини інформації за будь-якої комунікації (навіть внутрішньомовної) неминуча. Прийнято навіть говорити, що будь-який текст умовно існує у двох варіантах: той зміст, що у нього вкладає джерело, і той зміст, що витягає реципієнт, несиметричні. Тим більше це актуально для міжмовної комунікації, коли імовірність непорозуміння підсилюється різними культурними, історичними та іншими традиціями, а також утручанням особистості перекладача. Однак подібне непорозуміння не повинне мати значний характер і порушувати принцип еквівалентності. Інакше в акті міжмовної комунікації відбудеться збій.

Аби переклад відбувся, між текстом оригіналу та текстом перекладу має бути встановлений принцип комунікативної рівноцінності, тобто переклад

має забезпечити повноцінну комунікативну заміну оригіналу і ототожнюватися з ним функціонально, структурно та змістово. Функціональне ототожнення полягає в тому, що переклад начебто приписується автору оригіналу, друкується під його іменем, обговорюється, цитується, начебто він і є оригінал тільки іншою мовою. Змістове ототожнення полягає в тому, що реципієнти перекладу вважають, що переклад повністю відтворює зміст оригіналу, що в ньому передається той самий зміст, але засобами іншої мови. Структурне ототожнення полягає в тому, що реципієнти перекладу вважають, що переклад відтворює оригінал не тільки в цілому, але й у деталях. Перекладач має точно передати структуру й порядок викладу змісту, не дозволяючи собі щось змінити, виключити або додати від себе. Має збігатися кількість структурних підрозділів та порядок викладу інформації в їхніх межах. Дозволені лише ті структурні зміни, завдяки яким можна повніше передати зміст оригіналу.

Перекладач одночасно виконує декілька комунікативних функцій. По-перше, він виступає реципієнтом оригіналу, тобто бере участь в акті спілкування мовою оригіналу. По-друге, він виступає творцем тексту мовою перекладу, а отже, бере участь в акті мовленнєвого спілкування цією мовою. По-третє, перекладач об'єднує мовленнєві акти двома мовами, учасником яких він є. Таким чином, процес перекладу та його результат повністю залежать від комунікативних можливостей перекладача, його знань та умінь. Однак варто пам'ятати, що між текстами оригіналу та перекладу завжди існує певне розходження, зумовлене не стільки індивідуальними особливостями комунікантів, скільки різницею між мовами. Важливим завданням теорії перекладу є виявлення мовних та позамовних (екстралінгвістичних) чинників, що роблять можливим ототожнення змісту повідомлень різними мовами. Спільність змісту текстів оригіналу та перекладу називається еквівалентністю. В процесі перекладу перекладач виконує складне завдання пошуку та правильного використання необхідних елементів забезпечення еквівалентності, на основі яких створюються комунікативно рівноцінні тексти.

Можна стверджувати, що вся діяльність перекладача має об'єктивно-суб'єктивний характер. Дії перекладача ніколи не мають механістичного характеру, не зводяться до простої підстановки одних одиниць замість інших. В перекладі завжди присутня креативність, яку іноді помилково трактують як вирішення складних завдань на зразок перекладу каламбурів, жаргонізмів, поетичного перекладу тощо. Насправді креативність перекладу – це передусім можливість вибору одного з декількох можливих еквівалентів.

ЛЕКЦІЯ № 7

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ – ЦЕНТРАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Якщо спробувати передати поняття еквівалентності українським словом, то найкраще підійдуть «подібність» чи «тотожність». Насправді, як ми це вже з'ясували на попередніх лекціях, повна тотожність між текстом оригіналу та текстом перекладу є неможливою, чи більше того – небажаною. Відмінності між текстом оригіналу і текстом перекладу завжди зумовлені низкою причин – як об'єктивних, так і суб'єктивних. До об'єктивних необхідно віднести різницю у структурі та особливостях функціонування систем ВМ та ПМ. Інакше кажучи, якщо б між мовами не існувало відмінностей, не існувало б і самих різних мов. Ми вважаємо мовний чинник об'єктивним через те, що він діє в усіх актах перекладу – незалежно від типу вихідного тексту чи способу здійснення перекладу тощо.

Суб'єктивних причин, через які неможливо досягти стовідсоткової еквівалентності, декілька. Найчастіше виокремлюють ті, що пов'язані з жанрово-стилістичними властивостями оригіналу, формою перекладу (усною чи письмовою), особистістю перекладача, часом та місцем здійснення перекладу. Таким чином, еквівалентність без урахування дії суб'єктивних чинників ми назвемо максимально можливою, а ту, що встановлюється у кожному окремому випадку – реальною. Реальна еквівалентність завжди буде нижче за максимально можливу.

Еквівалентність зумовлює онтологічний статус перекладу, адже дозволяє відділити його від інших форм міжмовної комунікації. Поняття еквівалентності, яке, за влучним зауваженнями Ентоні Піма, «легітимізувало» теоретичне перекладознавство, з часом еволюціонувало. У працях 1950-х – початку 1960-х рр., які заклали підвалини лінгвістичної теорії перекладу, поняття еквівалентності ґрунтувалося на концепції перекладу як повного структурно-сміслового аналогу оригіналу. Текст перекладу розглядався як вербальний продукт, внутрішня сторона якого – план змісту – ідентична внутрішній стороні оригінального тексту, а зовнішня сторона – план вираження – складається з одиниць іншого коду, іншої мовної системи, відмінної від системи мови оригіналу. Еквівалентність перекладеного тексту забезпечувалася передусім на семантичному рівні, але частково також на структурному та стилістичному. Процес перекладу трактувався як процес перевираження

засобами цільової мови змісту, вже вираженого засобами вихідної мови. Таким чином, еквівалентність на початкових етапах розвитку лінгвістичного перекладознавства мала виключно мовний характер, зафіксований у системних відповідниках на різних рівнях мовної системи, а отже, й визначалася як структурно-семантична.

Починаючи з другої половини 1960-х – на початку 1970-х рр., перекладацька діяльність та її теоретичне осмислення отримують новий імпульс у сфері інформаційної теорії та практики, який супроводжується переосмисленням поняття еквівалентності та його перенесенням із царини мови до царини мовлення та комунікації. Так починають формуватися численні комунікативні теорії перекладу, стрижневим поняттям яких виступає комунікативно-функціональна еквівалентність. З метою відмежування комунікативно-функціональної еквівалентності від структурно-семантичної, яка лише вказує на ступінь формальної та смислової близькості перекладу до оригіналу, що саме по собі ще не є гарантією «вдалого» перекладу і не визначає його якості, в перекладознавстві виникає потреба запровадження оцінного терміна, яким стає адекватність перекладу, позначаючи відповідність перекладу вимогам та умовам конкретного акту міжмовної комунікації.

Цікаво, що традиція протиставлення адекватності й еквівалентності перекладу, очевидно, є прерогативою радянського та пострадянського перекладознавства, тоді як американській та європейській дослідницьким традиціям притаманне протиставлення різних типів еквівалентності. За спостереженнями Ілька Корунця, для західного перекладознавства «єдиним терміном для позначення досконалого і достовірного (“адекватного”) перекладу залишався і до сьогодні залишається термін *еквівалентний переклад*».

Проаналізуємо цю тезу на прикладі досліджень відомого американського перекладознавця Юджина Найди (1914–2011), який розробив теорію «динамічної еквівалентності». Автор пропонує розрізняти два види еквівалентності – формальну та динамічну. Формальна еквівалентність орієнтована на оригінал та має на меті забезпечити можливість безпосереднього зіставлення різномовних текстів. Така еквівалентність досягається обов’язковим збереженням під час перекладу частин мови, відсутністю членування та перестановки членів речення, збереженням пунктуації, розбивкою на абзаци, а також застосуванням принципу конкордансу (тобто перекладу певного слова завжди одним й тим самим еквівалентом) тощо.

Динамічна еквівалентність натомість орієнтована на реакцію реципієнта і намагається забезпечити рівність впливу на читача перекладу з читачем оригіналу. Це передбачає адаптацію лексики та

граматики, аби переклад виглядав так, «як автор написав би іншою мовою». Завданням перекладу є створення «найбільш близького природного еквіваленту» (*the closest natural equivalent*) тексту оригіналу. Очевидно, що формально-еквівалентний переклад не може бути природним, а найбільша близькість визначається перш за все тотожністю реакції рецепторів в оригіналі та перекладі.

Найда приділяв особливу увагу проблемі передачі під час перекладу комунікативного ефекту оригіналу, його прагматичного впливу на реципієнта. Реакція реципієнта визнається головним критерієм оцінки якості перекладу, що визначається не зіставленням з оригіналом, а спостереженням за реакцією реципієнтів. Динамічна еквівалентність має забезпечити виконання головної функції перекладу – повноцінної комунікативної заміни тексту оригіналу. Традиційне питання «чи є переклад правильним» потребує уточнення «для кого?».

Ще однією особливістю теорії Найди є акцент на етнокультурні аспекти перекладу. Тут спостерігається певна еволюція поглядів автора. Спочатку він висував тезу про необхідність суттєвої культурної адаптації тексту під час перекладу. Такий підхід недооцінював здатність людини засвоювати елементи чужої культури, розуміти, що людина може жити за інших умов, мати інші звички тощо. Тож пізніше Найда відійшов від такої радикальної позиції. Підкреслюючи необхідність досягти адекватного розуміння реципієнтом образів, асоціацій та символів, пов'язаних із культурно-етнічними особливостями оригіналу, він вже не вимагає такої адаптації тексту, що переміщувала б його до нового культурного середовища і тим самим значно віддалила б переклад від оригіналу. Тепер він вказує на необхідність пояснення культурних реалій за допомогою посилань та приміток. Таким шляхом досягається правильне розуміння тексту перекладу реципієнтом, але не забезпечується однаковість впливу, як цього вимагав принцип динамічної еквівалентності.

Таким чином, адекватний переклад вимагає відтворення тексту рівноцінними засобами, причому під рівноцінністю розуміється не формально-смілова схожість, а функціональна еквівалентність, тобто використання в перекладі таких мовних засобів, які стануть функціонально тотожними засобам оригіналу. Функціональна еквівалентність, у свою чергу, піддається подальшій диференціації, що є закономірним наслідком ієрархічного підходу до визначення та класифікації функцій.

Наприклад, Венедикт Виноградов (1925–2009) характеризує еквівалентність як збереження відносної рівності змістової, смислової, семантичної, стилістичної та комунікативно-функціональної інформації.

Олександр Швейцер (1923–2002) виділяє семантичну та прагматичну еквівалентність. Семантична ґрунтується на збереженні вихідного набору

сем у тексті перекладу. Прагматична еквівалентність складається з фактів, які утворюють комунікативний ефект тексту перекладу, який відповідає ефекту тексту оригіналу.

Нашу увагу привертає поетична еквівалентність, яка, за Швейцером, встановлюється тоді, коли установка перекладача на користь форми змушує його *повністю* відмовлятися від відтворення змісту. Намагаючись розтлумачити її сутність, автор наводить як приклад різні переклади вірша Крістіана Моргенштерна «Естетична ласка», описані відомим чеським перекладознавцем Іржи Левим (1926–1967):

Оригінал:

Ein Wiesel

Sass auf einen Riesel

Inmitten Bachgeriesel...

Переклад:

A weasel

Perched up on an easel

Within a patch of teasel...

Цікаво, що сам перекладач, коментуючи свій підхід до відтворення оригіналу у цьому випадку, заявив, що вірш міг легко набути зовсім іншої форми, як, наприклад:

A ferret

nibbling a carrot

in a garret ...

або:

A mink

sipping a drink

in a kitchen sink...

Отже, передбачається, що в цьому випадку заримована, в оригіналі гра слів важливіша для перекладача за так би мовити «зоологічну», або «топографічну», точність відтворення значення окремих слів, через що ласка, яка сидить на дзюркотливому струмку, переноситься то на мольберт, то на горище, то в кухонну раковину, перетворюючись принагідно то на тхора, то на норку. Вочевидь, у цьому вірші поетична функція тексту повністю витісняє референційну, адже структурно-семантична організація перекладу визначається функціональними домінантами оригіналу, задуманого як словесна гра, і, таким чином, відповідає комунікативній інтенції автора, тобто прагматичній мотивації тексту.

Інакше кажучи, запропоновані англійським перекладачем експериментальні «переклади» можуть вважатися еквівалентними оригіналу на функціональному рівні, але абсолютно відмінними від нього на рівні семантики. Надихнувшись цим цікавим прикладом, ми вирішили провести

власний невеличкий експеримент, запропонувавши учасникам експериментальної школи-студії перекладу перекласти короткого вірша Спайка Міллігана під назвою “*Giraffe № 1*”:

*We come now to
the **stately Giraffe**
Who's never been known
to smile or to laugh.*

Учасникам експерименту була поставлена умова замінити образ жирафа на образ іншої тварини (істоти). Завдання ускладнювалося тим, що зміна образу, за нашим припущенням, мала також призвести як до зміни його характеристики (*stately*), так і дії (*to smile, to laugh*), які сукупно утворюють цілісний ефект гри слів. Логічно, що жираф зображується як «величний», адже в нього довга шия, через що він є високим та прямим; так само логічно, що жираф не посміхається, адже сміх суперечить величі. Наведемо декілька з отриманих перекладів:

(1) Ось товстенний старий кіт,
В нього справ казан кипить.
А й хвостом не ворухне,
Йому пузо не дає.

(3) Підходимо ми
До веселого коника.
Він нам посміхається
І завжди з нами грається.

(2) На іншій сторінці
Строката сорока.
Несе до гнізда все,
Що впаде їй до ока.

(4) А зараз ми підходимо
До зайчика лякливого.
Не знається він, бідний,
З хоробрістю та силою.

Як можна побачити зі зведеної таблиці результатів експерименту, його учасником вдалося доволі органічно сполучити необхідні складові вірша (*істота* – *ознака* – *дія*) для отримання ефекту поетичної еквівалентності.

<i>Істота</i>	<i>ознака</i>	<i>дія</i>
Кіт	товстенний, старий	не ворухне (хвостом)
Сорока	строката	несе (до гнізда)
Коник	веселий	посміхається, грається
Зайчик	лякливий, бідний	не знається (з хоробрістю, силою)

Навряд чи отримані результати можна вважати шедеврами перекладацького мистецтва чи то взагалі перекладами в традиційному сенсі цього слова, швидше це – стилізація, або твір за мотивами. І в цьому сенсі прикметним є те, що всі учасники нашого експерименту замінили образ жирафа на образ тварини, типової для української культурної (фольклорної, літературної) традиції. З іншого боку, доцільність таких творчих переробок в окремих випадках доведена численними фактами перекладацької практики.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що, хоча практична та експериментальна перекладацька діяльність і доводить потенційну можливість поетичної еквівалентності на рівні окремого твору, ми все ж таки переконані, що доцільність її реалізації може бути підтверджена тільки наявністю особливого контексту за межами цього твору (т. зв. «контексту в контексті»).

Взагалі ж, перекладацька еквівалентність не дорівнює ані структурно-семантичній, ані функціональній окремо і має розглядатися як складне синтетичне утворення, яке врівноважується дією низки вимог та обмежень, що знаходяться стосовно одне одного у відносинах діалектичних протиріч. Отже, хоча досягнення перекладацької еквівалентності з теоретичної точки зору видається майже неможливим, на практиці воно повсякчас здійснюється за рахунок творчої праці тисяч і тисяч перекладачів.

Очевидно також, що вимога структурно-семантичної еквівалентності потенційно вступає у протиріччя з вимогою функціональної еквівалентності через те, що завдання збереження структурної та семантичної близькості між текстом оригіналу і текстом перекладу може бути несумісним із завданням забезпечення їхньої комунікативно-функціональної тотожності. Вирішення цього протиріччя вимагає «компенсаційних» семантико-стилістичних розходжень, що отримали назву перекладацьких трансформацій. Таким чином, головне творче завдання перекладача в плані забезпечення перекладацької еквівалентності полягає у визначенні міри адекватності трансформації, яка знаходиться десь посередині між буквализмом і вільним трактуванням та відрізняє якісний переклад від неякісного.

ЛЕКЦІЯ № 8

СИТУАТИВНО-ДЕНОТАТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ

Реальний процес перекладу відбувається у свідомості перекладача, отже, є майже повністю недосяжним для безпосереднього спостереження та дослідження. Тому вивчення перекладу відбувається опосередкованим шляхом за допомогою розробки різних теоретичних моделей, які з більшим чи меншим ступенем наближеності змальовують процес перекладу в цілому або ж якусь його окрему сторону.

Моделлю перекладу називається умовний опис низки розумових операцій, виконуючи які, перекладач може здійснити переклад усього оригіналу або його частини. У перекладознавстві моделі представляють процес перекладу у вигляді низки операцій над мовними або мовленнєвими одиницями, тобто у вигляді лінгвістичних операцій, відбір яких зумовлюється мовними особливостями оригіналу та відповідними явищами у мові перекладу. Модель перекладу має умовний характер, адже вона необов'язково відтворює реальні дії перекладача у процесі створення тексту перекладу. Більшість таких моделей мають обмежувальну пояснювальну силу і не претендують на те, щоб на їхній основі можна було реально здійснити переклад будь-якого тексту з необхідним ступенем еквівалентності. Завдання моделі полягає лише в тому, щоб описати послідовність дій, за допомогою яких можна вирішити перекладацьке завдання за заданих параметрів процесу перекладу. Моделі перекладу розкривають окремі сторони функціонування лінгвістичного механізму перекладу. Опис процесу перекладу за допомогою моделей передбачає два взаємопов'язані аспекти: 1) загальну характеристику моделі зі вказівкою можливої сфери її застосування (пояснювальна сила моделі); 2) типи перекладацьких операцій (трансформацій), що здійснюються в її рамках. Критика моделі передбачає виокремлення її «слабких місць» та потенційних шляхів удосконалення.

Знайомство з моделями перекладу починаємо з ситуативно-денотативної моделі (СДМ), представленій в роботах радянських лінгвістів-семіотиків Ісака Ревзіна (1923–1974) та Віктора Розенцвейга (1911–1998). Передусім мається на увазі їхня відома книга «Основы общего и машинного перевода» («Основи загального та машинного перекладу»), опублікована у 1964 році. Як можна зрозуміти з назви, автори протиставляють «загальний» переклад, здійснюваний людиною, машинному, здійснюваному комп'ютером.

Ситуативно-денотативна модель перекладу виходить з того, що зміст усіх мовних знаків змальовує предмети, явища, відносини реальної дійсності, які знаходять відображення у мові та називаються денотатами. Поняття денотата добре відомо у лінгвістиці, де цим терміном зазвичай позначають одиничний предмет, на відміну від референта, який називає клас предметів. Поняття денотата входить до відомого семантичного трикутника, кути якого позначають звукову форму слова, означуване поняття (сигніфікат) та сам денотат, тобто одиничний предмет називання.

Спираючись на загальновідомі факти, Ревзін та Розенцвейг зазначають, що, спілкуючись, люди обмінюються думками в основному про ті ж самі явища дійсності, у тому числі і за умов міжмовної комунікації. Відповідно до цього СДМ визначає переклад як процес опису за допомогою ПМ денотатів, описаних ВМ. Таке тлумачення закономірно випливає з положення про те, що основний зміст будь-якої мовної комунікації лежить за межами мови, а слова – лише ярлики, використовувані з тієї чи іншої причини на позначення тих чи інших явищ, фактів або предметів навколишньої дійсності. Приміром, у результаті становлення і розвитку системи української мови частина людського тіла, використовувана для подиху, одержала назву «ніс». Однак, якби той самий орган називався, наприклад, «сон», чи «слон», чи «сні», чи «існ», змінилася б від цього його сутність? Очевидно, що ні. Для україномовних людей розглянуте сполучення звуків є звичним, точно так само як англomовних – *nose*, а для німецькомовних – *Schneibe*. Попросту говорячи, усі мови описують те саме, але по-різному.

Виходячи з цього, СДМ описує процес перекладу наступним чином. На етапі сприйняття тексту оригіналу (або його сегменту) перекладач аналізує значення мовних знаків та їхні зв'язки, усвідомлює, які саме денотати позначаються цими знаками і яку ситуацію у дійсності утворює сукупність цих денотатів. Після того як у свідомості перекладача склалося уявлення про описувану в оригіналі ситуацію (свого роду картинка, на якій зображений певний фрагменти дійсності), він описує цю ситуацію засобами іншої мови. Ревзін та Розенцвейг називають такий процес перекладу інтерпретацією та зображують її за допомогою наступної схеми (рис. 8.1). Відправник «А», використовуючи мову оригіналу ВМ, передає повідомлення «С-1» про певну ситуацію у дійсності «Д». Перекладач «П», користуючись системою ВМ, встановлює відповідність між «С-1» та «Д», після чого за допомогою мови перекладу ПМ конструює нове повідомлення «С-2» про ту ж саму ситуацію «Д». Адресат «В» сприймає повідомлення «С-2» і, у свою чергу, встановлює відповідність між ним і дійсністю. Інакше кажучи, перекладач сприймає певну мовленнєву послідовність, від неї переходить до ситуації, а потім, повністю абстрагуючись від повідомлення (тобто від його мовного аспекту), описує ситуацію представнику ПМ.

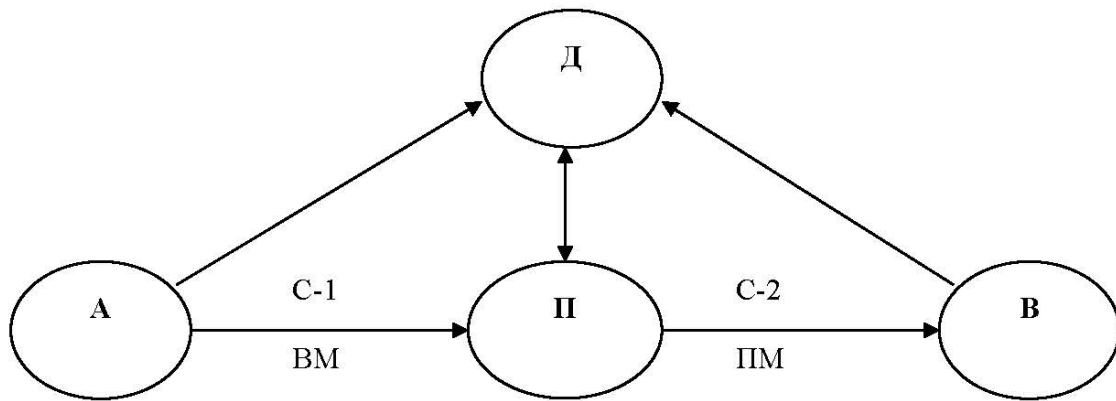

Рис. 8.1. Схема інтерпретації

На противагу «інтерпретації» Ревзін та Розенцвейг пропонують виокремлювати «власне переклад», під яким розуміють коротший процес, з якого вилучено звернення до дійсності як перекладачем, так і адресатом. Схема «власне перекладу» виглядає наступним чином. Відправник «А» передає певне повідомлення «С-1» про ситуацію у дійсності «Д», але перекладач «П», отримавши «С-1», переходить від нього не до «Д», а безпосередньо до ПМ. За допомогою засобів ПМ він формує повідомлення «С-2», яке й інформує «В» про «Д». Таким чином, перехід від «С-1» до «С-2» відбувається за схемою відповідників між ВМ та ПМ, які добре відомі перекладачу та закріплені у словниках. Прикметним є те, що, коли така схема встановлювалася, це відбувалося з урахуванням реальної дійсності та ситуацій, в яких виявляються властивості денотатів, закріплені у різномовних знаках. Укладання схеми міжмовних відносин є історичним процесом, у зв'язку з чим пригадується відомий анекдот про походження англійського слова *kangaroo*. Згідно з легендою, коли учасники експедиції капітана Кука вперше прибули до Австралії, вони були вражені зовнішнім виглядом незвичної тварини, яка пересувалася на задніх лапах та носила своїх дитинчат у сумці на животі. «Що це за тварина?» – спитали ошелешені європейці місцевих мешканців, на що й почули відповідь «кен-ге-роо», що, як з'ясувалося значно пізніше, означає «я вас не розумію». Ця ситуація, нехай і вигадана, є яскравою ілюстрацією ідеї принципової перекладності, закладеної у СДМ. Справа у тому, що опис засобами ПМ якоїсь реальної ситуації з тексту оригіналу завжди є принципово можливим, оскільки кожна розвинута мова має необхідні засоби не тільки для опису уже відомих фактів і явищ навколишньої дійсності, але і для позначення нових, уперше пізнаваних явищ.

З іншого боку, СДМ можна розглядати в рамках концепції радикального перекладу американського філософа Вілларда Квайна (1908–2000), яка ілюструє принцип «невизначеності перекладу»

(*indeterminacy of translation*). Квайн розглядає гіпотетичну ситуацію, у якій переклад здійснюється з мови народу, який до цього моменту залишався невідомим, що означає відсутність як людей, які володіють водночас цією (автор називає її «джангл») й будь-якою іншою мовою, так і її спорідненості з іншими відомими мовами. Радикальний переклад, таким чином, може здійснюватися лише на основі операцій ситуативного спостереження, зіставлення та логічного умовиводу. Оскільки такий стан справ неминуче супроводжується довільністю зроблених інтерпретатором висновків, будь-які висловлювання мовою «джангл» можуть бути по-різному інтерпретованими та перекладеними іншою мовою. Тож можна припустити, що два будь-яких перекладачі, які незалежно працюють з цією гіпотетичною мовою, ніколи не дійдуть однакових висновків щодо змісту того, що перекладається, в чому і полягає невизначеність перекладу.

СДМ адекватно описує цілу низку окремих особливостей перекладацького процесу, коли вибір варіанта перекладу не можливий без звернення до дійсної ситуації, що стоїть за текстом оригіналу. Тут можна виділити різні випадки.

1) У системі ПМ відсутній знак, що називає ситуацію, описану в ВМ. У цьому випадку перекладач може:

(а) створити новий знак у ПМ. Створення нового знака відбувається одним із можливих способів перекладу. Схарактеризуємо найбільш відомі з них. *Транскрипція і транслітерація* – це способи перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою літер мови перекладу. Під час транскрипції відтворюється звукова форма іншомовного слова, а під час транслітерації його графічна форма (літерний склад). Провідним способом у сучасній перекладацькій практиці є транскрипція зі збереженням деяких елементів транслітерації. Оскільки фонетичні та графічні системи мов значно відрізняються одна від одної, передача форми слова оригіналу мовою перекладу завжди трохи умовна і приблизна: *absurdist* – «абсурдист» (автор твору абсурду), *kleptocracy* – «клептократія» (зłodійська еліта), *skateboarding* – «скейтбордінг» (катання на роликовій дошці). Для кожної пари мов розробляються правила передачі звукового складу слова мови оригіналу, вказуються випадки збереження елементів транслітерації і традиційні виключення з правил, прийнятих на даний момент. В англо-українських перекладах елементи транслітерації, що найбільш часто зустрічаються під час транскрибування, полягають в основному у транслітерації деяких невимовних приголосних і скорочених гласних (*Dorset* [‘dasit] – «Дорсет»), передачі подвійних приголосних (*Bonnars Ferry* – «Боннерс Феррі») і збереженні деяких особливостей орфографії слова, що дозволяють наблизити звучання слова в перекладі до вже відомих зразків (*Hercules missile* – «ракета Геркулес»,

deescalation – «деескалація», *Columbia* – «Колумбія»). Традиційні виключення стосуються головним чином освячених звичаєм перекладів імен історичних постатей та деяких географічних назв (*Charles I* – «Карл I», *William III* – «Вільгельм III», *Edinburgh* – «Единбург»).

Калькування – це спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем або слів (у разі стійких словосполучень) їх лексичними відповідниками у мові перекладу. Сутність калькування полягає у створенні нового слова або стійкого сполучення в мові перекладу, що копіює структуру вихідної лексичної одиниці. Саме так чинить перекладач, перекладаючи *superpower* як «наддержава», *mass culture* як «масова культура», *green revolution* як «зелена революція». У низці випадків використання прийому калькування супроводжується зміною порядку розташування калькованих елементів: *first-strike weapon* – «зброя першого удару», *land-based missile* – «ракета наземного базування», *Rapid Deployment Force* – «сили швидкого розгортання». Нерідко в процесі перекладу транскрипція і калькування використовуються одночасно: *transnational* – «транснаціональний», *petrodollar* – «нафтодолар», *miniskirt* – «міні-спідниця». Такий спосіб перекладу можна назвати *напівкалькою*;

(б) підшукати в ПМ новий знак, що описує близьку ситуацію і розширити зміст цього знака, включивши в нього вказівку і на даний денотат: *witch-hunter* – «мракобіс», *lost property office* – «бюро знахідок»;

(в) описати необхідний денотат за допомогою сполучень знаків ПМ: *drive-in* – «кінотеатр під відкритим небом, де фільм дивляться з автомобіля».

2) Та чи інша ситуація має різні, закріплені за нею в кожній з мов засоби опису. *Fragile* – «Обережно, скло!», *Wet paint* – «Обережно, пофарбовано!», *Keep off the grass* – «По газонах не ходити».

3) До реальної дійсності необхідно звернутися для визначення доречності використання в перекладі звичайного відповідника або його заміни іншим варіантом. Комісаров наводить наступний приклад. Під час перекладу англійського речення *X was baited by the right* перекладач буде схилитися до використання найбільш поширеного для опису подібних ситуацій українського відповідника «цькувати»: «Праві цькували X» або «X піддавався цькуванню з боку правих». Однак якщо на місці «X» поставити, наприклад, прізвище американського президента Рузвельта, це докорінно змінить ситуацію. Враховуючи величезну популярність цього політика серед усіх без винятку верств американського населення, перекладачу доречніше буде «пом'якшити» ситуацію, замінивши негативно забарвлене «цькувати» на нейтральніше «критикувати» або

«піддівати критиці»: «Рузвельт піддавався жорсткій критиці з боку правих» або «Праві різко критикували позицію Рузвельта».

Отже, ми з'ясували, що головною перевагою СДМ є те, що вона дає можливість пояснити ті особливості перекладацького процесу, що є пов'язаними зі зверненням перекладача до дійсності. Самі автори СДМ вважали, що «власне переклад», тобто заміна повідомлення однією мовою повідомленням іншою мовою без безпосереднього звернення до дійсності, є характерним для усіх різновидів перекладацької діяльності, але найчастіше простежується у роботі перекладачів-синхроністів. Водночас «інтерпретація», у перебігу якої відбувається «звіряння» змісту повідомлення з реальною ситуацією, є більш притаманною художньому перекладу. У зв'язку з цим варто підкреслити, що насправді будь-який акт перекладу передбачає етап інтерпретації, метою якої і є встановлення тих денотатів, що ховаються за мовними знаками. Недоусвідомлений оригінал не може виступати об'єктом перекладу.

Однак пояснювальна сила СДМ є обмеженою. На думку Комісарова, вона не спрацьовує у тих випадках, коли має місце відмова від опису у перекладі тієї самої ситуації, що й в оригіналі, що нерідко відбувається внаслідок культурно-історичних розбіжностей між народами. Ще одним суттєвим недоліком є те, що СДМ не може пояснити можливість декількох варіантів перекладу того самого відрізка оригіналу. Також СДМ не пояснює проблеми еквівалентності під час перекладу оскільки тотожність денотатів не спричиняє автоматично необхідного ступеня еквівалентності текстів.

ЛЕКЦІЯ № 9

ТРАНСФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ

Трансформаційна модель (ТМ) розглядає процес перекладу як дію певної системи, на вхід якої поступає оригінал, а на виході видається переклад. Іншими словами, основу перекладацької діяльності становить свого роду перетворення або трансформацію тексту оригіналу на текст перекладу. Виникнення трансформаційної моделі тісно пов'язане з ідеями лінгвістичної теорії, відомої під назвою «трансформаційна граматика» (або «породжувальна», або «генеративна»). Одним із засновників генеративного напрямку у лінгвістиці був американський дослідник Ноам Хомський (1928 р. н.), в основі концепції якого лежить уявлення про мову як про діючий механізм, здатний за допомогою певного набору правил породжувати безкінечну кількість висловлень.

Трансформаційна граматика вивчає правила утворення (породження) синтаксичних структур, які характеризуються єдністю складових одиниць та головних лексичних зв'язків між ними. Подібні структури можуть бути отримані одна з іншої за відповідними трансформаційними правилами. При цьому деякі з них будуть вважатися «вихідними», або «ядерними» (*kernel patterns*), а інші – «похідними», або «поверхневими» (*surface structures*).

Від кожної «ядерної» структури може бути утворено значну кількість похідних трансформів. Візьмемо для прикладу модель N (*subject*) + V + N (*object*), реалізовану у реченні *John hit the ball* (рис. 9.1).

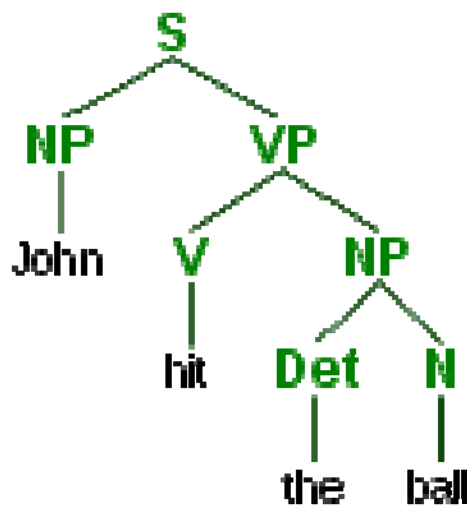

Рис. 9.1. Трансформація ядерної структури у поверхневу

У відповідності до різних трансформаційних правил це речення може бути розгорнуто у такі, наприклад, «поверхневі» конструкції: *the ball was hit by John; John's hitting the ball; the ball's being hit by John; the hitting of the ball by John; it was John who hit the ball; it was the ball that was hit by John* тощо.

Можна побачити, що граматичні трансформації є певними перифразами, тобто різними способами словесного переформулювання того або іншого повідомлення. Зазвичай розрізняють два типи трансформацій. Перший пов'язаний із перетворенням однієї ядерної структури; другий – з об'єднанням декількох ядерних структур.

Оскільки перетворення мовленнєвих творів є сутнісною рисою перекладу, стає зрозумілим, чому породжувальна граматики повернула увагу перекладознавців, які намагалися розробити дієву модель перекладу. Одним із них був вже відомий нам американець Юджин Найда, згідно з концепцією якого переклад розкладається на три етапи: «аналіз» (*analysis*), «перенесення» (*transfer*) та «реструктурування» (*restructuring*).

На етапі аналізу відбувається сприйняття та осмислення вихідного повідомлення, у перебігу якого перекладач «розкладає» поверхневу структуру оригіналу на ядерні. На другому етапі відбувається перехід від однієї ядерної структури оригіналу до іншої у мові перекладу. Врешті-решт, на третьому етапі ядерні структури у мові перекладу з'єднуються у поверхневу відповідно до її норм.

Розглянемо як приклад англійське речення *He had his car stolen*. Згідно з ТМ на етапі аналізу воно розкладається на дві ядерні структури: *He had a car* та *Someone stole his car*. На другому етапі перенесення ці ядерні структури замінюються на аналогічні в українській мові «У нього була машина» та «Хтось поцупив його машину». На етапі реструктурування отримані ядерні структури об'єднуються у природне для української мови речення «У нього поцупили машину».

Образно кажучи, перекладач уподібнюється до мандрівника, який замість того, аби дістатися іншого берега річки у глибокому місці, відходить убік – вгору або вниз за течією, – знаходить безпечне місце для переправи і досягає потрібного місця обхідним шляхом. Найда стверджує, що саме такий «обхідний» шлях є об'єктивною закономірністю перекладу, але чому?

У ТМ граматики нерозривно пов'язана з семантикою, тобто з наукою про значення мовних знаків, адже інтерпретація, що відбувається на етапі аналізу, і є вилученням змісту одиниць, що входять до складу речення та самого речення в цілому. Насправді ж у перекладі зручніше оперувати не граматичними категоріями, а смисловими, оскільки граматичні категорії та структури, що їх втілюють, значно варіюються від мови до мови,

а семантичні мають багато спільного. Тому, удосконалюючи свою модель, Найда каже про необхідність виокремити семантичні категорії, спільні для всіх мов, і спробувати «перевиразити» граматичні конструкції за допомогою цих категорій. Він уводить такі чотири категорії: «предмет» (*object*), «процес» (*event*), «ознака» (*abstract*) та «відношення» (*relation*). Тепер можна стверджувати, що процес перекладу передбачає заміну ядерних структур ВМ на ядерні структури ПМ на основі спільності виражених у них семантичних категорій.

Ще одна складність полягає у тому, що на поверхневому рівні одна й та сама одиниця може бути віднесена до різних семантичних категорій, внаслідок чого кардинально змінюється зміст речення в цілому. Наприклад, сполука *the foundation of the school* може означати як «створення школи» (і тоді *foundation* буде представляти категорію «процес»), так і «фундамент школи», і тоді цей іменник представлятиме категорію «предмет». У таких випадках, стверджує Найда, перекладачу необхідно спробувати провести «зворотну» трансформацію. Якщо вона можлива (*the foundation of the school – somebody founded the school*), тоді *foundation* – це процес, а *school* – предмет, що виступає об'єктом цього процесу. Якщо ж трансформація неможлива, тоді *foundation* означатиме предмет, а *school* – його ознаку. Таким чином, робимо ще один важливий висновок: в ядерних структурах, на відміну від поверхневих, смислові зв'язки завжди виражені однозначно, зокрема «предмет» завжди виражений іменником або його заміником займенником, «процес» – дієсловом, «суб'єкт» («агенс») завжди виступає підметом, а об'єкт («пациєнс») додатком тощо. Трансформації поверхневих структур у ядерні – це спосіб встановлення однозначних відповідників між граматичними і семантичними категоріями або, інакше кажучи, спосіб однозначної смислової інтерпретації граматичних конструкцій вихідного тексту. Саме це дає підстави Найді стверджувати, що трансформація є об'єктивною закономірністю будь-якого перекладу.

Тим не менш, сучасне перекладознавство не вважає трансформацію універсальною схемою перекладу. ТМ має суттєві недоліки, про які свідчать принаймні дві обставини.

По-перше, між граматичними структурами двох мов можуть існувати прямі відповідності, причому як на ядерному, так і на поверхневому рівнях. У такому випадку навряд чи доцільно шукати «обхідні» шляхи там, де прокладена пряма дорога.

По-друге, ТМ не може пояснити численні випадки лексичних трансформацій, таких, наприклад, як конкретизація, генералізація чи смисловий розвиток.

Конкретизацією називається заміна слова або словосполучення мови оригіналу з більш широким предметно-логічним значенням словом або словосполученням мови перекладу з більш вузьким значенням. В результаті застосування цієї трансформації створюваний відповідник і вихідна лексична одиниця опиняються в логічних відносинах включення: одиниця мови оригіналу висловлює родове поняття, а одиниця мови перекладу – видове поняття, що до неї входить. Словами, що позначають родові поняття, є, наприклад, «фрукти», «овочі», «бойові дії», «спортсмени», «меблі», «продукти», «твори» тощо. Відповідно, видові поняття позначені словами: «яблука» чи «груші», «помідори» або «капуста», «атака» або «зустрічний бій», «футболіст» або «спринтер», «сервант» або «крісло» тощо. Порівняйте:

*Dinny waited in a corridor which smelled of **disinfectant**.*

Дінні чекала в коридорі, що *тхнув карболкою*.

Або:

*He ordered a **drink**.*

Він замовив *віскі*.

У низці випадків застосування конкретизації пов'язане з тим, що у мові перекладу відсутнє слово з таким самим широким значенням. Так, англійський іменник *thing* має дуже абстрактне значення (*an entity of any kind*) і українською мовою зазвичай перекладається шляхом конкретизації: «предмет», «факт», «випадок», «істота» тощо. Іноді родова назва мовою перекладу не може бути використана через розбіжності конотативних компонентів значення. Англійське *meal* широко застосовується в різних стилях мови, а українське «прийом їжі» не вживається за межами спеціальної лексики (т. зв. «канцелярит»). Тому, як правило, під час перекладу *meal* замінюється більш конкретним «сніданок», «обід», «вечеря» тощо:

*At seven o'clock an excellent **meal** was served in the dining-room.*

О 7:00 в їдальні було подано відмінний *обід*.

Генералізацією називається заміна одиниці мови оригіналу, яка має більш вузьке значення, одиницею мови перекладу з більш широким значенням, тобто таке перетворення протилежне конкретизації. Створюваний відповідник висловлює родове поняття, яке включає вихідне видове. Генералізація понять як прийом допомагає перекладачеві виходити зі скрутного становища, коли він не знає позначення видового поняття мовою перекладу. Так, наприклад (це зазвичай буває в усному перекладі), «іволга» перекладається як «птах», «фрезерувальник» як «робочий», а «цикламен» як «квітка». Порівняйте:

*He visits me practically every **week-end**.*

Він заходить до мене майже *щотижня*.

Використання слова з більш загальним значенням позбавляє перекладача необхідності уточнювати, суботу чи неділю має на увазі автор, говорячи про «уїк-енд».

Під час перекладу з англійської мови українською генералізація застосовується набагато рідше, ніж конкретизація. Це пов'язано з особливостями англійської лексики. Слова цієї мови мають більш абстрактний характер, ніж українські слова, що відносяться до одного й того ж поняття. Наприклад, не прийнято відокремлювати в українській мові такі слова, як *foot* і *leg*, *hand* і *arm*.

Необхідність генералізації може бути викликана й небезпекою викривлення смислу під час перекладу слова чи словосполучення його словарним відповідником. Наприклад:

*No **Hanging** Bill.*

Законопроект про скасування смертної кари.

Більш загальне позначення може бути кращим і за стилістичних причин. У художніх творах українською мовою не прийнято з пунктуальною точністю вказувати зріст і вагу персонажів, якщо це не пов'язано зі спортивними міркуваннями, і сполучення *a young man of 6 feet 2 inches* в англійському оригіналі краще замінити в українському перекладі на «молода людина високого зросту».

Часом перекладач має можливість вибирати між більш конкретним і більш загальним варіантом перекладу і віддавати перевагу останньому:

*Then this girl gets killed, because she's always **speeding**.*

*А потім ця дівчина гине, бо вона вічно **порушує правила**.*

(Порівняйте з більш «технічним» варіантом: «Вона вічно перевищує швидкість».)

*"Who won the game?" I said. "**It's only the half.**"*

*А хто переміг? – запитую. – **Гра ще не завершилася.***

(Порівняйте з «більш спортивним»: «Це ж тільки перший тайм».)

Методом генералізації можуть створюватися і регулярні відповідники одиницям мови оригіналу: *foot* – «нога», *wristwatch* – «наручний годинник» тощо.

Смисловим розвитком називається така заміна слова або словосполучення мови оригіналу одиницею мови перекладу, значення якої логічно виводиться із значення вихідної одиниці. Сюди, зокрема, відносяться різні метафоричні та метонімічні заміни, створені на основі категорії перехресцування. Наприклад:

*Many South African sanctuaries **are readily reached** from Johannesburg.*

*До багатьох південноафриканських заповідників **рукою подати** від Йоганнесбурга.*

Найбільш часто значення співвіднесених слів в оригіналі та перекладі виявляються при цьому пов'язаними причинно-наслідковими відносинами:

I do not blame them.

Я їх розумію.

(Причина замінена наслідком: «Я їх не звинувачую тому, що я їх розумію».)

He's dead now.

Він помер.

(Він помер, а отже, він зараз мертвий.)

Отже, незважаючи на важливість граматичних (синтаксичних) трансформацій під час перекладу, вони не здатні повністю охопити усі аспекти цього складного феномену. Тим не менш, виділення внутрішньомовних трансформацій можна рекомендувати студентам як один з етапів у роботі над текстом оригіналу, який становить труднощі для розуміння тексту та перекладу перш за все у зв'язку зі складною синтаксичною організацією та невизначеністю логічних зв'язків між окремими компонентами.

ЛЕКЦІЯ № 10

СЕМАНТИЧНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ

Будь-яка теоретична модель перекладацької діяльності повинна насамперед ґрунтуватися на вивченні змістової сторони текстів оригіналу і перекладу. Еквівалентність змісту двох текстів передбачає ідентичність або близьку подібність всіх чи хоча б деяких основних елементів, що складають зміст цих текстів.

На відміну від попередніх моделей, які ми намагалися пов'язати з іменами конкретних дослідників, семантична модель (СМ) швидше має розглядатися як самостійний напрямок перекладознавчих студій, окремі складові якого представлені у численних роботах цілої низки дослідників, серед яких вкажемо на імена англійського вченого Джона Кетфорда (1917–2009) та радянських класиків Вілена Комісарова (1924–2005) та Леоніда Бархударова (1923–1985).

У зв'язку з тим, що методи аналізу плану змісту мовних знаків були розроблені в лінгвістиці порівняно недавно, ранні роботи з теоретичного перекладознавства обмежувалися вкрай елементарним членуванням змісту оригіналу, у якому виділялися змістовий (денотативний) і стилістичний (експресивно-емоційно-оцінний) компоненти. Тим не менш, навіть таке членування вже дозволило вказати на необхідність включення у перекладацьку еквівалентність не тільки фактичного, а й стилістичного оформлення текстів. Досить згадати хрестоматійний прийом, щоб зрозуміти, наскільки експресивні, емоційні й оцінні компоненти змісту можуть змінювати значення мовних одиниць. Порівняйте: «Світловолоса дівка, чого ти тремтиш?» і «Руда дівка, чого ти трясешся?».

Будь-яка семантична модель перекладу припускає аналіз структури змісту, виділення в ньому елементарних одиниць, що прийнято називати семантичними множниками, або семами. Семи, як правило, виділяються за контрастивною ознакою, оскільки саме такий підхід дозволяє точніше визначити, чим значення одного слова відрізняється від значень інших.

У різних мовах комбінації сем, що утворюють значення мовних одиниць, як правило, не збігаються. Ця теза суперечить пересічному уявленню про тотожність словникових відповідників і про переклад як механістичну діяльність із заміни одиниць ВМ на одиниці ПМ. Водночас між окремими семами спостерігається значна схожість. Тому припускається, що процес перекладу може здійснюватися у два етапи. На

першому етапі перекладач визначає семний склад відрізка оригіналу та вирішує, які із встановлених ним сем є релевантними, тобто суттєвими або важливими для здійснення міжмовного спілкування, а отже, мають обов'язково бути відтворені у перекладі. На другому етапі у МП підбираються одиниці, до значення яких входить максимальна кількість релевантних сем оригіналу. Тобто ступінь близькості перекладу до оригіналу (ступінь еквівалентності) визначається кількістю спільних сем.

Виходячи зі СМ, головна проблема перекладу полягає у тому, що кожна мова по-своєму відбирає елементи навколишньої дійсності, інформація про які фіксується у змісті окремих одиниць мови і відтворюється під час їхнього вживання. Для кожної мови існують свої лінгвістично релевантні елементи ситуації. Образно кажучи, кожний окремих предмет (денотат) різні мови нібито бачать з різних боків і тому отримана внаслідок такого спостереження «картинка» кожного разу буде відрізнятися певними деталями. Наприклад, мотиваційною ознакою найменування денотата *instant coffee* в англійській мові стала швидкість приготування, тоді як в українській мові «розчинна кава» характеризується за своєю консистенцією.

Розберемо для прикладу семантичну структуру слова «студент» в українській мові, а потім порівняємо зі структурою англійської лексики *student*. Тут можна виділити такі семи:

- 1) той, якого навчають (не викладач);
- 2) учень вищого навчального закладу (не шкільний учень);
- 3) жива істота (не предмет або абстрактна сутність);
- 4) людина (не тварина);
- 5) особа чоловічої статі (не студентка);
- 6) одна особа (не студенти).

Таким чином, під час використання слова «студент» у комунікації будуть відтворюватися саме ці ознаки. Для англійського слова *student* релевантні усі ті ж семи за винятком семи (5) «особа чоловічої статі». Сема (2) «учень вищого навчального закладу» може бути схарактеризована як частково релевантна, оскільки в деяких англійськомовних країнах словом *student* позначають також шкільних учнів старших класів. У даному випадку мова йде про так звану лінгвістичну релевантність. Крім лінгвістичної релевантності, існує ще релевантність комунікативна (ситуативна). Частина лінгвістично релевантної інформації, закріпленої в значенні одиниці мови, може виявитися комунікативно нерелевантною (незначимою) у конкретній ситуації спілкування. Задача перекладача полягає в тому, аби відтворити в перекладі саме ті елементарні змісти, що є комунікативно релевантними в оригіналі. Втрата інших сем, що

містяться в значенні перекладних одиниць, вважається під час перекладу несуттєвою. Для детальнішої ілюстрації цієї тези розглянемо відомий приклад з роботи Кетфорда “*A Linguistic Theory of Translation*” («Лінгвістична теорія перекладу», 1965). Припустимо, ситуація, описана в англійській мові реченням *I have come* відповідає в українській мові реченню «Я прийшла». Як пише Кетфорд, ситуація, коли такий текст може мати місце, як і будь-яка інша ситуація, є безкінечно складною у тому сенсі, що, намагаючись вичерпно описати її, людина може все більше й більше заглиблюватися у деталі, поки лише обмежені можливості мови не зупинять її. Наприклад, ми могли б почати з точної вказівки на час, дату та місце повідомлення, імені студентки, її віку, кольору її очей та волосся, опису її одягу, професії, релігії, відносин з іншими людьми тощо. Однак лише деякі ознаки ситуації є лінгвістично релевантними. Це наступні:

1) один учасник ситуації, що визначається як виконавець дії, співвідноситься із займенником *I* та протиставлений іншим можливим виконавцям – *we, you, he* тощо;

2) *arrival* – складна подія, яка співвідноситься з ідеєю прибуття на противагу ідеї від'їзду (*leave*) або пересування у просторі без визначеного напрямку (*go*);

3) попередня подія, яка пов'язана з теперішньою ситуацією, що співвідноситься з (а) вибором форми перфекту (*have arrived*) на противагу неперфектній формі (*arrived, was arriving*) та (б) вибором непретеритного часу (*have arrived*) на противагу претеритному (*had arrived*).

Уявімо тепер, що текст перекладений українською мовою «Я прийшла». Релевантними ознаками ситуації тут будуть такі:

1) один учасник ситуації, що визначається як виконавець дії, співвідноситься із займенником «я» та протиставлений іншим можливим виконавцям – «ми», «ви», «він» тощо;

2) виконавець дії жіночого роду – вибір на користь «прийшла», а не «прийшов»;

3) прибуття – складна подія, яка співвідноситься з ідеєю прибуття на противагу ідеї від'їзду («пішла») або пересування у просторі без визначеного напрямку («йшла»);

4) пересування пішки – вибір на користь «прийшла», а не «приїхала»;

5) попередня подія – вибір на користь минуло часу (а не теперішнього чи майбутнього);

6) дія, що завершилася – вибір на користь дієслова доконаного виду («прийшла») на противагу недоконаному («приходила»).

Таким чином, можна наочно побачити, що лінгвістично релевантним в українському перекладі є інший набір (комбінація) елементарних смислів. Ця різниця може бути показана на схемі (рис. 10.1):

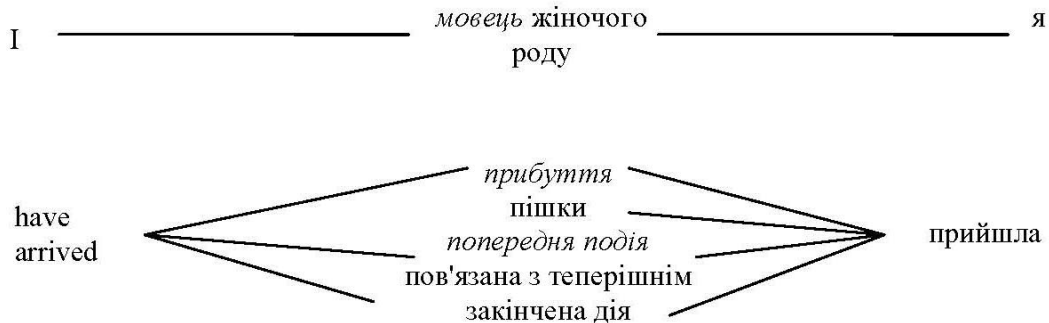

Рис. 10.1. Співвідношення семантичних компонентів на рівні речення

Тільки виділені курсивом ознаки з цього переліку є спільними для обох мов, а отже, не тільки лінгвістично, а й комунікативно релевантними, тобто такими, чиє відтворення у перекладі є обов'язковим.

На думку Комісарова, семантична модель перекладу поєднує теорію елементарних змістів з ідеями т. зв. «породжувальної семантики» (за аналогією до «породжувальної граматики», про яку ми говорили минулої лекції). Сутність цих ідей зводиться до того, що різні мови являють собою набір своєрідних способів вираження низки змістових категорій (таких, наприклад, як «рух», «перебування в просторі», «володіння» тощо), що розглядаються як глибинні стосовно реальних поверхневих структур будь-якої мови. Передбачається можливість виділити загальні змістові категорії і побудувати «глибинний синтаксис» і «глибинний словник» для будь-яких мов. Звідси випливає, що в будь-якій парі мов є якийсь загальний набір елементарних змістів, що складає їхню глибинну структуру. Тоді процес перекладу виглядає в такий спосіб: на першому етапі одиниці оригіналу зводяться до глибинних змістових категорій, які вони репрезентують; потім, оскільки такі категорії є спільними для ВМ та ПМ, вони перекладаються категоріями ПМ, а потім глибинні категорії розгортаються в систему засобів ПМ, серед яких вибираються одиниці, за складом своїх сем найбільш відповідні до вихідних поверхневих структур оригіналу.

Семантична теорія перекладу має значну пояснювальну силу. Вона розкриває багато сторін перекладацького процесу, недоступних безпосередньому спостереженню. У її рамках можливий опис не тільки загальних елементів змісту оригіналу і перекладу, але і багатьох причин

і напрямків розбіжностей між двома текстами. Ця теорія дозволяє об'єктивно аналізувати систему синонімічних засобів, що виражають визначену змістову категорію, і вказує на низку істотних факторів, що визначають вибір варіанта перекладу. Так, наприклад, українське дієслово «тренувати» може бути перекладене англійською мовою декількома дієсловами з близьким значенням. Допомогти зробити правильний вибір повинний семантичний аналіз:

– *to train* – регулярні вправи для надбання відсутніх умінь, навичок, кваліфікації, спосіб виконання може бути будь-яким;

– *to practice* – розвивати або удосконалювати будь-яким способом уже наявні навички або уміння, особливо ті, котрі сприяють розумовому чи фізичному здоров'ю;

– *to drill* – механічний спосіб тренування за допомогою регулярного і багаторазового повторення шаблонних вправ для придбання нових чи подальшого розвитку вже наявних навичок.

Проблему семантичних відносин між знаками різних мов докладно вивчав Леонід Бархударов. У своїй роботі «Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода» («Мова та переклад: Питання загальної та часткової теорії перекладу») він вказує на те, що всі типи семантичних відповідників між лексичними одиницями двох мов можна звести до трьох основних: 1) повний відповідник; 2) частковий відповідник; 3) відсутність відповідника.

Людина не завжди добре розуміє різницю у значеннях слів інших мов, оскільки відмінності позначення одних і тих самих денотатів засобами різної мови не завжди є очевидними. Необхідно пам'ятати, що, хоча лексика тісно пов'язана з дійсністю, слова не є самою дійсністю, тобто важливим є не лише те, що позначається, а й як саме воно позначається. Те, що мовець використовує як засіб мислення одну мову – рідну – створює в нього певну ілюзію «природності» значень слів та особливостей їхнього вжитку. Порушити цю ілюзію допомагає перш за все порівняння з іншою мовою. Наведемо деякі приклади різниці у значеннях слів, які необхідно враховувати під час перекладу.

1) Слова можуть мати різний обсяг значення, наприклад: «ковдра» – *blanket* (вовняна або байкова), *quilt* (стьобана). У цьому випадку українське слово охоплює більший відрізок дійсності.

2) Слова можуть мати різну конотацію або асоціативно-образну характеристику. Наприклад, назви днів тижня, місяців, тварин, рослин повністю збігаються, коли вживаються у своєму денотативному значенні, і тільки частково збігаються у деяких випадках мовлення. Дерево береза росте на території різних країн, але в Норвегії, наприклад, із цим словом асоціюється стійкість та витривалість народного характеру, а в Росії –

ніжність, жіночність, духовність, рідна країна. Дуб – символ сили та моці в Росії і у Франції, але в українській мові дуб – ще й тупак, бовдур.

3) Структура багатозначного слова може також бути доказом національної своєрідності семантики, оскільки в ній відтворюються різні смислові зв'язки між значеннями, що співвідносяться з дійсністю. Українське слово «скло» має такі значення: (а) прозорий матеріал, який виготовляється шляхом плавки та хімічної обробки кварцового піску; (б) тонкий лист або виріб іншої форми, предмет із цього матеріалу; (в) посуд або художні витвори із скла. Німецький еквівалент *Glas* має значення: (а) скло; (б) стакан, чарка; (в) окуляри; (г) бінокль. Порівняння цих багатозначних слів вказує не тільки на те, що вони позначають різні явища, але й на різний характер цього позначання. Так, в українській мові цим словом позначається недиференційоване явище, тоді як у німецькій мові похідні значення позначають конкретні предмети із скла.

Завершуючи аналіз СМ, вкажемо на її недоліки. На думку Комісарова, вона не передбачає тих випадків, коли для опису однієї і тієї ж ситуації різні мови використовують зовсім різні семантичні категорії. У цьому відношенні вона слабша за СДМ, що легко пояснює подібні факти. Також за умов семантичного підходу не знаходиться місця категорії мети комунікації, що грає вирішальну роль під час вибору засобів перекладу. Інакше кажучи, СМ пояснює еквівалентність перекладу, але не пояснює його адекватність.

ЛЕКЦІЯ № 11

ТЕОРІЯ РІВНІВ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

Виходячи з ідеї всебічного опису перекладацької діяльності в одній моделі, Вілен Коміссаров запропонував теорію рівнів еквівалентності. В її основі лежить припущення, що відносини еквівалентності встановлюються між аналогічними рівнями змісту текстів оригіналу та перекладу.

Одним із завдань перекладача є максимально повна передача змісту оригіналу і, як правило, фактична спільність змісту оригіналу та перекладу є вельми значною. Необхідно розрізняти потенційно досяжну еквівалентність, під якою розуміється спільність змісту різномовних текстів, що дозволяється різницею між мовами, якими створені ці тексти, та реальну перекладацьку еквівалентність – реальну смислову близькість текстів оригіналу та перекладу, що досягається перекладачем у перебігу роботи. У кожному окремому перекладі смислова близькість до оригіналу досягається різною мірою та різними способами. Можливість повного збереження у перекладі змісту оригіналу обмежується певним чином майстерністю перекладача та іншими суб'єктивними чинниками, але, передусім, неминучими відмінностями у системах вихідної та цільової мов (об'єктивний чинник). Тому перекладацька еквівалентність може ґрунтуватися на збереженні та втраті різних елементів змісту, що містяться в оригіналі. Залежно від того, яка частина змісту передається у перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняються різні її рівні. Всього їх п'ять, і, відповідно до лінгвістичної традиції, вони мають ієрархічну структуру.

Найнижчий рівень – *мовного знаку* – є надзвичайно важливим, адже більшу частину інформації несуть саме слова. Наступний рівень – *висловлення* – це ланцюг мовних знаків, відібраних та розташованих відповідним чином за певними правилами. Наступний рівень – *структури повідомлення*: повідомлення – це один зі способів опису ситуації, тут має враховуватися відбір відповідних мовних знаків, що відтворюють різні ознаки тієї ситуації, яка описується. Наступний рівень – *опису ситуації*: будь-який текст є сукупністю і водночас послідовністю низки ситуацій. Останній рівень – *мети комунікації*: будь-який текст створюється

з певною метою, яка багато в чому визначає його структуру та відбір тих або інших мовних засобів.

Проаналізуємо рівень мовного знаку, на якому, за Комісаровим, може міститися десять різних видів інформації.

1) Інформація, що ідентифікує денотат. Ця інформація вказує на існування денотата, утворює його назву. Репрезентуючи денотат, слово виконує називну функцію, тобто виділяє предмет з навколишньої дійсності. Зазвичай цю інформацію важко виокремити, адже вона тісно пов'язана з іншими компонентами смислової структури слова. Найбільш чітко цей компонент представлений у власних назвах, для яких є головним.

Еквівалентність під час ідентифікації денотата. Ідентифікація того самого денотата теоретично завжди здійсненна при перекладі. Однак і тут можливі деякі відхилення від однозначності: (а) указівка на денотат в оригіналі і перекладі може здійснюватися шляхом називання понять різного обсягу: *The doors flew open. The windows flew up. The children worked off their wool clothes.* – «Двері розчинилися. Вікна розчинилися. Діти скинули **свetry**»; (б) за відсутності в ПМ знака, що вказує на відповідний денотат у ВМ, може створюватися новий знак («комп'ютер», «касета», «джинси» тощо) або використовуватися вже наявний знак із розширенням його значення функції (*witch-hunter* – «мракобіс») чи використовуватися сполучення знаків ПМ, тобто описовий переклад (*backbencher* – «член парламенту, що не має значного впливу»).

2) Інформація, що вказує на різні ознаки денотата. Більшість знаків не тільки ідентифікують денотат, а й повідомляють про нього якусь інформацію. Вказівка на окремі ознаки денотата утворює підґрунтя для розмежування значень синонімів.

Еквівалентність під час опису денотата. У цьому випадку еквівалентність найчастіше далека від максимальної, оскільки для опису тих самих денотатів різні мови вибирають нерідко неоднакові властивості або сторони. Тому такі описи виявляються різними і, як наслідок, кожна мова начебто створює свою власну картину світу. Наприклад, українське дієслово «плисти» може бути передане в англійській мові різними знаками, залежно від того, яким чином відбувається ця дія: *to swim* – плисти, докладаючи фізичних зусиль; *to float* – плисти поверхнею води; *to drift* – плисти за течією; *to sail* – йти під вітрилом. Під час передачі значення ПМ є можливість компенсувати розбіжності у змісті знаків двох мов за рахунок контексту або використання додаткових знаків.

3) Інформація про приналежність денотата до певної категорії. Цей компонент змісту знака має складну структуру та об'єднує цілий комплекс елементарних змістів: (а) лексико-семантичні категорії;

наприклад, в українській мові категорія початку дії передається за допомогою префікса: «за-говорити», «за-мовкнути», «за-співати» тощо; в англійській мові – лексичними засобами: *to begin singing*; (б) лексико-морфологічні категорії – загальний зміст, на основі якого слова поділяються на частини мови; (в) граматичні категорії – представлені в комунікації однією з форм, що виражають конкретну категорію, наприклад, число, час, відмінок тощо.

Еквівалентність під час передачі категоризації.

(а) Під час передачі лексичних категорій зазвичай не виникає труднощів, тому що інформацію, передану ними, можна виразити засобами будь-якої мови. Наприклад, для категорії «діяч» в англійській мові існує суфікс *-er*, якому в українській мові відповідають суфікси «-тель», «-ець» тощо. Деякі відхилення від повної еквівалентності виникають лише тоді, коли способи передачі конкретного змісту різні у ВМ та ПМ. Однак ці розбіжності настільки незначні, що ними можна знехтувати.

(б) Під час передачі лексико-граматичних категорій труднощі, як правило, не виникають, оскільки частини мови збігаються у більшості мов. У той же час, як правило, еквівалентність на рівні категоріального значення частини мови комунікативно нерелевантна. Нерідко вдається домогтися більшої еквівалентності, замінюючи частини мови під час перекладу: *He walked with his hands in his pockets* – «Він йшов, засунувши руки до кишень». Труднощі можуть виникати за відсутності у ПМ частини мови, наявної у ВМ, наприклад, англійський артикль. Тим не менш, у багатьох випадках значення, що передається артиклем, або є комунікативно нерелевантним, або компенсується за рахунок одиниць інших частин мови.

(в) Граматичні категорії утворюють специфіку структури мовної системи і часто принципово різні у різних мовах. Тому еквівалентні відносини, що встановлюються між граматичними категоріями двох мов у процесі перекладу, не припускають рівнозначності, не говорячи вже про те, що в одній мові можуть бути категорії, відсутні в іншій. Відносини між граматичними категоріями ВМ та ПМ можуть бути наступними:

– аналогічні категорії двох мов нерівнозначні. Наприклад, категорія стану в українській мові частково відповідає англійській категорії тривалості дії та категорії завершеності дії: *I was reading a book* – «Я читав книгу» (а не «Я прочитав книгу»).

– у ВМ існують категорії, відсутні в ПМ. Наприклад, в українській мові відсутня категорія часової співвіднесеності. Для досягнення більшої еквівалентності можна використовувати лексичні компенсатори.

Наприклад: *By the time we returned the guests had left* – «До нашого повернення гості ВЖЕ ДАВНО пішли».

– у ПМ вимушено вживаються категорії, відсутні в оригіналі. Наприклад, під час перекладу речення *The teacher came into the room* українською мовою відбувається прирошення категорії роду іменника: «Учитель зайшов у клас» або «Учителька зайшла у клас».

4) Інформація, що вказує на переважне вживання знака у певні сфері спілкування, тобто приналежність до певного функціонального стилю – наукового, розмовного, офіційно-ділового, тощо.

Еквівалентність під час відтворення стилістичної функції знака. Відтворення стилістичного компонента змісту слова характеризує не тільки саме слово, але й усе висловлювання як приналежне до певної сфери людського спілкування. Найбільший ступінь еквівалентності досягається у тому випадку, якщо слово в перекладі, що відповідає перекладному слову за іншими компонентами змісту, має також однакову стилістичну характеристику. До таких знаків, наприклад, належить велика частина наукових термінів. Рівностильові слова можна знайти й в інших сферах спілкування: *to show off* – «випендрюватися», *brow* – «чоло». Однак нерідко слова, що відповідають одне одному за основним змістом у двох мовах, належать до різних стилів мови і стилістичний компонент значення слова в оригіналі втрачається у перекладі. Наприклад, українське «обкрутити» і англійське *to marry*. У такому випадку можна компенсувати втрату стилістичної ознаки одного слова за рахунок іншого. Наприклад: “*Serve him right,” said sir Pitt, “him and his family has been **cheating** me on that farm these hundred and fifty years*” – «Він зі своєю сімейкою **обдурював** мене на цій фермі цілих півтораєста років».

5) Інформація, що вказує на емоції, репрезентовані знаком, тобто позитивні чи негативні конотації: *writer* (нейтральне) – *scribbler* (негативне).

Еквівалентність під час відтворення емоційного значення знака. Загальний тип емоційності (позитивна чи негативна), як правило, може бути цілком переданий під час перекладу. Як і стилістичний компонент значення, емоційна характеристика часто відноситься не тільки до денотата даного знака, але і до висловлення в цілому. Тому і тут можливе нелокальне відтворення такої характеристики за допомогою іншого знака. Наприклад: *Sheep man – he wasn’t more than **a lamb man**, anyhow – **a little thing** with his neck involved in a yellow silk handkerchief, and shoes tied up in **bowknots***. – «Вівчар? ... Куди до **чорта**, у кращому випадку **ягнятник**, **комашка** якась, з жовтою шовковою хусткою навколо шії й у башмаках з **бантиками**». У цьому реченні зневажливе англійське *lamb man*

перекладається нейтральним українським – «ягнятник», але емоційність відтворюється за рахунок інших слів – «комашка», «до чорта», «бантики».

б) Інформація, що вказує на потенційне вживання знака на позначення різних груп денотатів. Багато слів своїм планом вираження репрезентують одразу декілька смислових комплексів, що можуть бути між собою у певному зв'язку (полісемія): *board* – «дошка», «харчування», «рада»; або бути незалежними один від одного (омонімія): *spring* – «весна», «пружина», «джерело». Можливість вибору у таких випадках обмежується контекстом. Однак незалежно від значення, в якому слово вжито в контексті, решта його значень присутні у свідомості мовця, що може бути використано для обігравання зі стилістичною метою.

Еквівалентність під час передачі вказівки на багатозначність знака. Необхідність відтворення багатозначності слова оригіналу виникає лише тоді, коли ця багатозначність використана джерелом для передачі певної додаткової інформації. Легше за все еквівалентність досягається в тому випадку, якщо багатозначному слову ВМ відповідає багатозначне слово ПМ з подібними значеннями. Наприклад: *But even their join efforts could make nothing of it and they went to bed – metaphorically – in darkness.* – «Але навіть їхні об'єднані зусилля не могли допомогти їм у цьому розібратися і вони лягли спати – образно говорячи – у темряві».

Значно менший ступінь еквівалентності досягається в тих випадках, коли відповідний знак у ПМ не є багатозначним. При цьому доводиться або узагалі відмовлятися від передачі багатозначності, або відтворювати її у змісті іншого знака. В обох випадках досягається лише відносна еквівалентність. Наприклад: *Suddenly Mr Gronk saw himself in the Daily Mirror and, oh! he saw that he was now bald!* – «У цей момент Пан Дуролев, Здоровенний Лев із Джунглів, побачив себе у Дзеркалі Тижня абсолютно лисим!»

7) Інформація, що вказує на наявність у змісті слова образних або інших асоціацій. План вираження слова може репрезентувати певний додатковий зміст, викликаючи у свідомості рецептора певні асоціації. Це може бути вказівка на регулярне використання змісту слова в якості основи образу – метафори, порівняння тощо: «сніг» – «білосніжний» (одяг, волосся тощо), «Білосніжка». У різних мовах назви тварин часто репрезентують певні людські якості.

Еквівалентність під час передачі асоціативно-образної характеристики знака. Під час відтворення даного компонента змісту знака під час перекладу можна відзначити три ступені перекладацької еквівалентності: (а) відповідні слова у ВМ та ПМ мають однакові асоціативно-образні характеристики. При цьому досягається вищий ступінь еквівалентності: *sly as a fox* – «хитрий як лис», *cold as a stone* –

«холодний як камінь»; (б) у ВМ та ПМ та сама ознака складає образний компонент змісту різних слів. При цьому в перекладі відбувається заміна образу зі збереженням змісту: *thin as a rake* – «худий як тріска», *strong as a horse* – «здоровий як бик»; (в) ознака, що складає образний компонент змісту знаку у ВМ, взагалі відсутня у ПМ. У таких випадках еквівалентне відтворення цієї частини значення знака можливе лише за рахунок інших компонентів висловлення. Наприклад: “*Cat*”. *With that simple word Jean closed the scene.* – «“Злючка!” – відпариувала Джин, і це просте слово поклато кінець сцені».

8) Інформація, що вказує на морфемний склад слова. Значення слова в цілому не зводиться до суми значень його складових, однак ці значення є присутніми у значенні в цілому і за необхідності можуть висуватися на передній план.

Еквівалентність під час передачі значення похідного чи складного слова оригіналу. Як правило, словотвірний компонент значення слова виявляється комунікативно нерелевантним у більшості випадків. Еквівалентність між словами оригіналу і перекладу встановлюється незалежно від їхнього морфемного складу. Випадки збігу морфемного складу відповідних слів ВМ та ПМ порівняно рідкі. Тому, коли гра слів, заснована на значенні морфем, які входять до складу слова, складає головний зміст висловлення, для досягнення еквівалентності під час перекладу вона відтворюється шляхом обігравання морфемного складу інших одиниць у ПМ. Наприклад: *What about our **appointments**? – I’m afraid they are more like **disappointments**.* «Що чутно з приводу нашого **призначання**? – Боюся, що воно більше схоже на **розчарування**». Як видно з прикладу, передача цього компонента значення знака часто пов’язана з певними втратами.

9) Інформація, що вказує на можливість використання слова у поєднанні з іншими знаками під час утворення висловлювань. Кожний знак має певну сполучуваність – валентність, яка може бути синтаксичною (наприклад, не можна поєднувати артикль та дієслово) або семантичною («зелена корова», «електричний мокасин»).

Еквівалентність під час передачі інформації про сполучуваність знака. Особливості сполучуваності слова дуже впливають на ступінь близькості оригіналу до перекладу. За неможливості використовувати близькі відповідники внаслідок відмінності їхніх дистрибутивних характеристик можуть з’явитися втрати під час перекладу. Наприклад: *The heat **pulsed** among the cottages and bushes and children.* *Pulsed* – це «бився», «пульсував», але «спека», або «жара», не може битися, та ще й серед кущів і дітей. Тому пропонується такий варіант перекладу: «Спека **омивала** будинки, кущі та дітей».

Ще менш повні відносини еквівалентності встановлюються у тих випадках, коли в оригіналі широка сполучуваність слова використовується в якості зевгми. Наприклад: *He took a final photograph, two cups of tea and his departure.* – «Він зробив останній знімок, випив дві чашки чаю і відправився геть».

10) Інформація, що вказує на протилежність змісту одного слова змісту іншого слова. Деякі слова існують у свідомості мовця у тісному зв'язку з протилежними їм за змістом – антонімами. Такі протилежні за значенням слова часто об'єднуються в одному контексті задля стилістичної мети.

Еквівалентність під час передачі антонімічної характеристики. Проблема відтворення конкретного компонента виникає тільки у тому випадку, якщо в оригіналі слово вживається зі своїм антонімом. Максимальний ступінь еквівалентності досягається, якщо в ПМ існує аналогічна пара. За відсутності антонімічної характеристики у певного слова ВМ можна використовувати іншу антонімічну пару. Наприклад: *Americans may be divided into two classes – some are nice and some are nasty.* – «Американців варто розділяти на дві категорії – симпатичні і несимпатичні». Коли антонімічна характеристика використовується для гри слів, втрата інформації часто неминуча.

Роль різних компонентів значення у семантичній структурі слова є неоднорідною. Деякі з них є головними, інші – периферійними. Проте в контекстах іноді відбувається актуалізація саме другорядних компонентів змісту, що може утворювати певні складнощі для перекладача.

Слово, безумовно, відіграє головну роль під час передачі інформації. Той факт, що використання слів без сполучних елементів є досить ефективним способом передачі повідомлень (т. зв. телеграфний стиль), доводить це, однак у той же час вказує на важливість граматичних і логічних зв'язків у реченні. У процесі комунікації джерело породжує не низку ізольованих знаків, а зв'язне висловлення, що має власну структуру, яка сама по собі здатна передавати важливу інформацію двох типів: 1) інформація, передана власне структурними особливостями висловлювання, незалежно від до одиниць, які в нього входять; 2) інформація, передана стійкими сполученнями певних одиниць. Розглянемо ці особливості докладніше.

1) Змістові компоненти структури висловлення. Вибираючи під час побудови висловлення певну структуру, автор повідомляє реципієнту ту частину інформації, що відрізняє її від значень синонімічних конструкцій. Наприклад, *The boys broke the window (active voice) – The window was broken by the boys (passive voice).* – «Хлопчиська розбили вікно» (активний стан) – «Вікно було розбито хлопчиськами» (пасивний стан).

Додатковий зміст, переданий структурою, може також указувати на певну стилістичну характеристику. Порядок розміщення елементів також важливий. Його зміна зазвичай переслідує визначену мету, що повинно бути передано під час перекладу. Наприклад: указівка на наявність певної граматичної категорії: *He is smiling* (оповідальне речення) – *Is he smiling?* (питальне речення); указівка на значеннєвий центр повідомлення (значеннєвий центр повідомлення в лінгвістиці прийнято називати «нове», чи «рема», в українській мові значеннєвий центр тяжіє до кінця речення): «Учора в лісі я бачив білку» (кого?), «Білку в лісі бачив я вчора» (коли?), «Білку в лісі вчора бачив я» (хто?), «Учора я бачив білку в лісі» (де?); указівка на емоційний характер висловлення.

Досягнення еквівалентності під час передачі змістових компонентів висловлення. Максимальна еквівалентність досягається за використання аналогічних конструкцій. За їхньої відсутності використовуються найбільш близькі за змістом: *The bed was not slept in.* – «У ліжку ніхто не спав».

Відтворення порядку слів важливе не саме по собі, а тоді, коли в ньому міститься вказівка на значеннєвий центр висловлення. Наприклад: «Стіл стояв у кутку» (де?) – *The table stood in the corner*; «У кутку стояв стіл» (що?) – *There was a table in the corner*.

2) Стійкі сполучення одиниць. Висловлення можуть включати в себе і навіть цілком складатися зі знаків, відтворених строго у визначеній послідовності, т. зв. стійких виражень. Досить часто в таких одиницях присутнє переносне значення, яке не виводиться зі змісту окремих компонентів. Максимальна еквівалентність під час перекладу досягається у тих випадках, коли в ПМ також мається стійке сполучення з аналогічним значенням. За відсутності такого висловлення значення може передаватися вільним сполученням слів, що неминуче веде до втрати інформації.

Обсяг інформації, що передається на наступних трьох рівнях є значно меншим порівняно з двома попередніми, але це не означає, що їхня значущість є незначною. Навпаки, адже, як ми знаємо, для забезпечення більшої еквівалентності на вищому рівні перекладач змушений знижувати її на нижчому. Розглянемо послідовно особливості встановлення еквівалентності на трьох рівнях, що залишилися.

Рівень повідомлення. Повідомлення є засобом опису ситуації. Хоча опис ситуації становить наступний рівень, маємо сказати декілька слів про цей процес, адже без цього залишиться незрозумілим, як будується повідомлення. Отже, описуючи певну ситуацію, автор має побудувати повідомлення за допомогою мовних знаків та структур (два перші рівні еквівалентності). Кожну ситуацію можна описати за допомогою різних повідомлень, адже вона має багато аспектів (сторін), охопити які в одному

повідомленні неможливо. Тому опис ситуації завжди є фактично вказуванням на її окремі ознаки та відносини між ними. Таким чином, в основі варіативності повідомлень завжди знаходяться екстралінгвістичні чинники. Оскільки різні мови створюють різні картини світу, на рівні повідомлення можуть використовуватися різні набори мовних знаків для опису однієї й тієї ж ситуації. Найбільш наочно це спостерігається на прикладі тих ситуацій, для опису яких існують певні фіксовані формули повідомлень. Наприклад: *Pull – push* – «на себе» – «від себе»; *Fragile* – «Обережно, скло!»; *Keep off the grass* – «По газонах не ходити!».

Повідомлення, що описують одну ситуацію, можуть відрізнятися характером та кількістю ознак, які в цьому повідомленні згадані, характером зв'язку між ними, послідовністю, стилістичним забарвленням. Еквівалентність перекладу значною мірою зумовлюється максимальною подібністю повідомлень у ВМ та ПМ, що означає збіг характеристик, обраних для їхнього опису. У більшості випадків досягти цього можна без особливих ускладнень, оскільки у ВМ та ПМ можуть існувати однакові мовні можливості (засоби) для побудови однотипних повідомлень. Однак порівняльний аналіз мов показує, що в певній кількості повідомлень такого ефекту досягти неможливо. Наприклад: *What he says goes*. Враховуючи значення дієслова *to go* у цьому реченні «виконуватися», «здійснюватися», ми могли б запропонувати переклад «Все, що він говорить, здійснюється». Але і за лексичним критерієм, і за синтаксичним критерієм така фраза видаватиметься штучною, неприродною для української мови. Українською мовою для опису такої ситуації виберуть фразу «все робиться так, як він забажає», тобто використають дещо інші ознаки.

Особливим різновидом варіативності повідомлень є їхня різна векторальність, тобто вибір вихідної точки та напрямку опису ситуації. Так, відносини людей, які узяли шлюб, можна описувати з різних позицій, наприклад: «Галина – дружина Петра», «Галина одружена з Петром», «Галина вийшла за Петра заміж», «Петро – чоловік Галини», «Петро одружений з Галиною», «Петро узяв шлюб з Галиною», «Галина та Петро – чоловік та жінка» тощо. Тому може так трапитися, що автор та перекладач для опису однієї ситуації віддадуть перевагу різновекторним повідомленням. В цьому випадку переклад на рівні повідомлення буде вважатися еквівалентним.

Частина інформації, необхідної для опису *ситуації*, передається імпліцитно, тобто без допомоги мовних знаків. Як ви вже знаєте, рівень співвідношення експліцитної та імпліцитної долі інформації під час спілкування англійською та українською мовами відрізняється. У зв'язку

із цим обсяг повідомлення під час перекладу може бути скорочений або, навпаки, збільшений.

Еквівалентність на рівні опису ситуації. Ситуації, що описуються, самі по собі є екстралінгвістичними явищами, а інформація, яку реципієнт отримує з певної ситуації, обумовлюється не особливостями мови, а реальними властивостями відповідного відрізка дійсності. Але може виявитися, що описувана ситуація несе якусь додаткову інформацію, що є релевантною тільки у певному мовному колективі і, відповідно, не може бути адекватно сприйнята реципієнтами з іншого мовного колективу без додаткових пояснень. Наприклад, повідомлення про те, що автомобіль їхав на правому боці дороги, буде сприйняте як норма україномовним реципієнтом, але як порушення для англієця. Аби описувана в перекладі ситуація не тільки відтворювала аналогічну ситуацію оригіналу, але також однаково сприймалася реципієнтами обох мовних колективів, буває необхідним введення додаткової інформації, а в деяких випадках встановлення еквівалентності із зовсім іншою ситуацією. Наприклад: *It was Friday and soon they'd go out and get drunk. At this moment they were pretending that it was Monday and they hadn't any money.* Реципієнту англійського тексту ситуація цілком зрозуміла, оскільки в його країні робітники отримують зарплатню кожного тижня у п'ятницю. Для україномовного реципієнта типовою є ситуація, коли робітники отримують зарплатню двічі на місяць. Це обумовлює необхідність запровадження певного коментарю для досягнення еквівалентності саме на рівні опису ситуації. Наприклад: «Була п'ятниця, день получки, і зовсім скоро всі ці люди вийдуть на вулиці аби напиться. А поки що вони роблять вигляд, нібито сьогодні понеділок і в них зовсім немає грошей».

Еквівалентність на рівні мети комунікації. Будь-які повідомлення завжди мають якусь мету в комунікації. Цілі мовця можуть бути різноманітними: повідомлення або отримання інформації, прохання, наказ, обіцянка, погроза, оцінка ситуації, вираження позитивних або негативних емоцій. Відтворення мети оригіналу під час перекладу має величезне значення, адже воно є необхідною мінімальною умовою встановлення еквівалентності оригіналу та перекладу. Якщо відтворення мети комунікації неможливе за умови тотожності описуваної ситуації, то доводиться відмовлятися від відтворення змісту оригіналу на інших рівнях.

ЛЕКЦІЯ № 12

СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ПЕРЕКЛАДУ

У першу чергу хід і результат процесу перекладу визначають змістові відносини, що існують між текстом оригіналу і текстом перекладу у зв'язку з особливостями їхньої рівневої організації, обумовленими системами ВМ та ПМ. Такі особливості являють собою постійні фактори, що впливають на будь-який акт перекладу, незалежно від конкретних умов його здійснення. Однак існує низка факторів перемінного характеру, що мають вплив на переклад залежно від таких умов. Перемінний характер таких факторів не означає їхньої незначущості, тому що кожний з них може вирішальним чином впливати на характер перекладацького процесу. Перемінні фактори можуть бути розбиті на три групи: 1) особливості і характер тексту перекладу; 2) умови перекладу; 3) характеристика осіб, що беруть участь у процесі перекладу. Розглянемо ці три групи детальніше.

1) *Особливості і характер перекладного тексту.*

(а) *Функціональна спрямованість тексту.* Відповідно до різних функцій мови перекладні твори можуть мати різну спрямованість, тобто впливати переважно на мислення, емоції або естетичне почуття реципієнта (найчастіше вплив носить комплексний характер). З лінгвістичної точки зору найбільш значущими є розходження між комунікативною функцією й іншими (експресивною та естетичною). Залежно від цього виділяються два види перекладів – інформативні та художні. У художньому перекладі найбільшим є розходження між еквівалентністю й адекватністю, оскільки важливе не точне відтворення змісту тексту оригіналу, а забезпечення літературних достоїнств тексту перекладу, обумовлених на основі естетичних і літературознавчих критеріїв, що виходять за рамки перекладознавства.

Нагадаємо, що адекватність (або цінність) перекладу визначається його відповідністю тим завданням, для рішення яких здійснюється сам процес. Поняття адекватності містить у собі певний ступінь еквівалентності, але не зводиться до неї. Еквівалентність – поняття власне перекладацьке, що розглядає результат перекладу винятково стосовно оригіналу за ступенем повноти передачі його значимих елементів. У той же час адекватність перекладу відображує його придатність для використання у визначених цілях. Таким чином, цінність перекладу лежить нібито поза рамками перекладацького процесу і не торкається його сутності. Значною мірою вона

обумовлюється факторами, що не мають безпосереднього відношення до тексту оригіналу: літературними достоїнствами тексту перекладу, ясністю викладу, простотою і точністю стилю тощо.

Нерідко цінність перекладу визначається незалежно від ступеня його еквівалентності. Реципієнти, що не мають доступу до тексту оригіналу, оцінюють текст перекладу як самостійний твір. З огляду на необхідність забезпечити адекватність перекладу перекладач може іноді відмовлятися від досягнення максимальної еквівалентності стосовно тексту оригіналу (наприклад, під час перекладу поетичних творів).

(б) *Часові і просторові відносини між текстом оригіналу і текстом перекладу.* В усіх видах перекладу (крім, мабуть, синхронного й усного послідовного) процес породження тексту перекладу віддалений від процесу породження тексту оригіналу, іноді досить сильно, що може поставити перед перекладачем низку проблем. «Архаїчність» тексту оригіналу унеможлиблює застосування як відповідників цілої низки одиниць ПМ, несумісних з історичною епохою створення тексту оригіналу. Ще однією проблемою стає необхідність передати в перекладі вказівку на хронологічну віддаленість шляхом використання мало-вживаних і архаїчних слів і структур ПМ. В цілому, можна говорити про наявність такої закономірності: чим віддаленішим у часі є створення тексту перекладу, тим більше проблем може виникнути внаслідок необхідності подолання ознак його архаїзації. Іншим важливим питанням, на яке немає однозначної відповіді, є те, наскільки «сучасною» має бути мова перекладу порівняно з архаїчним оригіналом.

Просторова (географічна) віддаленість перекладу має значення не сама по собі, а у зв'язку з подібністю або розходженням умов життя, історії і культури відповідних народів. Наприклад, в українській мові, як і у мові багатьох народів, що мешкають у помірному та прохолодному кліматі, символом близьки виступає сніг, тому ми говоримо «білий як сніг» або «білосніжний». У народів, не знайомих з цим метеорологічним явищем, інший критерій близьки, наприклад «білий як перо чаплі». Такі факти становлять серйозну проблему для перекладача, тим не менш, неможна говорити про наявність чіткої закономірності, що більша відстань між місцем створення оригіналу та місцем створення перекладу створює більші проблеми для перекладача. Широко відомим є приклад, наведений американським дослідником Францем Боасом у книзі *“Handbook of American Indian languages”* («Довідник з мов американських індіанців», 1911), про те, що у мові ескімосів значно більше слів на позначення снігу, ніж у англійців: «Тут ми бачимо одне слово *aput*, що має значення “сніг, що лежить”, інше слово – *qana* – позначає “сніг, що падає”, третє слово – *piqsirpoq* – означає “сніг, що рухається”, а четверте – *qitmuqsuq* – “сніг, що лежить у кучі”». Сучасні дослідження показують, що

саамські мови, якими користуються на території Норвегії, Швеції та Фінляндії, мають у складі біля 180 слів на позначення снігу та льоду, а також близько тисячі слів на позначення оленів.

(в) *Жанрова приналежність оригіналу*. Крім розподілу текстів на інформативні і художні, під час опису процесу перекладу варто враховувати й існування усередині кожного з цих двох типів текстів більш дрібних підрозділів, що зазвичай позначаються терміном «жанри мови», або «літературні жанри». До завдань теорії перекладу входить опис впливу приналежності тексту до визначеного жанру на процес перекладу. Така необхідність виникає за розбіжності лінгвістичних особливостей відповідних жанрів. Так, англійські інформаційно-описові матеріали (газетні й журнальні публікації) мають цілу низку особливостей, що відрізняють цей жанр від відповідних матеріалів українською мовою. Тут можна вказати на розмовно-фамільярний характер багатьох англійських текстів цього жанру, «прикрашення» стилю вживанням жаргонізмів, особливий характер заголовків тощо.

(г) *Відношення тексту оригіналу до загальнонародної норми ВМ*. Як відомо, мова певного народу не являє собою однорідного цілого. Поряд із загальнонародною частиною в ньому існують окремі підсистеми. Однією з таких підсистем є *територіальні діалекти* – особливості мови жителів окремого району. Територіальні діалекти можуть виражатися через специфічні лексеми, що є позначеннями того самого денотату у різних районах країни. Наприклад, у літературній українській мові вживається безваріантна назва «картопля», хоч у словнику Бориса Грінченка фіксуються її словотвірні варіанти «картоха» і «картошка» (на сучасному етапі характерні для розмовної мови), а також синонімічна назва «бульба». У колишньому західноукраїнському варіанті мови функціонували фонетичні діалектизми «картопля» й «картофля» та синонімічні назви «бараболя», «бульба» і «бульбега», «бульбан», «бульбиця», «буришка», «мандибурка». Інший приклад – «щавель». Існують такі діалектні назви цієї рослини: «щавух», «щавник», «щава», «голод», «горошок горобиний», «гречка дика», «злодій», «квасець», «квасниця», «квасок», «кислиця», «мариш», «півник», «шшєв», «щава заяча», «щавель гороб'ячий», «щавель кислий», «щавель наський», «щавій путятник», «щавлик», «щавник», «щева», «щевій», «півник».

Іншою формою вираження територіальних діалектів є *графон* – спеціальний стилістичний прийом на позначення навмисного спотворення орфографічної норми з метою відтворення діалектних особливостей вимови. Вілен Комісаров зазначає, що в більшості випадків діалектні особливості мови губляться під час перекладу. Така ситуація склалася не випадково, адже свого часу деякі впливові теоретики перекладу рішуче виступали проти будь-якої спроби відтворення особливостей діалектної вимови персонажів

у перекладі. Найкраще така позиція представлена у Корнія Чуковського, який подає свої міркування у формі дебатів між удаваними перекладацькими прокурором та адвокатом: «Згадайте любого Джима з роману Марка Твена “Текльберрі Фінн”. В оригіналі усе його мовлення – багате на відхилення від норми. На кожну сотню вимовлених ним слів припадає (я підрахував) чотири десятки таких, що різко порушують усі норми граматики». З цього робиться невтішний висновок: «Будьте хоч талантом, хоч генієм, але ви ніколи не зможете відтворити у перекладі жодного з цих семи [згаданих Марком Твеном у передмові до роману] колоритних жаргонів, оскільки російська мова не має жодних лексичних засобів для виконання подібних завдань. <...> В нашій мові ... не знайти жодних відповідників тим зламам та звихненням мови, якими рясніє першотвір. Тут кожного перекладача, навіть найсильнішого, очікує неминучий провал».

Альтернативною можна вважати стратегію, скеровану на відтворення фонографічних засобів мовленнєвої стилізації в мові оригіналу паралельними засобами мови перекладу. Можливість застосування такого підходу обґрунтовує Джон Кетфорд: «Вибір у цільовій мові еквівалентного регіонального діалекту означає вибір діалекту, який в географічному сенсі належить “тій самій частині країни”. При цьому географія розуміється ширше, ніж топографічні та просторові координати, в даному випадку йдеться швидше про “людську географію”, аніж просто про місце розташування».

Можна стверджувати, що, сприймаючи проблему відтворення специфіки аномального мовлення у перекладі не як мовно-нормативну, а як функціонально-нормативну та психолінгвістичну, перекладач отримує, принаймні гіпотетично, додаткові можливості для її креативного вирішення через функціональний аналог, що може бути адекватно сприйнятий реципієнтом, виконуючи в перекладі функцію характеристики персонажа, подібну до першотвірної. Цілком слушним є твердження про те, що сучасні уявлення про норми перекладу сформувалися в ті часи, коли україномовна література була підцензурною й через те українською (практично усі автори, які шукали нових мовних та художніх можливостей, були заборонені) – на її тлі мова перекладів і так здавалася занадто яскравою та зухвалою. Отже, в ліберальніших мовних спільнотах інакшим буде і ставлення до відтворення діалектизмів. Частково під впливом світових тенденцій до вирішення проблеми графону у перекладі, а частково під впливом ставлення до перекладу як до культурологічного феномену, що, зокрема, передбачає відмову від однозначної орієнтації на асимілятивні стратегії, в українській перекладній літературі починають з'являтися зразки паралельного/аналогічного відтворення графону.

Іншою складною з позицій перекладу підсистемою мови є соціальні діалекти – особливості мови представників окремої соціальної чи

професійної групи. Лінгвістичні особливості мови людей, що належать до визначеної соціальної чи професійної групи, мають більш загальний характер. Аналогічні групи виділяються у більшості мовних спільнот, у зв'язку з чим перекладач має можливість використовувати для перекладу слова і вираження, уживані представниками конкретної групи в ПМ.

2) *Умови здійснення перекладацького процесу.* Такий вплив є настільки значним, що нерідко перекладач спеціалізується на виконанні своїх функцій тільки за певних умов. Тут необхідно, насамперед, пригадати розподіл перекладу на усний і письмовий. Вплив на процес перекладу робить форма сприйняття тексту як перекладачем, так і реципієнтом. За умов письмового перекладу сприйняття тексту оригіналу носить багаторазовий характер, коли перекладач має можливість звертатися до тексту неодноразово, що створює найбільш сприятливі умови для досягнення максимальної еквівалентності. За умов усного перекладу сприйняття тексту оригіналу носить однократний характер, що виключає можливість повернення до оригіналу, що призводить до втрати інформації і зниження ступеня еквівалентності.

3) *Характер учасників процесу перекладу.* Кожний з учасників процесу перекладу – джерело, перекладач і реципієнт – відіграє певну роль у впливі на кінцевий результат. Так, наприклад, для реципієнта важливий ступінь зв'язності і логічної послідовності матеріалу, що викладається, а для усного перекладу ще і манера мови, голосність, чіткість, артикуляція тощо. Однак вплив усіх цих факторів практично не вивчений. Основні дослідження в цій галузі сконцентровані на письмовому перекладі, особливо художньому, де особистість перекладача прийнято було трактувати нарівні з автором. Зсув основного обсягу перекладів в інформативну область вимагає відмови від подібної категоричності. Перекладач-професіонал часто позбавлений можливості вибирати матеріал, що він буде перекладати. Від нього потрібне уміння кваліфіковано перекладати тексти будь-яких авторів і напрямків. Як відомо, породжуючи оригінал, джерело будує повідомлення, розраховуючи на певну аудиторію. Так само і перекладач повинний мати на увазі конкретного адресата. При цьому можливі два шляхи. Якщо переклад розрахований на групу реципієнтів ПМ, аналогічну до групи реципієнтів ВМ, то перекладачу доведеться лише враховувати розходження у використанні мовного коду в різних мовних колективах. Якщо ж переклад розрахований на іншу групу реципієнтів, то перекладач сам визначає характер перекладу і модифікує його для досягнення максимальної адекватності. Таким чином, ми наблизилися до комплексу питань, які зазвичай позначають терміном «прагматика перекладу». Їхньому вирішенню і буде присвячена наступна лекція.

ЛЕКЦІЯ № 13

ПРАГМАТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Американський семіотик Чарлз Морріс, який увів у науковий обіг термін «прагматика», розумів його як розділ семіотики (науки про знакові системи), який вивчає відносини між знаками та їхніми інтерпретаторами, тобто тими, хто користується знаковими системами. У своєму лінгвістичному вимірі прагматика досліджує широке коло проблем, пов'язаних як з інтенціями мовця (або адресанта), так і з впливом висловлень на реципієнта (або адресата). Одним з перших, хто спробував пояснити прагматику перекладу як специфічного різновиду міжмовної комунікації, став німецький учений Альбрехт Нойберт. У своїй роботі *“Pragmatische Aspekte der Übersetzung”* («Прагматичні аспекти перекладу», 1968) він формулює низку постулатів, яких має дотримуватися перекладач, аби забезпечити повноцінний комунікативний ефект перекладеного тексту.

Зокрема, Нойберт вказує на те, що переклад має автономну граматику та семантику, але запозичує свою прагматику з тексту ВМ. Адекватний переклад передбачає збереження прагматики тексту оригіналу в перекладі. Дослідник вважає, що прагматика тексту ґрунтується на його семантиці та граматиці, які утворюють своєрідний каркас, побудований за певними правилами (нормами). Як приклад наводиться посібник з експлуатації обладнання. Виробник створює для споживача текст, граматика та семантика якого гарантують оптимальне виконання певних операцій, пов'язаних з цим обладнанням. Якщо споживач правильно інтерпретує цей посібник, то зможе користуватися обладнанням, а це означає, що текст досяг свого прагматичного ефекту. Очевидно, що текст перекладу (його семантика і граматика) має бути побудований таким чином, аби досягти аналогічного прагматичного ефекту, тобто у нашому випадку – уможливити використання реципієнтом ПМ зазначеного обладнання.

Нойберт пропонує класифікацію перекладів, що ґрунтується на прагматиці вихідного тексту. Він виділяє чотири типи.

Тип 1. У текстів ВМ та ПМ схожі цілі, зумовлені спільними або потенційно спільними потребами. Текст ВМ не призначений спеціально для аудиторії ВМ, а з прагматичної точки зору однаковою мірою є цікавим і для аудиторії ПМ. Це не означає, що текст не має граматико-

семантичних особливостей ВМ і що до тексту ПМ не потрібно вносити жодних мовностилістичних змін. Однак головним чинником є наявність у двох текстів спільних цілей, тобто їхня спільна прагматична спрямованість. Приклади: наукова та технічна література, рекламні тексти. Цей тип тексту характеризується найвищим ступенем прагматичної перекладності, незважаючи на (а можливо, і завдяки!) численні трансформації, до яких змушений вдаватися перекладач задля досягнення адекватності.

Тип 2. Текст ВМ містить інформацію (настанови, офіційні розпорядження, розважальні матеріали тощо), що відповідає специфічним потребам аудиторії ВМ у певній історичній, економічній, політичній, культурній, географічній або будь-якій іншій ситуації. Точок перетину для аудиторії ПМ не існує. Сюди належать, наприклад, тексти законів, місцева преса, оголошення. З прагматичної точки зору, на думку Нойберта, ці тексти можна вважати неперекладними. Мається на увазі, що їхня мета у перекладі повністю втрачається. Проте, на думку автора, переклад є здійсненим, коли мета вихідного тексту адаптується для потреб цільової аудиторії, тоді цей тип тексту може перетворюватися на інший.

Тип 3. Художня література. Тексти цього прагматичного типу мають багато спільного з текстами другого типу у тому сенсі, що вони виникають та інтерпретуються у специфічних суспільних ситуаціях. З іншого боку, вони суттєво відрізняються здатністю долати обмеження, накладені на них ВМ. Таким чином, вони неначе «випадають зі свого часу» та набувають загальнолюдської цінності. Як продукти художньої творчості вони стають частиною всесвітньої літератури (загального культурного фонду), не втрачаючи при цьому своєї національної самобутності. Нойберт вважає, що прагматична реалізація художніх текстів у перекладі є обмеженою.

Тип 4. Текст, створений ВМ, призначений для перекладу ПМ. Він є наслідком потреби інформувати аудиторію ПМ про події, пов'язані з країною ВМ. Приклади: література та періодика для зарубіжних країн. Цей тип тексту має другий за потужністю рівень прагматичної адекватності. Багато в чому прагматичний ефект перекладу залежить від відпрацьованості механізму «зворотного зв'язку» між перекладачем та автором тексту. Якщо вони працюють злагоджено, виходячи з довіри та знання предмету, прагматика вихідного тексту може бути реалізована у перекладі на високому рівні.

На думку Олександра Швейцера, прагматика перекладу визначається взаємодією трьох компонентів: комунікативної інтенції (мети комунікації – пригадаємо теорію рівнів еквівалентності Комісарова), функціональних параметрів тексту та комунікативного ефекту. Ці елементи відповідають

складовим *мовленнєвого акту* (мовленнєвий акт – окремий акт мовлення, який становить собою двосторонній процес породження тексту та охоплює, з одного боку, письмове чи усне мовлення, а з другого – паралельні процеси сприйняття та розуміння почутого чи прочитаного) – відправнику (адресанту), тексту та отримувачу (адресату). Відносно перекладу співвідношення між цими елементами може бути виражено наступним чином: перекладач виявляє на основі функціональних домінант вихідного тексту комунікативну інтенцію, що перебуває у його основі, та створює цільовий текст таким чином, аби отримати від нього комунікативний ефект, що відповідає цій інтенції.

Як можна побачити, у плані розуміння прагматики перекладу погляди Нойберта і Швейцера (а також багатьох інших дослідників) збігаються, втім їхня позиція є доволі вразливою. Справа в тому, що категорії прагматики важко пояснити, а ще важче виміряти, тому, наприклад, твердження Коміссарова про те, що головне прагматичне завдання перекладу полягає в тому, аби створити мовою перекладу текст, який володіє здатністю чинити аналогічний оригінальному функціональний вплив на реципієнта перекладу, має швидше гіпотетичний характер, не підкріплений методикою емпіричного аналізу.

Те саме можна сказати і про відомий заклик Рюріка Міньяра-Білоручева (1922–2000) щодо неприпустимості створення почуття «естетичного» (читай: «прагматичного») дискомфорту під час сприйняття перекладеного тексту. Через те що перекладач рідко має можливість спостерігати та порівнювати реакції носіїв двох мов – вихідної та цільової, – а певні реакції просто непридатні для спостереження, поняття впливу, або реакції, в перекладознавстві вимагає уточнення. Насправді в перекладі йдеться не про реакції конкретних носіїв мови перекладу, а тільки про *перекладацькі гіпотези* стосовно цих реакцій, адже рівноцінність регулятивного впливу вихідного тексту та перекладеного тексту на своїх адресатів не можна розуміти як ідентичність реакцій конкретних людей. Одне й те саме повідомлення навіть у межах одномовної аудиторії здатне викликати безліч різноманітних відгуків, тому текст оригіналу й текст перекладу мають забезпечити однаковий психологічний та естетичний ефект лише в принципі.

Іншим украй важливим аспектом прагматики є декодування прихованих смислів, які отримали назву «імплікатур». Імплікатура (або імплікація) визначається у лінгвістиці як смисл, що виводиться інтерпретатором на підставі небуквальних значень мовних виразів, актуалізованих продуцентом висловлювання, з опорою на фактори мовного й ситуативного контексту крізь призму перцептивного, когнітивного й емоційно-оцінного досвіду. В «ідеальному» перекладі

перекладач мав би прагнути відтворення усього «глобального змісту» тексту оригіналу, який складається як з вираженого змісту, так і зі смислових компонентів, які лише мають на увазі та додаються до мовного змісту тексту самими комунікантами. Таким чином, «ідеальний» переклад передбачає точне відтворення змісту оригіналу з тим, аби реципієнти перекладу могли б на його основі самостійно вивести приховані смисли. Практична реалізація такого завдання у повному обсязі видається недосяжною, адже аксіомою теорії перекладу є положення про втрату частини змісту оригіналу (в тому числі й прихованого) в перекладі через низку об'єктивних та суб'єктивних чинників, серед яких – індивідуальність перекладацької інтерпретації. Тому еквівалентним слід вважати такий переклад, в якому імплікативність тексту оригіналу та тексту перекладу є не абсолютною (повною), а відносною (сумісною), тобто коли множина імплікатур тексту оригіналу й множина імплікатур тексту перекладу перебувають у стані перетину, а в тих частинах, що не перетинаються, немає суперечливих імплікатур.

Поняття імплікатури є дотичним до поняття «підтекст», яким традиційно користуються перекладознавці. Зокрема, Олександр Чередниченко пише про перекладацький контекст як про «змінну величину, обсяг якої залежить від багатьох чинників і яка охоплює поняття тексту, підтексту і затексту». Контекст, у свою чергу, розглядається як мовне та ситуативне середовище, що зумовлює перекладацький вибір.

Поняття підтексту ретельно аналізує Олександр Лурія, який пише про те, що інтерпретація тексту передбачає «складний перехід від “тексту” до “підтексту”, тобто до виділення того, у чому саме ховається центральний внутрішній смисл повідомлення, аби після цього стали зрозумілими мотиви, що стоять за вчинками тих осіб, що описуються у тексті». Отже, можна припустити, що важливим завданням перекладача є максимальне проникнення в сутність твору, ступінь осягнення якого детермінується здатністю вникнути у підтекст, тобто внутрішні – глибинні – шари змісту. Далі автор зазначає, що «центральною проблемою психології розуміння тексту є засвоєння не тільки тих поверхневих значень, які безпосередньо витікають зі слів та граматично оформлених їхніх сполучень, що містяться в тексті, а й із засвоєння внутрішньої, глибокої системи підтекстів або смислів». Дослідник вказує на наявність різних ступенів глибини прочитання (інтерпретації), адже можна прочитати текст поверхнево, «виділяючи з нього лише слова, фрази або оповідь про певну зовнішню подію»; а можна «виділити прихований підтекст і зрозуміти, який внутрішній сенс ховається за подіями, про які йдеться»; врешті-решт можна прочитати «з ще глибшим аналізом, виділяючи за текстом не тільки його підтекст або загальний смисл, а й аналізуючи ті мотиви, що

стоять за дією тієї або іншої особи», або навіть «мотиви, які спонукали автора писати цей твір». Цим трьом рівням інтерпретації, на нашу думку, і відповідають наведені вище поняття *контексту* – *підтексту* – *затексту*.

Отже, доходимо висновку про те, що «підтекст» у його лінгвістичному значенні близький передусім до прагматичного поняття імплікатури і в цьому сенсі є необхідною складовою вдалої інтерпретації та перекладу будь-якого тексту, адже творчий характер перекладу визначається здатністю перекладача до несуперечливого відтворення якомога більшої кількості прихованих змістів вихідного твору з метою забезпечення такого усвідомлення твору реципієнтом приймаючої мови, яке б максимально відповідало сформульованій ним прагматичній гіпотезі.

Затекст, у свою чергу, також може бути схарактеризований як гібридне утворення, в якому суміщаються риси як ситуативного, так і культурного контекстів. Якщо ж продовжити лінгвістичні аналогії, то найближчим до затексту видається поняття «пресупозиції», яка в межах найсучаснішої когнітивно-дискурсивної парадигми мовознавства термінується як «попереднє» знання, не обов'язково виражене словесно, без якого неможливо адекватно сприйняти текст. Іноді пресупозицію дорівнюють до «фонових знань».

Повертаючись до поняття імплікатури, зазначимо, що важливим засобом забезпечення адекватності перекладу є перевірка того, щоб імплікатури перекладу не суперечили як оригінальним, так і одна одній. Для цього нам потрібно ввести поняття «контекстно-вільної» та «контекстно-зв'язаної» імплікативності. Контекстно-вільною є така імплікативність, яка не залежить від попереднього контексту і сама не впливає на подальший контекст. Контекстно-зв'язана імплікативність, навпаки, релевантна для усього твору або його окремої частини (теми, підтеми), коли імплікатури, що витікають із певного конкретного висловлювання в тексті, релевантні для розуміння подальшого розвитку тексту в певному творі.

Випадки контекстно-зв'язаних імплікатур часто призводять до несумісності імплікатур як між відрізками тексту оригіналу й тексту перекладу, так і між різними відрізками тексту перекладу, порушуючи таким чином рівень адекватності сприйняття реципієнтом перекладу. Прикладом є ситуація з персонажами, позначеними в романі Льюїса Керролла "*Alice's Adventures in Wonderland*" як *the King* та *the Queen*, які є водночас (1) *the King and the Queen of Wonderland* та (2) *the King and the Queen of Hearts*. Якщо в першому випадку правильним перекладом буде «Король» і «Королева», то в другому тільки «чирвовий король» та «чирвова дама». В одному з розділів роману вони постають перед нами в такій ситуації:

*Next came the guests, mostly Kings and Queens, and among them Alice recognised the White Rabbit: it was talking in a hurried nervous manner, smiling at everything that was said, and went by without noticing her. Then followed the **Knave of Hearts**, carrying the King's crown on a crimson velvet cushion; and, last of all this grand procession, came **THE KING AND QUEEN OF HEARTS**.*

Переклад:

*За дітьми виступали гості, здебільшого королі й королеви, і серед них Аліса впізнала Білого Кролика: він то цокотів щось нервовою скоромовкою, то усміхався, коли говорили інші, і врешті проминув Алісу, не помітивши її. За гостями йшов **Чирвовий Валет**: на червоній оксамитній подушці він ніс королівську корону. А замикали всю цю пишну процесію **КОРОЛЬ і КОРОЛЕВА СЕРДЕЦЬ**.*

Як бачимо, перекладач пропонує варіант «КОРОЛЬ і КОРОЛЕВА СЕРДЕЦЬ», в якому втрачається імплікація, пов'язана з карточною грою, хоча в контексті залишаються всі інші лексичні маркери, що вказують на неї, включаючи Чирвового Валета. Саме Чирвовий Валет набуває особливого значення в іншому розділі роману, де він разом із Чирвовою Дамою фігурує у такому віршику:

***The Queen of Hearts**, she made some tarts,
All on a summer day*

***The Knave of Hearts**, he stole those tarts,
And took them quite away!*

За логікою обраної перекладачем стратегії, *The Queen of Hearts* в цьому контексті, так само як і в попередньому, має бути представлена як «Королева Сердець», але пропонується зовсім інший варіант:

***Краля Чирвова** спекла пиріжки,*

А також спекла рулет.

Та ті пиріжки, як і той рулет,

*Украв **Чирвовий Валет**!*

Перекладач вдається до антропоніму «Чирвова Краля», який може вважатися своєрідною контамінацією між «Чирвовою Дамою» та «Королевою» й водночас архаїчним позначенням «Чирвової дами». Сам по собі він є вдалим, проте в плані зв'язності тексту у реципієнта може виникнути серйозна проблема ідентифікації образу. Очевидно, що у двох розглянутих контекстах перекладач створив суперечливі контекстно-зв'язані імплікатури, чим і порушив принцип одноманітності під час відтворення художнього образу.

ЛЕКЦІЯ № 14

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК ПРОЦЕСУ

Лінгвістична теорія розглядає переклад як лінійний процес, етапами якого є лише комплекси дій, необхідних для перекладу окремого відрізка тексту, відомого під назвою «одиниця перекладу». У межах кожного такого комплексу можна виділити два види дій: 1) «вилучення» інформації з оригіналу; 2) вибір необхідних засобів у ПМ. Етап «вилучення» зазвичай називають з'ясуванням значення, або інтерпретацією. На ньому перекладач повинний одержати інформацію, що міститься як у самому перекладному відрізку оригіналу, так і в лінгвістичному і ситуативному контексті, і на основі цієї інформації зробити необхідні висновки про зміст, що йому необхідно відтворити на наступному етапі. Важливо підкреслити, що розуміння оригіналу перекладачем має певну специфіку. Воно відрізняється від розуміння того ж тексту реципієнтом, що сприймає його без наміру перекладати. Розуміння тексту перекладачем має дві характерні риси: (а) закінченість, тобто обов'язковість остаточного висновку про зміст перекладного відрізка; (б) обумовленість структурою ПМ. Додаткові дані, що виявляються потрібними перекладачу, багато в чому обумовлені системою ПМ. Так, під час передачі англійських дієслів перекладач, як правило, прагне витягти з контексту інформацію про характер протікання процесу, що дозволила б йому зробити вибір між українським доконаним та недоконаним видом.

В описі другого етапу перекладацького акту – вибору засобів ПМ для породження тексту перекладу – також необхідно особливо виділити аспекти, що відрізняють цей процес від породження будь-якого тексту на ПМ. Прагнення до еквівалентної передачі змісту оригіналу не може не накладати обмежень на використання засобів ПМ. Переклади будуть відрізнятися від оригінальних текстів більш частим використанням засобів, аналогічних до структур ВМ, великою кількістю штучно створюваних аналогів, що відбивають формальні ознаки іншомовних одиниць, великою кількістю реалій – лексичних одиниць, що відтворюють національно- та культурно-специфічні змісти. Таким чином, у результаті численних актів перекладу в ПМ утворюється підсистема засобів, що найбільше відповідають системі засобів ВМ і регулярно використовуються перекладачами в процесі роботи, свого роду «мова у мові».

Тепер спробуємо з'ясувати, що криється за терміном «одиниця перекладу». Його неоднозначність підтверджена наявністю цілої низки тлумачень, деякі з яких ми розглянемо.

Вважається, що першими проблему одиниці перекладу підняли вже відомі нам канадські дослідники Жан-Поль Віне та Жан Дарбельне. Одиницею перекладу вони пропонують вважати мовну одиницю, що відповідає одиниці думки. Серед таких одиниць виділяються: 1) функціональні (що виражають одну граматичну функцію); 2) семантичні (що виражають одне лексичне значення: *to happen* – *to take place*); 3) просодичні (що виражають одну інтонацію: *You don't say*); 4) діалектичні (що виражають хід думки: *this, or*). У структурному відношенні одиниця перекладу може дорівнювати слову, словосполученню, частині слова (морфемі), фразеологічній одиниці – як ідіоматичній, так і неідіоматичній (*severe winter, flat denial, to know for a fact*). Таким чином, як одиниці перекладу виділяються одиниці тексту оригіналу різних рівнів, стосовно яких можна використати окремі відповідники у перекладі і які перекладаються як одне ціле.

Аналогічний погляд на проблему одиниці перекладу має теоретик радянського періоду Леонід Бархударов. На думку автора, найважливішою задачею, що стоїть перед перекладачем, є відшукування у вихідному тексті мінімальної одиниці, що підлягає перекладу, тобто такої одиниці, якій має бути підшуканий відповідник у ПМ, але складові частини якої окремо не перекладаються. Таким чином, одиниця перекладу – це найменша одиниця ВМ, що має відповідник у ПМ, вона сама може мати складну структуру, але окремо узяті її частини «неперекладні», тобто в тексті перекладу їм не можна знайти відповідників. По суті, одиниця будь-якого мовного рівня може виявитися одиницею перекладу. Наприклад, для *sky-scraper* – «хмарочос» – одиницями перекладу будуть морфemi *sky* і *scraper*; для *blackbird* – «дрізд» – одиницею перекладу буде саме слово; словосполука *to take part* – «брати участь» – буде перекладатися на рівні словосполучення; а прислів'я *Every dark cloud has a silver lining* – «Немає лиха без добра» – буде перекладатися на рівні речення. Таким чином, стає ясно, що відповідно до пропонованого визначення основною одиницею перекладу буде виступати слово.

Така позиція стосовно одиниці перекладу може бути схарактеризована як «універсальна». Підсумовуючи її, наведемо загальне визначення одиниці перекладу як багаторівневого утворення, якому відповідає перекладний відповідник.

Альтернативною позиції «універсалістів» вважається точка зору «функціоналістів», які прагнули прив'язати одиницю перекладу до

функціонально самостійних вербальних формацій, якими, згідно з теорією комунікації, є висловлення, найчастіше втілені у сентенціональну форму. Послідовним поборником такого підходу був Вілен Комісаров, який писав, що «мінімальною одиницею перекладацького процесу буде одне висловлення (конкретне речення) у тексті» і «навіть тоді, коли в межах висловлення немає достатньої інформації для вибору варіанта перекладу і для цього необхідне ознайомлення зі змістом інших частин тексту, перекладач не починає перекладу наступної одиниці, не закінчивши перекладу даного висловлення».

У нашій спробі розв'язати проблему одиниці перекладу ми схильні розділити позицію тих дослідників, які намагаються поєднати системно-структурний погляд з функціонально-комунікативним і з цією метою пропонують звернути увагу не тільки і не стільки на форму, скільки на зміст тих мовно-мовленнєвих утворень, які претендують на статус одиниці перекладу. Одним з перших на цьому шляху виступив Яків Рецкер, який писав про те, що «фактично в процесі письмового перекладу одиницею перекладу може бути і слово, і синтагма, і ціле речення, і абзац, і весь текст, що перекладається». Розвиваючи цю тезу, вкажемо на те, що сегментація тексту на одиниці перекладу здійснюється не за ознакою співвіднесеності з прийнятими одиницями або рівнями мовної ієрархії, а за ступенем тієї важливості, яку набуває передача семантичної та стилістичної інформації, що міститься в окремих елементах вихідного тексту, для досягнення загальної адекватності перекладу. На цій підставі можна вважати одиницею перекладу мінімальну одиницю відносно автономного смислу, на рівні якої відбувається первісне зчитування перекладачем інформації, що міститься у вихідному тексті. Таким чином, пропонуємо вважати одиницею перекладу мовно-мовленнєве утворення різних рівнів знакової репрезентації, представлене у свідомості перекладача у формі ментальної репрезентації (концепту або концептуальної структури) та актуалізоване як проблема, що вимагає вирішення у формі пошуку або створення іншомовного відповідника на основі мовно-комунікативної та особистісної варіативності.

Намагаючись запровадити в перекладознавстві діяльнісний підхід, теоретики перекладу, як правило, вдаються до розробки різноманітних моделей когнітивного та/або психолінгвістичного характеру. Прикладом можна вважати «інтерпретативну модель перекладу», запропоновану Маріанною Ледерер та Даніцею Селескович. В основу їхньої концепції покладені відомі лінгвістичні та психологічні фактори, що розкривають зв'язок між мовою та мисленням у процесі комунікації. Нагадаємо, що у мовознавстві закріпилося розуміння мовного знаку як двосторонньої одиниці, що поєднує план змісту (значення) та план вираження (форму).

Форми та значення мовних одиниць зберігаються у свідомості людини та є загальним надбанням усієї мовної спільноти. Завдяки цьому мова здатна виступати засобом спілкування. Але спілкування само по собі здійснюється не одиницями мови (словами), а за допомогою мовленнєвих висловлень, значення яких не є простою сумою значень слів, з яких вони складаються. Спілкування завжди відбувається між конкретними людьми, в конкретній ситуації, у певний час та у певному місці. Зміст будь-якого висловлення буде сильно залежати від цих суб'єктивних чинників, а також від попереднього досвіду комунікантів, їхніх знань, почуттів та намірів. Одне й те саме висловлення може мати різний зміст залежно від контексту та ситуації, в яких воно використане. Мета спілкування власне і полягає в передачі такого конкретного змісту, який і сприймається адресатом. Наприклад, фраза «Я щойно приїхав із Нью-Йорку» може бути відповіддю на запитання «Не бажаєте поїхати до Нью-Йорку сьогодні?» або на запитання «Не бажаєте поїхати сьогодні до Бостону?» або «Чому ви почуваетесь тут чужим?». І кожного разу це висловлення буде мати інший смисл, отже, й потенційно інший переклад.

Така відносна незалежність змісту висловлення від мовних одиниць, що входять до його складу, підтверджується також даними психології. Відомо, що люди не запам'ятовують мовної форми тих думок, що були ними висловлені, але зберігають у пам'яті виражений смисл. Як правило, людина не може дослівно повторити те, що вона сама сказала або почула, але може передати відповідний зміст. Відповідно, робиться висновок, що завданням перекладача є передача іншою мовою змісту (смислу) висловлення, що з'явилося за конкретних умов. Розуміння смислу є його інтерпретацією, тобто вилученням смислу, оминаючи мовні одиниці. Цей процес відбувається миттєво та інтуїтивно, а в пам'яті перекладача зберігається лише вилучений зміст, який він і передає під час перекладу. Звернення до мовного змісту, до значень конкретних мовних одиниць оригіналу лише ускладнює та спотворює розуміння, а отже, і переклад. Таким чином, будь-який переклад – це інтерпретація. В перекладі присутні три елементи: мовленнєве висловлення мовою *X*, розуміння перекладачем змісту цього висловлення – вже поза цією мовою – та перевираження цього змісту мовою *XX*. В цілому, переклад – це операція над ідеями, а не над мовними знаками, а перекладач може дістатися смислу, долаючи мовне вираження та інтерпретуючи зміст висловлення.

Сутність перекладацького процесу найкраще проявляється за умов усного перекладу, оскільки саме тоді перекладач опиняється у природному становищі учасника мовленнєвого спілкування, точніше, він по черзі виконує дві ролі: інтуїтивно розуміє смисл того, що було вимовлене, і виражає цей смисл іншою мовою. Однак автори концепції вважають, що

вона правильна для будь-якого перекладу. В письмовому перекладі справжня сутність перекладу спотворюється. Тому письмовому перекладачу рекомендується імітувати процедуру усного перекладу: прочитати відрізок оригіналу, закрити книжку, викласти «схоплений» зміст мовою перекладу і лише потім подивитися, чи є необхідність додати до переданого смислу певні деталі, пов'язані з мовним змістом оригіналу.

Проблемі висвітлення діяльнісної сутності перекладу приділяє багато уваги професор Ірина Зимня. У монографії «Лингвопсихология речевой деятельности» («Лінгвопсихологія мовленнєвої діяльності», 2001) вона описує переклад як різновид мовленнєвої діяльності. Авторка вважає переклад самостійним різновидом мовлення, який має складний характер внаслідок специфіки обробки повідомлення, що сприймається та відтворюється. Якщо слухання (аудіювання) та читання мають рецептивний характер, а мовлення та письмо – продуктивний, то, очевидно, що переклад має бути схарактеризований як рецептивно-продуктивна діяльність.

Предметом перекладу як діяльності є не мовні засоби, а втілена за їхньою допомогою (тобто вербалізована) чужа (авторська) думка, яка відтворюється перекладачем для інших. На рецептивному етапі перекладу чужа думка усвідомлюється, внаслідок чого у свідомості перекладача формується умовивід. Причому цей умовивід може бути менш або більш повним, залежно від низки чинників, передусім від різновиду перекладу. Наприклад, синхронний переклад характеризується найменшим ступенем повноти умовиводу, тоді як письмовий переклад – найбільшим. На продуктивному етапі перекладу умовивід втілюється засобами ПМ. Таким чином, думка автора першотвору не просто відтворюється, а переформулюється. Переформулювання здійснюється з різним ступенем усвідомлення та автоматизованості.

Зимня також наголошує на тому, що переклад є саме мовленнєвою, а не розумовою діяльністю, оскільки він не виконує когнітивну або пізнавальну функцію, а тільки комунікативну. Переклад – це діяльність, за допомогою якої здійснюється акт спілкування. До того ж, цей різновид характеризується тим самим психологічним змістом, що й інші різновиди мовлення.

ЛЕКЦІЯ № 15

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

У 1990 р. С'юзан Баснетт та Андре Лефевр у своїй книзі *"Translation, History and Culture"* («Переклад, історія та культура») оголосили про «культурний поворот» у перекладознавстві. Цей крок означав водночас відхід від надмірної «лінгвізації» перекладу та перехід до його усвідомлення як передусім культурної практики. Прибічники культурологічного напрямку у перекладознавстві зробили спробу відмовитися від поняття еквівалентності, яким у межах лінгвістичного підходу вимірювалася якість перекладу, адже, на їхню думку, важливим є не те, наскільки повно переклад відтворює оригінал, а наскільки повноцінно він виконує функцію культурного посередника. Такий підхід розширив коло текстів, залучених до орбіти перекладознавчого аналізу, адже разом з перекладами у традиційному сенсі дослідників почали цікавити такі форми вторинної комунікації, як переказ, адаптація, твір за мотивами тощо.

В межах культурологічного напрямку розвиваються деякі цікаві теорії, на яких хотілося б зупинитися докладніше. Першою у нашому списку йде теорія полісистеми ізраїльського перекладознавця Ітамара Івен-Зогара, хоча сам термін «полісистема» його розробник запозичив у відомого російського філолога-формаліста Юрія Тинянова, який ще у 1929 р. використав його на позначення літератури як «багатшарової структури взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів». Згідно з теорією Івен-Зогара література є полісистемою, розвиток якої відбувається за рахунок безперервного процесу взаємодії тих систем, які входять до її складу. Однією з таких систем і є переклад, який традиційно посідає місце на периферії кожної окремої національної літературної полісистеми, але за деяких обставин може набути центрального положення. Поняття «полісистеми» об'єднує між собою явища різних рівнів. Так, окрема полісистема входить як складовий елемент до більшої полісистеми, зокрема, полісистема певної національної літератури є складовою частиною соціокультурної полісистеми, до якої, окрім літератури, належать релігія, мистецтво, політика та ін. Поставлена в такий спосіб у ширший соціокультурний контекст, література розглядається вже не як

набір текстів, а значно ширше – як низка чинників, що управляють продукуванням, розповсюдженням і сприйняттям цих текстів.

Традиційно вважається, що переклад завжди посідає периферійне місце у полісистемі ПМ. Дослідник вважає таку ситуацію цілком природною та виділяє три ситуації, коли переклад переміщується з периферійної на центральну позицію.

Першою є ситуація, коли «молода» національна література перебуває у процесі становлення і ще не склалася у полісистему. Така ситуація спостерігалася в Україні у ХІХ ст. Максим Стріха описує її так: «Український переклад справді був зорієнтований на інтелігентні верстви, які були переважно двомовними (багатомовними). Отже, він виконував не тільки інформаційну функцію (потенційні читачі могли ознайомитися з певним твором у перекладах мовами метрополій – російською, німецькою, польською або й безпосередньо в оригіналі), а передусім – функцію націєтворчу. Цей переклад уможлиблював пряме, без посередників, спілкування української культури з іноземними літературами й допомагав утверджувати ідею можливості прямих культурних зв'язків між українцями й іноземцями, а відтак й ідею культурної та політичної рівності українців з іншими народами. Він заперечував накинтий ззовні погляд на українську мову як лишень говірку для хатнього вжитку». І далі: «Водночас саме через переклад формувалася українська лексика в царині, де вона не могла сформуватися іншим чином (через відсутність українськомовних вищих верств, армії, адміністрації, науки, церкви тощо), а також і загальнонормативна на сьогодні лексика».

Другою є ситуація, коли література невеликого народу пригнічується домінуючою літературою численнішої нації. Знов-таки, можна зі впевненістю стверджувати, що така ситуація була довгий час типовою для України, і навіть зараз – через двадцять п'ять років після проголошення незалежності – все ще залишається актуальною. З цього приводу професор Лада Коломієць пише: «Тож симптоматично, що протягом останніх десятиріч перекладознавці звертають особливу увагу на проблеми перекладу в постколоніальних країнах, де засвоєння чужоземних текстів тісно пов'язане з пошуками національно-культурної самоідентичності народів, які здобули незалежність. Основним завданням подібних досліджень є простежити деякі закономірності перекладу, обумовлені колоніальною ситуацією, що зберігаються і в постколоніальний період. Донедавна у перекладознавстві практично не розглядалося питання про історичність перекладу в плані наявності в ньому історично зумовленої моделі колоніального світогляду, певні риси якого є універсальними для всіх колонізованих народів. Подібні риси простежуються і в українському художньому перекладі ХХ ст., що має виразний ідеологічний підтекст».

У мовному ракурсі у колонізованому світі заохочується уніфікований тоталітарний стиль перекладу, що має своїми ознаками такі головні риси: логічна і синтаксична впорядкованість, семантична «прозорість» (уникання неоднозначності), суворо обмежений словник (перевага запозиченої й інтернаціональної лексики над питомо національною, мінімум лексичних архаїзмів, авторських неологізмів і слів-реалій).

В Україні перехід від колонізованого суспільства, в якому переклад грає роль «стримуючої» сили, до суспільства незалежної держави починається з усвідомлення того, що можливе паралельне функціонування варіантів перекладу як рівноправних і конкуруючих. У постколоніальній ситуації виникають умови для різностильової інтерпретації тексту-джерела, однак формування перекладацької традиції, альтернативної до офіційної, відбувається ще в надрах колоніальної системи. Яскравими зразками цієї традиції є творчість Миколи Лукаша та Григорія Кочура.

Врешті-решт, третя ситуація, коли перекладна література переміщується з периферії у центр полісистеми, спостерігається у моменти культурних або політичних криз: вакуум, що утворюється після відмирання старих моделей, швидко заповнюється потоком нових ідей та понять, які проникають у культуру цільової мови через переклад.

Загалом перекладна література може грати у полісистемі ПМ різні ролі – вона може як «підтримувати» вже існуючі моделі, так і вводити до системи нові оригінальні елементи. Відповідно, самі принципи перекладу, що практикуються у певній культурі, визначаються положенням перекладу у її полісистемі. У зв'язку з цією останньою тезою хотілося би повернути увагу до ще однієї цікавої теорії, автором якої є американський дослідник Лоренс Венуті, і яка зосереджена на особистості перекладача і його ролі у широкому культурному контексті.

Питання про роль перекладача у перекладацькому процесі, про вплив його особистості на текст перекладу традиційно привертає значну увагу і викликає чимало суперечок. Можна сказати, що у вітчизняній практиці перекладу ХХ–ХХІ ст. утвердився погляд на перекладача як, за влучним висловом Гоголя, на «прозоре скло»: чим менше у тексті перекладу від перекладача і чим більше від оригіналу, тим краще виконана робота. У зв'язку з ідеєю про «прозорість» перекладу з'являється поняття «видимості/невидимості перекладача» (*translator's visibility/invisibility*), вперше використане Венуті у роботі "*The translator's invisibility*" («Невидимість перекладача»), надрукованій у 1995 році. Автор пояснює невидимість перекладача, по-перше, тим, як він використовує ПМ, а по-друге, тим, як текст перекладу сприймається у приймаючій культурі. Інакше кажучи, якщо текст перекладу виконаний у відповідності до норм приймаючої мови, літератури та культури і читається так, начебто він

і є оригінал, перекладач втрачає свою видимість. І навпаки. З цього ми робимо висновок про те, що теза про видимість/невидимість є сучасною інтерпретацією двох перекладацьких стратегій, відомих ще з часів Шлейєрмахера – очуження (яка призводить до «видимості» перекладача) та одомашнення (яка призводить до «невидимості» перекладача).

Венуті цілком слушно заявляє, що в англо-американській культурі вже декілька століть поспіль домінує стратегія одомашнення, згідно з якою постать перекладача стає транспарентною. Дослідник дає цьому доволі оригінальне пояснення. «В основі невидимості перекладача лежить торговельний дисбаланс, через який іноземні тексти перекладаються англійською нечасто та піддаються переробці задля одомашнення, внаслідок чого культурний капітал іноземних цінностей в англійській мові знижується. Невидимість перекладача свідчить про панівне для Великої Британії та Америки почуття культурної переваги, почуття, яке призводить – без особливого перебільшення – до імперіалізму у зовнішній політиці та ксенофобії у внутрішній». З одного боку, висновок Венуті ґрунтується на дослідженому матеріалі, але з іншого, він претендує на універсальність. Навіть побіжного, непрофесійного погляду на більшість російських та українських перекладів ХХ–ХХІ ст. достатньо, аби впевнитися у переконливій перевазі доместикації, що аж ніяк не можна пояснити виключно ідеологічними та економічними причинами. Здається, що стратегія одомашнення, побічним ефектом якої є невидимість перекладача, швидше свідчить про бажання реципієнта читати тексти, які є для нього зручними та звичними у мовному плані. Недарма сам Венуті зазначає, що провідною характеристикою одомашненого перекладу є його «вільність» або «плавність» (*fluency*), яка передбачає, що текст легко читається. Таким чином, у перекладеному тексті відбиваються особистість та інтенції автора або, інакше кажучи, створюється враження, що ми читаємо оригінал, а не переклад. Ця позиція є доволі вразливою для критики, адже змішувати поняття «прозорості/невидимості» з «вільністю/плавністю/природністю» не зовсім коректно. Якщо перекладач дійсно «прозорий», «плавним» та «природним» у його перекладі буде тільки те, що було «плавним» та «природним» в оригіналі. Натомість, те, що було в оригіналі новаторським та таким, що суперечить традиції, кваліфікований перекладач, що стоїть на позиціях прозорості, спробує перекласти такими самими засобами. Підсумовуючи, зазначимо, що радикальна культурологічна переакцентуація перекладу закономірно змістила фокус дослідницької уваги з тексту оригіналу на особистість перекладача як джерело креативності й агента творчої дії, а визнання творчого внеску особистості перекладача становить важливий етап в усвідомленні глибинних зв'язків між первинною літературною

творчістю та перекладом, особливо тому, що подібність творчих процесів в межах цих двох видів діяльності є очевидною. Цей висновок підводить нас ще до однієї важливої проблеми, яка активно обговорюється в межах культурологічної парадигми. Йдеться про «первинність» або «вторинність» перекладу порівняно з оригінальною літературою.

Як ми пам'ятаємо з попередніх лекцій, в історичній перспективі переклад розглядався як «копія» або «відбиток» оригіналу, з чим багато дослідників пов'язують дещо презирливе ставлення до нього як до чогось неповноцінного. Усвідомити новий погляд на переклад, згідно з яким він стає на один щабель з «первинною» літературою, дозволяє визнання його творчої природи.

Припускаючи можливість новаторства у перекладі на мовному рівні, лінгвістична теорія перекладу категорично відмовляла у новизні тексту перекладу як творчому здобутку, виходячи з «презумпції ідентичності», сутність якої полягає в тому, що реципієнт сприймає перекладений твір так, начебто він і є оригіналом, тобто в процесі міжмовної комунікації тексти оригіналу та перекладу виступають як комунікативно рівноцінні іпостасі того самого тексту.

Принципово інший погляд на творчу новизну й оригінальність перекладеного тексту пропонує культурологічний підхід, в межах якого переклад визначається не як «копія» або «рівноцінна іпостась» оригіналу, а як повноцінний творчий продукт, для чого в парадигму перекладознавчих досліджень вводиться низка термінів, спільною рисою яких є акцентуація творчої природи перекладу: «переписування» (*rewriting*), «заломлення» (*refraction*), «нове життя» (*afterlife*) та «видимість/помітність – невидимість/непомітність перекладача» (*translator's visibility/ invisibility*).

Перекладу притаманні властивості, що укладаються у традиційне розуміння творчості як створення нового й оригінального, пов'язані з наявністю інтелектуальної творчої ініціативи, відкритістю до накопиченого досвіду, парадоксальністю пропонованих рішень та певною надлишковістю. Таким чином, у сьогоденнішньому перекладознавстві, з одного боку, присутнє достатньо традиційне лінгвістично-орієнтоване розуміння перекладу як репродуктивної текстової діяльності і, відповідно, тексту перекладу як вторинно-несамостійного тексту – «двійника або копії» оригіналу. З іншого боку, культурологічний підхід наводить переконливі міркування про переклад як креативну продуктивну діяльність і, відповідно, про текст перекладу як вторинно-самостійний, тобто такий, у створенні якого задіяне креативне начало перекладача як носія іншої мови та культури.

Питання первинності/вторинності перекладу було актуалізоване порівняно недавно у зв'язку з формуванням тих поглядів на мистецтво та літературу, які у своїй сукупності характеризуються як культура постмодернізму, в якій «мова святкує перемогу», адже панувальна концепція світу та свідомості перетворила весь світ на Текст, а всю нашу діяльність на читання безмежного тексту. У зв'язку з цим перемогу святкує й переклад, оскільки його вивільнили від «вірності» оригіналу (еквівалентності), зробивши вільною та безкінечною інтерпретацією. Звідси – постмодерністське розуміння перекладу, в якому немає й не може бути жодних «первинних» сутностей або, точніше кажучи, кожен текст – це і оригінал, і переклад водночас. Сучасні критичні та літературні теорії пояснюють взаємовідносини між оригінальною літературною практикою та перекладом природою та механізмом інтертекстуальності, яка дестабілізувала ідею авторитарного оригіналу, наполягаючи на неможливості встановити кордони «первинності» тексту. Таким чином, поняття «оригінальності» може бути піддане критиці у світлі новітніх теорій тексту відносно читача, історичного контексту та самого себе як частина неминучої інтертекстуальної гри. Як наслідок, відбувається поступове усвідомлення перекладу як форми оригінальної літературної практики, закладеної вже в самому вихідному тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Бархударов Л. С. Уровни языковой иерархии и перевод / Л. С. Бархударов // Тетради переводчика / [под ред. Л. С. Бархударова]. – М. : Международные отношения, 1969. – № 6. – С. 3–12.

Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.

Вине Ж.-П. Технические способы перевода / Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 157–167.

Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.

Гарбовский Н. К. Теория перевода : [учебник] / Н. К. Гарбовский. – М. : Моск. ун-т, 2007. – 544 с.

Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : [монографія] / В. В. Демецька. – Херсон : Норд, 2006. – 378 с.

Зимняя И. А. Лингвopsиxология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : Московский психологo-социальный институт ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 432 с.

Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англoмoвних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : [у 2-х ч.] / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – Ч. II : Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. – 302 с.

Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд ; [пер. с англ.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.

Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу : [монографія] / Л. В. Коломієць. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2004. – 522 с.

Комиссаров В. Н. Переводоведение в XX веке: некоторые итоги / В. Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – М. : МГЛУ, 1999. – Вып. 24. – С. 4–20.

Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.

Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.

Коптілов В. Теорія і практика перекладу : [навч. посіб.] / В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.

Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : [підручник] / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.

Куайн У. О. ван. Еще раз о неопределенности перевода / У. О. ван Куайн ; [пер. с англ. В. Суворовцева, пер. П. Куслия] // Логос: философско-литературный журнал. – М., 2005. – № 2. – С. 32–44.

Левый И. Искусство перевода / И. Левый. – М. : Прогресс, 1974. – 397 с.

Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: біографічно-бібліографічний та мистецький нарис. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 445 с.

Найда Ю. К науке переводить. Принципы соответствий / Ю. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 114–137.

Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М. : Флинта, Наука, 2003. – 320 с.

Нойберт А. Прагматические аспекты перевода / А. Нойберт // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 185–202.

Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи : колективна монографія / Кафедра теорії та практики перекладу англ. мови Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 568 с.

Потебня А. А. Полное собрание трудов. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.

Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.

Ревзин И. И. Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М. : Высшая школа, 1964. – 243 с.

Рецкер Я. И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я. И. Рецкер // Вопросы теории и методики учебного перевода : сборник статей. – М. : АПН РСФСР, 1950. – С. 156–183.

Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с.

Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років : хрестоматія вибраних праць з перекладознавства до курсу «Історія

перекладу» для студентів, що навчаються за спеціальністю «Переклад». – Вінниця : Нова книга, 2011. – 504 с.

Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособие [для институтов и факультетов иностр. языков] / А. В. Федоров. – [5-е изд.]. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.

Финкель А. М. О некоторых вопросах теории перевода / А. М. Финкель // О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства : зб. вибр. пр. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – С. 227–259.

Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.

Чуковский К. И. Высокое искусство / К. И. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1968. – 384 с.

Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

Шлейермахер Ф. О разных методах перевода. Лекция, прочитанная 24 июня 1813 г. / Ф. Шлейермахер ; [перевод Н. М. Берновской ; под ред. А. Л. Борисенко и А. Ю. Зиновьевой] // Вестник Московского университета. Серия 9 : Филология. – 2000. – № 2. – С. 127–145.

Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 16–25.

Bassnett S. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation / S. Bassnett, A. Lefevere. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998. – 143 p.

Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / A. Lefevere. – L., NY : Routledge, 1992. – 176 p.

Newmark P. A Textbook of Translation / P. Newmark. – L., NY : Prentice-Hall, 1988. – 292 p.

Routledge Encyclopedia of Translation Studies / [edited by M. Baker, assisted by Kirsten Malmkjær]. – L., NY : Routledge, 2001. – 691 p.

Seleskovitch D. Interpreter pour traduire / D. Seleskovitch, M. Lederer. – [3th ed.]. – Paris : Didier Erudition, 1993. – 311 p.

The Translation Studies Reader / [ed. by L. Venuti]. – L., NY : Routledge, 2000. – 524 p.

Venuti L. Strategies of translation / L. Venuti // Encyclopedia of translation studies. – L., NY : Routledge, 2001. – P. 240–244.

Venuti L. The Translator's Invisibility. A history of Translation. – L., NY : Routledge, 2004. – 353 p.

Venuti L. Translation, History, Narrative / L. Venuti // Meta: Translators' Journal. – 2005. – Vol. 50, № 3. – P. 800–816.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
<i>Лекція № 1.</i> Стратегії перекладу: від античності до сьогодення...	4
<i>Лекція № 2.</i> Проблема перекладності/неперекладності: історичний ракурс та сучасне трактування	13
<i>Лекція № 3.</i> Історія перекладу та перекладознавства в Україні ..	21
<i>Лекція № 4.</i> Виникнення теоретичного перекладознавства. Предмет, методи та завдання теорії перекладу	31
<i>Лекція № 5.</i> Класифікація та загальна характеристика різновидів перекладу	40
<i>Лекція № 6.</i> Лінгвістичні та комунікативні аспекти теорії перекладу	46
<i>Лекція № 7.</i> Еквівалентність – центральне поняття теорії перекладу	55
<i>Лекція № 8.</i> Ситуативно-денотативна модель перекладу	61
<i>Лекція № 9.</i> Трансформаційна модель перекладу	67
<i>Лекція № 10.</i> Семантична модель перекладу	73
<i>Лекція № 11.</i> Теорія рівнів еквівалентності	79
<i>Лекція № 12.</i> Суб'єктивні чинники перекладу	89
<i>Лекція № 13.</i> Прагматика перекладу	94
<i>Лекція № 14.</i> Дослідження перекладу як процесу	100
<i>Лекція № 15.</i> Культурологічні аспекти перекладу	105
<i>Список використаної літератури</i>	111

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Ребрій Олександр Володимирович

ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Конспект лекцій для студентів
освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр»
факультету іноземних мов

Коректор *А. І. Самсонова*
Комп'ютерне верстання *Н. О. Ваніна*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,85. Тираж 50 пр. Зам. № 158/15.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32